DEMOKRATİYAYA
GEDƏN UZUN YOLDA...

HİKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KİTABXANASINDAN

Məqalələr, müsahibələr

1988-1993

Hikmət Hacızadə

HİKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KİTABXANASINDAN

Bu kitab Azərbaycanın müstəqillik davasının liderlərindən biri olan görkəmli siyasi və ictimai xadim Hikmət Hacızadənin 1988-1993-cü illərdə yazdığı məqalələri, media mənsublarına verdiyi müsahibələri və şəxsi gündəliyindən bəzi qeydləri əks etdirir.

HIKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KITABXANASINDAN

Hikmət Hacızadə. DEMOKRATİYAYA GEDƏN UZUN YOLDA...
Məqalələr, müsahibələr (1988-1993)
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2021, 272 səh.

Ölçü: 145x215 mm
Cild: qalın
Çapa imzalandı: 25.09.2021

Tərtibatçı:	Sabit Bağırov
Redaktor:	Bahar Hacızadə
Korrektor:	Əyyar Tahir
Texniki redaktor:	Vüqar Babazadə
Mətn dizaynı:	Günay Seyidli
Üz qapağının dizaynı:	İrina Eldarova

Üz qapağındakı rəsm Renato Qutuzzonun "Müzakirə" rəsmidir

QANUN Nəşriyyatı
İstanbul Copyright Awards-ın qalibi
Bakı, Azərbaycan, AZ1102, Tbilisi pros., 76
Tel.: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18
Mobil: (+994 55) 212-42-37
e-mail: info@qanun.az
www.qanun.az
www.fb.com/Qanunpublishing
www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-36-971-7

© Hikmət Hacızadə, 2021
© QANUN nəşriyyatı, 2021

HİKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KİTABXANASINDAN

"Demokratiyanı axtarın, ona can atın...
Müstəqil olmaq istəyiriksə, böyük intellektual və mənəvi
səy göstərməliyik. Özümüzə qalib gəlməliyik.
Onda görərsiz ki, dünya da bizə əl tutur,
Tanrı da bizə yar olur".

Hikmət Hacızadə

HİKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KİTABXANASINDAN

HİKMƏT HACIZADƏNİN
Arxiv
2025
KİTABXANASINDAN

İÇİNDƏKİLƏR

ÖN SÖZ 9
HİKMƏT HACIZADƏNİN HƏYAT YOLUNDAN 11
QƏLƏBƏ – MƏĞLUBİYYƏT – QƏLƏBƏ 13
СНОВА НОВЫЕ ВРЕМЕНА 23
BAŞQA BİR XALQ, BAŞQA BİR MEYDAN 29
NİYƏ CƏBHƏ VƏ NİYƏ MƏHZ XALQIN CƏBHƏSİ? 32
С ВЕРОЙ В ПЕРЕСТРОЙКУ 35
EKOLOGİYA VƏ CƏMİYYƏTİN VƏZİFƏLƏRİ 43
YANVAR 1990 – GÜNDƏLİKDƏN BƏZİ HADİSƏLƏRƏ DAİR 47
LİTVA REFERENDUM KEÇİRMƏLİ OLUR 78
КОНСУЛЬТАЦИИ МЕЖДУ БАЛТИЙСКИМ СОВЕТОМ,
НФА И АОД В РИГЕ 80
ИНТЕРВЬЮ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ПОСЛА ХИКМЕТА ГАДЖИЗАДЕ
И АРМЯНСКОГО ПОСЛА ФЕЛИКСА МАМИКОНЯНА ТУРЕЦКОЙ
ГАЗЕТЕ “МИЛЛИЕТ” В МОСКВЕ 106
ЕСТЬ ЛИ СЦЕНАРИЙ У ПЕРЕСТРОЙКИ? 122
САЛАМ, АМЕРИКА 133
TƏNQİDİN TƏNQİDİ 143
MÖVCUD SİYASİ DURUM 152
MOSKVA, 91-İN QIŞI 154
САМООПРЕДЕЛЕНИЕ НАЦМЕНЬШИНСТВ: НЕ ВСЕ ТАК ПРОСТО 159
ТАКОВЫ МЫ СЕГОДНЯ... 164
AZADLIQ BAHASINA TORPAQ? QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN
YENİ MƏRHƏLƏSİ 171

HİKMƏT HACIZADƏNİN Arxiv 3035 KİTABXANASINDAN

AXC FRAKSİYALARININ ÖZ PRİNSİPLƏRİNDƏN
DOĞAN TAKTİKASI 175
YENİ MƏTBUAT, YENİ PROBLEMLƏR 182
TƏKLİKDƏ BİR ADDIM 187
TELEVİZİYA AZAD OLACAQMI? MİLLİ RAZILIĞA
KÖMƏK EDƏCƏKMİ? 189
İNSAN HÜQUQLARI SONUNCU İDEOLOGİYADIR 193
БОРИС ЕЛЬЦИН: "НАСТАЛО ВРЕМЯ ПРИНЯТЬ ГЛАВНОЕ
РЕШЕНИЕ И НАЧАТЬ ДЕЙСТВОВАТЬ" 196
РАЗМЫШЛЕНИЯ ПОСЛЕ МИТИНГА 200
НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОВЕТ СОЗДАН! БОЛЬШАЯ ПОБЕДА,
БОЛЬШАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ 205
НУЖНА ЛИ НАМ АМЕРИКАНСКАЯ ПОМОЩЬ? 208
CƏBHƏ YAŞAYIR VƏ YENİDƏN DİRÇƏLİR 212
AZƏRBAYCAN AVROPADA TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ
ƏMƏKDAŞLIQ MÜŞAVİRƏSİNİN PRAQA TOPLANTISINDA 217
ПРОЩАНИЕ С ПРЕЗИДЕНТОМ. ПРЕЗИДЕНТЫ ПРИХОДЯТ
И УХОДЯТ, А КОММУНИСТЫ ОСТАЮТСЯ 220
BİZ SUPER QÜVVƏ İLƏ ÜZ-ÜZƏ QALMIŞIQ 227
YA RƏQİBLƏ BİRLƏŞMƏLİYİK, YA DÜŞMƏNLƏ 233
RUSİYA-AMERİKA: SOYUQ MÜHARİBƏ QAYIDIRMI? 239
NEFTİMİZ NOVOROSSİYSKDƏN ÖTÜRÜLSƏ,
QARABAĞ NEÇƏ DOLLARA BAŞA GƏLƏCƏK? 243
İNSAN HÜQUQLARI VƏ İSTİQLALİYYƏT 246
ИДЕИ, КОТОРЫЕ Я ПРЕДЛОЖИЛ ОБЩЕСТВЕННОМУ МНЕНИЮ 254

FOTOLAR

1988-1993 267

HİKMƏT HACIZADƏNİN Arxiv 2025 KİTABXANASINDAN

ÖN SÖZ

Hörmətli oxucu!

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının görkəmli siyasi xadimi Hikmət bəy Hacızadənin 1988-1993-cü illərdə yazmış məqalələrinin və kütləvi informasiya vasitələrinə vermiş müsahibələrinin toplusudur. Hikmət bəy həmin dövrdə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin (AXC) yaradıcılarından və rəhbərlərindən biri olmuşdur. Və nəzərə alaraq ki, AXC-nin o dövrdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilləşməsində və ilk tarixi addımlarında rolu aparıcı xarakter daşımış, bu kitab həmin dövrü araşdıran, gedən proseslərlə maraqlanan həm alimlər, həm də adi vətəndaşlar (xüsusilə öz tarixi ilə maraqlanan gənclər) üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki həmin dövrdə Hikmət bəy çox mühüm vəzifələr daşımışdır: AXC-nin yaradılması məqsədini güdən müvafiq Təşəbbüs Mərkəzinin üzvü, AXC 1989-cu ildə təsis edildikdən sonra AXC İdarə Heyətinin üzvü, AXC-nin rus dilli "Свобода" qəzetinin baş redaktoru, Azərbaycan Nazirlər Kabineti sədrinin müavini və Azərbaycan Respublikasının Rusiyada Səlahiyyətli nümayəndəsi.

Əlbəttə, bu vəzifələri daşıyan siyasi xadimin gedən proseslərdə yaxından iştirakına və həmin proseslərə müəyyən dərəcədə təsir etmək imkanına malik olması kitabda əksini tapmış bir çox faktlar və mülahizələr "birinci əldən" gəlmiş

HIKMƏT HACIZADƏNİN ARXİV 2025 İŞTİRAK FONDUNDAN

olaraq xüsusilə maraqlı və önəmlidir. O da nəzərə alınmalıdır ki, Hikmət bəyin bu və ya digər fikri, düşüncəsi, təklifi, tövsiyəsi AXC-nin qəbul etdiyi qərarların bir çoxunda nəzərə alınırdı. Onun yüksək səviyyəli məntiqi, geniş siyasi biliyə malik olması, ifadə bacarığı, prinsipiallığı irəli sürdüyü təklif və tövsiyələrinin AXC İdarə Heyəti tərəfindən diqqətlə qarşılanmasına səbəb olurdu. Təbii ki, qəbul edilməyən təkliflər də olurdu, çünki AXC nəhəng təşkilat olaraq çox rəngarəng siyasi baxışlara malik olan vətənpərvər insanlardan ibarət idi. Və bunların hamısını qısa zamanda vahid məxrəcə, eyni düşüncəyə gətirmək elə də asan iş deyildi.

Bütün materiallar kitabda xronoloji ardıcıllıqla təqdim edilir. Kitabın tərtibatçıları çalışmışlar ki, Hikmət bəyin həmin dövrə aid bütün siyasi əhəmiyyətli yazıları və müsahibələri burada əks etdirilsin. Lakin, istisna edilmir ki, gələcəkdə Hikmət bəyə aid yeni materiallar tapılsın. Belə hallar olarsa kitabın yeni nəşrində bu materialların daxil edilməsinə yəqin ki, çalışılacaq.

Materiallar kitaba orijinal dildə və üslubda daxil edilmişdir. Çünki istənilən tərcümə müəllifin fikri və hisslərini tam əks etdirə bilmir. Məhz bu səbəbdən tərtibatçılar kitaba orijinal dildəki materialı daxil etmişlər. Lakin, rus dilindəki materialların Azərbaycan dilinə tərcüməsi edilib və oxucular tərəfindən tərtibatçılardan istənilə bilər.

Oxucularımıza onu da bildirmək istərdik ki, Hikmət bəy Hacızadənin 1994-2020-ci illərə dair yazıları və müsahibələri hazırda nəşrə hazırlanmaqdadır.

Sonda, bu kitabın nəşrinə yardım edən Şahbaz bəy Xuduoğluna təşəkkürümüzü bildiririk.

Sabit Bağırov

HIKMƏT HACIZADƏNİN ARXİVİ 2025 KİTABXANA-FONDU

HİKMƏT HACIZADƏNİN HƏYAT YOLUNDAN

Hikmət Əbdürrəhim oğlu Hacızadə 11 noyabr 1954-cü ildə Bakıda anadan olub. Atası coğrafiya professoru və Bakı Dövlət Universitetində İqtisadi coğrafiya kafedrası yaradıcısı, anası isə kimya üzrə universitet müəllimi olub.

1972-ci ildə 134 saylı orta məktəbi bitirdikdən sonra Bakı Dövlət Universitetinin fizika fakültəsinə qəbul edilib və həmin universiteti 1977-ci ildə bitirib.

1983-cü ildə Moskvada (Pushino, Biofizika İnstitutu) dissertasiya işini müdafiə edərək biofizika ixtisası üzrə fizika-riyaziyyat elmləri namizədi dərəcəsini əldə edib. Bundan sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Botanika İnstitutunun biofizika şöbəsində baş elmi işçi vəzifəsində çalışıb.

Həyat yoldaşı Bahar xanım elmlər namizədidir, təhsil mərkəzinin rəhbəridir. Oğlu Adnan hazırda ABŞ-də yaşayır, data təhlili sahəsində mütəxəssis və bloggerdir.

Hikmət Hacızadə 1988-ci ildən Azərbaycandakı siyasi proseslərin fəal iştirakçısı, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin qurucularından və rəhbərlərindən (İdarə Heyətinin üzvü), AXC proqramının müəlliflərindən biri olub. 1991-ci ildən AXC-nin rusdilli "Свобода" qəzetinin baş redaktoru olub.

AXC hakimiyyətə gəldikdən sonra (1992) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti sədrinin müavini (SSRİ ilə əlaqəli

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

işlər üzrə) və Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı Səlahiyyətli nümayəndəsi vəzifələrini daşıyıb.

Azərbaycanda hökumət çevrilişi baş tutandan sonra, 1993-cü ilin iyununda tutduğu dövlət vəzifələrindən istefa verib.

1993-cü ilin oktyabr ayında Müsavat partiyasına daxil olub və onun Məlumat-Analitik Mərkəzinə rəhbərlik edib.

1994-cü ilin aprel ayında dostları ilə (Nəcəf Nəcəfov, Mehman Əliyev və Sabit Bağırov) İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzini (FAR Centre) təsis edib və onun prezidenti olub.

Hikmət Hacızadə 1988-2020-ci illərdə demokratiyanın inkişafı, keçid dövrünün problemləri, təhlükəsizlik və digər mövzularda bir çox məqalə və kitabın müəllifi, həmçinin bir sıra jurnalın təsisçisi, tərtibatçısı və redaktoru olub. Onların arasında ən mühümü "Üçüncü Era" araşdırmalar jurnalı olub. Tərtib etdiyi "Demokratiya: Gediləsi Uzun Bir Yol" kitabı isə illərcə bu mövzunu yaxından öyrənmək istəyən bütün tələbələrin masaüstü vəsaiti olub. "FAR Centre"ın nəzdinə yaradılmış Gənclər Mərkəzində Hikmət Hacızadə mühazirələr, müzakirələr və film nümayişləri də təşkil etmişdir. Bundan əlavə o, *kitabxana.org* vebsəhifəsinin yaradıcısı olub – bu sayt Azərbaycan dilində demokratiya və insan haqları sahəsində birinci sayt olub.

Hikmət Hacızadə "Azərbaycanda və post-sovet məkanında Demokratiya" mövzusunda Kolumbiya Universitetində, Cons-Hopkins Universitetində, Miçiqan Universitetində və NED təşkilatında mühazirələr ilə çıxış edib.

Yazdığı, tərcümə etdiyi və tərtib etdiyi kitablarından seçmələr:

– *Demokratiya Haqqında 150.000 simvol (1995);*
– *Demokratiya – Gediləsi Uzun bir yol (2001);*
– *Robert Dahl, Demokratiya haqqında (2004);*
– *ABŞ Demokratiyası Haqqında Əsas Mətnlər (2005);*
– *Islam and Religious Freedom in Independent Azerbaijan (2011);*
– *İslamizm stuçitsa v naşi dveri (2016).*

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

QƏLƏBƏ – MƏĞLUBİYYƏT – QƏLƏBƏ[1]

15 may, 1988-ci il

Bu günün gələcəyini biz çoxdan bilirdik, amma hətta bu tarixi belə həsrətlə gözləyən bir adam üçün – mənim üçün də bu gün gözlənilmədən gəldi. Və bu təəccüblü deyil, axı xalqı heç kim ümumxalq bayramına hazırlaşdırmamışdı. Mətbuat utancaqcasına susurdu, ətrafımdakılar bu tarixə heç bir münasibət bildirmirdilər. Amma mən səhər ertədən ailəmlə birlikdə bağa hazırlaşanda təzyiqimin necə qalxdığını hiss elədim. Mənə uzağa getmiş baxışlarıma və köynəyimi səhv düymələməyimi irad tutdular. Düyməni düzəltdim, amma baxışım elə həmənki kimi qaldı.

Bağdakı günün necə sürətlə keçdiyini hiss eləmədim. Biz evə qayıtdıq və televizorun qarşısında oturub "Beynəlxalq panorama"ya baxmağa başladıq. Həmişəki kimi, üzündə günahkarcasına bir gülüş olan yoldaş Kolyagin ekranda peyda oldu: "Salam əziz tamaşaçılar". Əşi, əleyküməssalam! "Bu gün mayın on beşidir..." Hə, hə, Aleksandr, bas qaza! O, sakitcə "bu gün, 1988-ci il mayın on beşində Sovet qoşunları Əfqa-

[1] Bu məqalə 15 may 1988-ci ildə yazılıb və 22 və 28 iyun 2008-ci il tarixlərində "Alma" qəzetində dərc edilib.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

nıstandan çıxarılmağa başladı", – dedi... Hə, məsələ beləymiş. Ürəyim, sakit ol. Gicgahlarım atmağa başlayır. Sonra Saşa, sonra! Fikrini davam elətdir, ümumiləşdir, qloballaşdır və hər şey cresendo, cresendo! Amma Kolyaginin öz notları var. O, boz fikirlərinə qadınsayağı əl və baş hərəkətləri ilə müşayiət edərək nəsə donquldanır. Səbirsizliklə onun sözünü yarıda kəsirəm – buna haqqım çatır, mən buna kor-koranə inanmış və gözləmişdim. Mən özümə və indi gicgahlarında "bu gün 20-ci əsrin ən möhtəşəm günüdür!" sözləri cingildəyən hər kəsə elan edirəm: "Bu gün bizim solğun həyatımıza düşən böyük bir bayramdır! Bu gün Sarançi günü deyil, vicdan və iradə günüdür! Bu gün Sovet qoşunları Əfqanıstandan çıxarılır və mən oğlumun doğulduğu gündə olduğu kimi sevincdən çıldırıram!"

Bütün bunların necə başladığını və bizim üzərimizə necə gəldiyini detallarıyla birlikdə xatırlamaq mənə çətin deyil. Artıq 25 yaşım var və mən necə deyərlər, təzə həyatın astanasındayam. Puşşino-na-Oke akademik şəhərciyindəki Biofizika İnstitutunda ikiillik stajirovka geridə qalıb. Bu müddət mənə bəs elədi ki, "böyük elmdə" öz yerimi müəyyənləşdirim. O yer məndən hələ formalaşmamış konstitusiyanı dəyişməyi, ya da onu tərk etməyi tələb edirdi... Mən çıxıb getdim və bunun həmişəlik olacağını düşündüm. Bakıda mən Botanika İnstitutunun aspiranturasına daxil oldum. Fiziologiya elminin "sonuncu mogikanı" Müzəffər Abutalıbov məni özünə cəlb elədi. Onda mən hələ fiziologiyanın öldüyünü dərk eləməmişdim. Beləliklə, mən qocanın yanına gedirəm və o məni çox sevir. Məndə nəsə görür. Bəlkə də öz keçmişini, bəlkə də bizim gələcəyimizi. Qoca belə hesab edir ki, mən işin mahiyyətinə varmalı və onun Zveniqoroddan olan həmkarı ilə müştərək işlər aparmalıyam. Əvvəlcə "hə neynək, başlayım", – deyə düşündüm. Ümumiyyətlə, əvvəllər mən hər cür qərarı tez qəbul eləyə bilirdim. Məsələ bunda idi ki, mənim öz gələcəyimə qətiyyən heyfim gəlmirdi. Axı həmin vaxtlar bu "gələcək" de-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

yilən şey heç yox idi də. Hara gedəcəyimi bilmirdim, hər yerdə ixtisarlar gedirdi. Gedib "rayispalkomsomol"da işləməyəcəkdim ki... Nəhayət, qəti qərara gəldim...

Beləliklə, mənim yeni təəssüratlar, macəralar və sözsüz ki, uğurlar gözlədiyim bir vaxtda sirli kristal daşım qəzəbli bir işıqla parlamağa başladı.

Mənim qoca dostum, sən demə, o vaxtlar hər şeyə qadir olan, biologiya elmləri şöbəsinin katibi akademik Cəlal Əliyevlə (Heydər Əliyevin qardaşı) düşmənçilik eləyirmiş. Qocanı kadrlarsız qoymaq istəyən Cəlal Əliyev sənədlərimə baxandan sonra məni geriyə, Puşşinoya qaytarmaq qərarına gəlib. Bu, zərbə idi. Mənim gəmimin yelkənləri cırılmışdı. Mən artıq gələcəyin ümidi ilə yaşayırdım. Geri qayıtmağı heç istəmirdim. Ürəyimdə Puşşino haqda olan xatirələr çələngini çoxdan oda vermişdim. Ürəyimdə başqa arzular varkən, yenə də o boz mənzərə. Yenə əsirlik və səni şəffafmışsan kimi görə bilən o baxışlar.

Qoca mənə işarə elədi ki, dissertasiyadan əlimi üzüm. Və mən səfərə hazırlaşmağa başladım.

Yolçuluq günü. Mən öz məktəb (və nədənsə, əbədi dostlarım olan) yoldaşlarım arasında aspiranturaya (bilməyənlər üçün bu söz elə sirlidir ki!) birinci girən adam kimi onları başıma yığıb, öz gedişimi qeyd eləmək qərarına gəldim. Plovdan o ki var yedik və qırx dərəcəli içkidən o ki var vurduğumuzun fərqinə varmadıq. 1979-cu ilin dekabrı idi, günü isə deməyəcəm, çünki bunu tarix, onsuz da, bilir...

Beləliklə, gözəl bir qış axşamı idi. Bakı üçün ənənəvi olmayan qar iri ləpələrlə yağır və indi az qala dizə çıxırdı. Biz bulvara çıxdıq və altıncı sinif şagirdləri kimi (reallaşmayan uşaqlıq!) təbiətlə necə baş-başa qaldığımızdan xəbərimiz olmadı. Qar-topu, qar adamları, sürüşmə və nəhayət! Bir azdan mən özümü bu nəhəng qar fiqurunun aşağısında gördüm və hiss elədim ki, kimsə mənim səsimlə "Ayağım! Ayağım!" deyə bağırır. Sinif yoldaşlarımın oynaq xoru o dəqiqə məni yamsıla-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

mağa başladı – "Oy ayağım! Oy ayağım!" Nəhayət, xorun öhdəsindən gələ bildim. Ayağım əməlli-başlı sallanırdı, amma nə mən, nə də dostlarım elə güclü bir ağrı hiss eləyirdik. Biz, heydlberq tələbələri, bir-birimizin əlindən tutaraq, qarın sakitliyi çökən şəhər boyu irəlilədik. Mənsə həm də yeni həyata tərəf irəliləyirdim. Sabah mən Moskvaya uçmalıydım və dostlarımla sağollaşıb, dördüncü mərtəbəyə sanki qanadlarımla çıxdım.

Yuxuya tez getdim, amma tezcə də dözülməz ağrıdan oyandım. Ayağım şişmiş və göyərmişdi. Ağrı kəssin deyə, mən şüşədə qalmış 150 qram konyakı da içdim. Amma ağrı keçmədi. İki dənə ağrıkəsici atdım – ağrı keçdi, amma bir saatdan sonra yenə başladı. Atam oyandı. Təcili yardım çağırdılar. Poliklinikaya aparası oldular. Rentgen. "Gəlin ayağınıza baxaq, bura, işığa tutun. Əzizim sizin dabanınız sınıb". Gips, çəlik, sakitlik və fikirlər..." Aeroflotun xidmətlərindən ancaq üç həftədən sonra istifadə edə bilərsiniz. Stüardessalarla dolu ağappaq arzu layneri isə Moskvaya sizsiz uçacaq".

Bax belə, ağır uğursuzluqlara mən heç hazır deyildim. Qatlama çarpayıya sərildim və bütün günü qalxmadım. Heç nə yemədim və heç kimi qəbul eləmədim. Orada dünyəvi elm mərkəzlərində (Puşşinonu nəzərdə tuturam) inqilabi kəşflər edilir, camaat çamadanını Kopenhagendəki simpoziuma getmək üçün hazırlayır. Orada, uzaqda alim dünyanın taleyi qarşısındakı məsuliyyət hissindən əzab çəkir, eksperimentlər aparır, ona gənc laborant qız vurulur, onlar bir yerdə təcrübə keçirirlər. Orada istedadlı diplomçular özlərinin yazacağı monoqrafiyalar üçün güclü administratorları həmmüəllif seçirlər. Orada uşaqlar anadan eynəkli doğulur. Orada, orada hər şey var. Mənsə buradayam. Necə də bədbəxtəm!

Niyə mən bu həyatda hər şeyə çətinliklə nail oluram? Hanı mənim uğurum? Mənim günəşim nə vaxt doğacaq? Belə fikirlər mənə rahatlıq vermirdi. İçkinin, ağrıkəsicilərin, ac mədəyə çəkdiyim bir qutu siqaretin təsirindən əvvəllər mənə tanış ol-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

mayan bir vəziyyətə düşmüşdüm. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada bəxti gətirən adamların hamısı axsaqların əleyhinədir. Hətta titrəmək üçün belə gücüm qalmamışdı.

Gecə saat 1-də məqsədsiz halda "Spidola"nın düyməsini bururam. "Amerikanın səsi" dalğasında xəbərləri tuturam. İndi yada sala bilmədiyim maraqsız xəbərlər. Deyəsən, İranda baş verən hadisələrdən danışırdılar. Sonra da uc-uca düyünlənən dünya xəbərləri. Və birdən! Mən diktor qadının səsindəki gərginliyi çox yaxşı hiss elədim: "Bu gün saat 20:00-da Sovet qoşunları Əfqanıstan sərhədini keçib. Prezident Hafizulla Amin öldürülüb. Hakimiyyətin digər məmurları həbs olunub. Əgər bu xəbərdən sonra rahat yata biləcəksinizsə, gecəniz xeyrə qalsın, əziz Sovet radiodinləyiciləri!"

"Bundan sonra rahat yata bilərsinizsə" məsələsi məni də yaxaladı. Bəli, bəli, mən artıq rahat yata bilmərəm. Hə, düzələsi mümkün olmayan dəhşətli bir şey baş verib. Mən başa düşdüm ki, bizim üzərimizə kiminsə dəhşətli lənəti gəlib, mən bu lənət haqda həmişə bilirdim, amma unutmağa çalışırdım və indi mənə elə gəlir ki, günahım isbat olunub. Bütün bədənim ağrımağa başladı. Ayaqlarım, əzələlərim, sümüklərim, başım, hətta tüklərim belə ağrıyırdı. Gözümün qabağına tünd qırmızı ləkələr gəldi. O vaxt bütün beynimi saran dəhşətləri indi xatırlamaq mümkün deyil. Təkcə bu yadımdadır ki, elə bil bu doqquzillik müharibə bir dəqiqəyə sığışdırılıb, qəfildən partlamışdı. Yox, mənim gözlərimin qabağına öldürülənlər, əlillər, partladılmış qışlaqlar, qaçqınlar karvanı gəlmirdi. Mən üstümüzə hücum eləyən şərin, cəmiyyətdə çoxalan yalan və əclaflığın bir sifətə cəmləşib necə qorxunc halda gülümsədiyini görürdüm.

Səhərə qədər yata bilmədim. Növbəti gün, axşam məni ziyarətə gələn əmim oğlu Rufik vəziyyətimi görüb, yarıda kəsilmiş aspirantura üçün bu hala düşən adamın böyük alim olmağından xəbər verdiyini düşündü. O nəsə şövqlə danışır, dırnaqlarını masaya ağır ahənglə döyəcləyirdi. Mən susurdum.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Mən heç kimin gözlərinə baxa bilmirdim, çünki gözlərimi öz qara taleyimizin qara üzünün qırışlarından ayıra bilmirdim.

Bir həftə sonra mən yeriməyə başladım, hələ ki çəliklə. Mən adam arasına çıxdım və təəccüblənmədən "Böyük Bağdadda hər şeyin sakit olduğunu" gördüm. Adam dəstələri liderlərin səsini eşitməkdən ötrü dəstə ilə reproduktorların yanına toplaşmırdı. Heç kim bu xəbərə görə əl-qolunu ölçmür, bir-biri ilə vidalaşmır. Ötüb keçənlərin üzünə baxanda bəlli olurdu ki, onlar üçün dünyanın axırı hələ gəlməyib, buna hələ çox var. Qəzetlər inadla sosializmin inkişafının göstəricilərini axtarır. Küçələrdə toy maşınlarından ibarət karvanlar görmək olur. Əfqanıstana gedəcək gənclərin hərbi xidmətə çağırılmasına hələ altı ay var. Kafkanın "Çin sərhədi necə quruldu" əsərində təsvir olunan situasiya reallaşırdı.

"Bu nəhəng divar bizi kimdən qorumalı idi? Şimal xalqlarından. Mənim əslim cənub-şərqi Çindəndi. Heç bir şimal xalqı bizə hədə-qorxu gələ bilməz. Onların xislətindən gələn vəhşiliklər haqda kitablardan oxuduqca, biz ancaq özümüzün sülh damımız altında ah çəkirik. Biz onları görməmişik, heç görməyəcəyik də. Ölkəmiz o qədər nəhəngdi ki, onlar öz vəhşi itlərində bizə hücum etsələr belə bizə gəlib çatmaz, havada əriyib yoxa çıxarlar".

Amma hər halda müharibə başlayırdı. Onun əlamətlərini mən hər yerdə sezirdim. Bu isə mənim miniatürlərimdən biridir – o vaxt bu miniatürlər heç ən yaxın dostlarımın belə xoşuna gəlməmişdi:

– Nədi yenə başlamısan ki, mənə onu söz vermişdin, bunu söz vermişdin? Sənə neçənci dəfədi deyirəm ki, mən getməliyəm, mənə çağırış vərəqəsi gəlib. Müharibədi axı...

– Nə müharibə?

– Səfeh, sənin qulağın kardı? Müharibədi deyirəm, müharibə!

NƏDİ, HAMINIZIN QULAĞI KARDI? MÜHARİBƏDİ AXI!!

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Üç həftə keçdi, ayağım sağalmağa başladı, korlanmış vəziyyətim də düzəlirdi, axı yeni həyatın astanasında olan adamın vəziyyəti belə qala bilməzdi.

Yaxınlarımla görüşüb, Puşşinoya yola düşdüm. Böyük Elmə tərəf. Mən orada özümün ən ağır və ən fantastik illərimi yaşamışam. Dünyanı, insan talelərini anlamışam. Onların arasında öz yerimi tapmışam. Belə günlər vardı, ürəyim mənim! Biofiziki dəyişikliklərə də məruz qalası oldum – nəticə etibarilə bu, mədə yarası, əsəb sisteminin mərkəzi və periferik pozğunluğu idi. Və dissertasiya – ideya və qabarlardan doğan 90 səhifə.

Bütün bu müddət ərzində müharibə, daha doğrusu, müharibə haqda sonsuz düşüncələr və xəyali diskussiyalar mənim azad vaxtımın və yuxularımın əsas hissəsini məşğul edirdi. Artıq ilkin ölümlərdən səs-soraq gəlirdi. Bu, o vaxtlar idi ki, hələ İkinci Dünya müharibəsindən bəri doğmalarına ümid yeri qoyanların yaraları sağalmamış, ailələrə ölüm xəbərləri gəlirdi. Belə xəbərlərin ardınca qohumlar çox vaxt açılması qadağan olan metal tabut alırdılar. Əfqanıstan müharibəsinin ilk şikəstləri qayıdırdı və onların danışdıqları qəhrəmanlıqdan çox-çox uzaq idi. Bütün bu dəhşətlər getdikcə həyatımızın fonuna çevrilirdi. Bu söhbət elə bil öz aktuallığını itirirdi. İçimizdə, yanımızda bir bədbəxtlik vulkanı püskürürdü...

79-cu ilin həmin dekabr gecəsinin mən dörd ildən, öz dissertasiyamı müdafiə edib vətənə qayıdandan sonra yaşadım. Dissertasiyanı müdafiə etməyim münasibətilə məni təbrik etmək üçün Namiq əmim bizə gəlir. O vaxt Namiq əmi gözəgörünməz jurnal olan "Azərbaycan kommunisti"nin baş redaktorunun müavini işləyirdi. Təbii ki, buna görə də o, Az. KP MK-nın bütün şöbələrinin daimi qonağı olurdu. Əmimlə bir qədər böyük elmdən söhbət eləyəndən, mənim "necə ki, elm özünə sadiqdir, mən də elmə sadiq qalacağam" cavabımdan sonra dedi: "Yeri gəlmişkən, əziz qardaşoğlu, iki il bundan əvvəl mən necə oldusa, MK-nın şöbə müdiri Ali Hüseyno-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

vun kabinetinə girdim (yəqin bu, "xüsusi qayğı" şöbəsi imiş). Baxıram onun masasının üzərində kağız var – xarici şəhərlərdəki ali məktəblərdə təhsil alan tələbələr və aspirantlar haqda illik hesabat. Orada əziz qardaşoğlumun soyadını tapıram və oxuyuram: "Hacızadə Hikmət Əbdürrəhim oğlu bizim Əfqanıstan siyasətimizi düzgün başa düşməyib"... Ümumi plan. Kamera düz sifətimə yaxınlaşır. Sifətim iri plandadı. Mənim kadrarxası səsim: "KQB elə bir sözdür ki, "halva" sözündən fərqli olaraq, ağızda bəzi dad yarada bilir". Və mən ağzımda şirin tüpürcəyin əmələ gəldiyini hiss elədim.

Puşşinoda mənim qeydimə qalanın hətta kim olduğunu aydınlaşdırmağa da cəhd eləmədim. Bu, heç mümkün deyildi – kişilər, qadınlar, ruslar, türklər, qafqazlılar, yəhudilər... Mən dilimi dinc qoymamışdım və bu adamların hər biri "bizim Əfqanıstandakı siyasətimizi doğru başa düşən" biri ola bilərdi. Əmim bizimlə sağollaşandan sonra çıxıb getdi, mənsə bütün yolların gətirdiyi 1989-cu ilin 15 mayının dəhşətli gecəsinə qayıtdım. Sovet qoşunlarının Əfqanıstandan çıxarılmasına isə düz altı il vardı.

Bu da nəticə. Müharibə özü-özündən yoruldu. Neynək, gəlin qələbələrimizi və itirdiklərimizi hesablayaq. Bu nə qədər banal səslənsə də, müharibə ölkənin çürümüş əhvalına daha da ağır təsir göstərirdi. İlk olaraq, müharibədən başda akademik Saxarov olmaqla, müharibə əleyhinə çıxmış dissidentlər zərər çəkdi. Nəticədə onların bizim ictimai həyatımızın inkişafına olan qəzəblərinə qarşı reaksiya haradasa 20-30 il ləngidi. İctimai şüurun militarizasiyası sürətlənirdi. Moskvada keçirilən olimpiya oyunlarının boykotu Şərqlə Qərb arasındakı dialoqa son qoydu. Helsinki razılaşması kağız üzərində qaldı. Qərb ölkələri öz aralarında SSRİ ilə mühüm malların alış-verişini dayandırmaq üçün razılığa gəldilər. İki milyon əfqan öldürüldü və Pakistanla İrana 5 milyon qaçqın getdi. Əfqanıstanın bütün varidatı kökündən dağıdılıb. Bizim itkilərimiz (Qərb mütəxəssislərinin hesablamalarına görə): beş min

adam həlak oldu, yüz mini yaralandı və ya ömrünün axırına kimi şikəst qaldı. Müharibə 6 milyard rubl "uddu". Amma ən pisi və düzəlməsi çətin olan məsələ – ölkənin öz avtoritetini itirməsi idi. Qərbin sol liberallar intelligensiyası və həmkarlar ittifaqlarının gözündə məhvi, bizim son qırx ildə inandığımız məğlub edilməz quruluşun prestijinin itirilməsi...

Amma işin yaxşı tərəfləri də var, onlarsız olmaz axı. Bir böyük qələbəmiz var. Qələbələrin qələbəsi. Bu, bizim adamın başını ayıldan məğlubiyyətimiz idi! Qələbələr adama heç nə öyrətmir. Qələbə çalmışıqsa, deməli, düz eləmişik, düz yaşayırıq, hamı və hər şey öz yerində qalır. Heç nəyi təzələmək, təzədən dəyərləndirmək lazım deyil. Belə də davam etməliyik. Bir-birinin ardınca gələn qələbələr bədbəxtlik gətirir. Bu qələbələr cəmiyyətin həyat tərzinə çevrilir, onu razı salır.

Bəs məğlubiyyət? O cəmiyyəti gümrahlaşdırır, ayıldır, vicdanı təmizləyir və s. Qələbələrə qarışmış bir neçə məğlubiyyət və hər şey qaydasına düşür. Əgər siz bir neçə minillik boyu məğlub olursunuzsa, deməli, siz qalibsiniz, məğlubedilməzsiniz (ermənilər, yəhudilər yadınıza salın). EŞQ OLSUN XALQLARIN GİZLİ ARZUSU OLAN MƏĞLUBİYYƏTƏ!!! Beləliklə, möhtəşəm ittifaq məğlub oldu. Hamı hər şeyi etiraf edir və belə getsə, heç iki onillik də davam gətirməyəcəyimizi deyənlərin tərəfini saxlayır. Qəfildən həyatımız indiyə qədər anlamadığımız bir şeyə çevrilir. Biz 70 ildi mübarizə aparırıq, indi belə çıxır ki, bu mübarizəni özümüz-özümüzlə aparmışıq. Tarixə atılmış qorxunc suallar baş qaldırır. Və onların hamısının cavabı hazırdır. Bu cavablar Dostoyevski, Zamyatin, Orvell, Xaksli, Soljenitsının susqun öngörümlərində, kəşflərindədir. Bizim dövlətin quruluşunun əfsanəsi təzədən gözdən keçirilir. İnsanlar hitlerizmlə stalinizmi müqayisə edir, alternativ həyat tərzindən, seksdən, loyallıqdan, hansısa vətənpərvərlikdən, inamdan danışır. Homoseksuallıq barədə açıq polemikalar açılmasa da, mənə elə gəlir ki, heç bu da uzaqda deyil. Azərbaycana gəlincə, Əfqanıstan müha-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ribəsi məsələsində ədalətdən söhbət belə gedə bilməz. Bu, bizim müharibəmiz deyildi. Müsəlmanlar öz qıvrım başlarını kədərli-kədərli əyərək, bu müharibəyə burunlarının altında "qismətdən artıq yemək olmaz" prinsipi ilə getmişdilər. Kimlərsə də, Kabildə mütəxəssis qismində işləyərək yaxşıca pul qazanmışdı. Onlar bura böyük pullarla qayıtmışdılar: "Müharibə yaxşı şeydi – pul sel kimi axır. Düzdü, qan da sel kimi axır, amma hanı qan? Pul isə budur, ovcumdadır!"

Hər şey başa çatdı və Azərbaycanda hər şeyi rahatlıqla qəbul etdilər. Çayxanada siyasi söhbətlərin azartları müharibənin nəticələrini müzakirə edərkən, daha çox ənənə tərəfdarlarının səsləri yüksəlirdi: "SSRİ adlanan bu nəhəng qara dəliyə davam gətirməkdə əfqanlara nə kömək elədi. Əlbəttə, dollar! Əlbəttə, Allahın onlara mübarizə aparmaqda kömək etsin deyə yaratdığı dağlar! Amma ən əsası iman və mücahidlərin barışmazlığı (elə bu yerdə söhbət belə şəraitdə iyirmi il davam gətirən Şeyx Şamildən düşürdü). Belə barışmazlığın, belə sünni tərsliyinin səbəbi isə təcriddə idi. Bundan sonra söhbət Azərbaycanın üzərinə gəlir və uyğun məsələlər, arzular səsləndirilirdi. Amma unutmaq olmaz ki, bizim təcrid olunmağımız bizi artıq məğlubiyyətə gətirib çıxarıb.

Elə bu yöndə analiz edirik: bizim məğlubiyyətimizin səbəbləri – alçaq dağlar, şiə barışqanlığı və sivilizasiyanın daha yüksək səviyyəsi. İndi biz hansı çıxış yolunu seçirik?

İrəli – ekzistensializmə tərəf, yoxsa geri – müsəlmanlığa tərəf? Əlbəttə, birinci yolu. Bütün bunlar mənim başımda elə bir vaxtda fırlanırdı ki, həmin anlarda yoldaş Kolyagin tələsmədən, efirdən son məlumatları çatdırırdı: "Axı Əfqanıstanda hələ də qarşıdurmalar var idi..."

Mən özümə yalnız yoldaş Kolyagin bu ifadəni işlədəndə gəldim: "Belə demək mümkünsə, barışmazların lideri Hulbuddin Hikmətyar..."

Hikmətyar – nəsə tanış addı...

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

СНОВА НОВЫЕ ВРЕМЕНА[1]

Остались считанные часы до прибытия в Москву президента США Рональда Рейгана. Многие тут, особенно наши женщины, от него в восторге. И, хоть голова моя забита совсем другим, не остановиться на этом нельзя.

Договором о ликвидации ракет средней и меньшей дальности сороковой президент Америки завершает свое триумфальное восьмилетнее президентство во время которого ему удалось выполнить все свои предвыборные обещания!

Восемь лет назад – "Какой Вы видите Америку сегодня, господин президент? – Я вижу Америку, садящуюся на коня..."

Оставалось лишь ждать – писали наши газеты – куда, в какую сторону она поскачет? Америка поскакала сюда:

– уменьшились налоги;

– в два раза уменьшилась безработица;

– в три раза – инфляция (4% в год);

[1] 29 may 1988-ci il tarixində yazılıb. 13 dekabr 1991-ci il tarixində "Свобода" qəzetində dərc edilib.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– доход на душу населения в США составил – 17300 долларов в год (в СССР около 5000 рублей, или 1000 долларов в год по реальному курсу);

– в отношениях с СССР: не выдержав гонки вооружений и, особенно, перспектив переноса ее в космос, Союзу пришлось пойти на значительные уступки по главным вопросам в области сокращения и контроля над вооружениями (был принят до того раскритикованный у нас рейгановский двойной нулевой вариант); ну и наконец, Афганистан, где СССР проиграл полностью, причем как морально, так и в военном отношении – мусульманская решимость, твердость и американская инженерная мысль (стингеры) оказались плодотворнее уверенности наших вояк в завтрашнем дне.

Ронни эффектно кончает свое президентство, похожее на приключения Теофила Норта: всем помог, везде успел. Вот уж счастливчик в 80 лет. Но кто сможет связать воедино облик Рейгана с обликом сегодняшней Америки? Америки, уже вступившей в третье тысячелетие, внедряющей в мир новую этику, разочаровывающейся в способах жизни, о которых у нас полемизируют лишь футурологи. Рейган напоминает, скорее симпатичного, жуликоватого шалопая – фокусы его давно известны, но никто не переходит от беззлобного подшучивания над ним к прямым оскорблениям. Достаточно вспомнить, как во время “Ирангейта” Ронни под хохот публики неуверенно изображал то старческую амнезию, то искреннее негодование. Однако, изрядно поиздевавшись над ним, пресса и конгресс под давлением “рядовых избирателей” оставили его в покое. Сейчас не вспомню, кто из американцев сказал – “Мысль осудить Рейгана представляется такой же кощунственной, как и мысль причинить боль старому барбосу – любимцу семьи”. Чаще всего Рейгану после публичных выступлений приходится

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

повторять примерно следующее – "...нет, нет, это не так, в прошлый раз я только хотел сказать, что..." Безусловно, что идеи, направляющие Америку сегодня, рождаются не в этой набриолиненной голове.

И вот здесь нам мерещится некоторый "умысел" в том, что Америка конца XX века выдвинула в лидеры всего западного мира человека, сам облик которого отрицает принципиальную возможность управления страной. Страна не может УПРАВЛЯТЬСЯ, это – иллюзия. Страна может лишь САМОУПРАВЛЯТЬСЯ! "Большой Брат" не может менять ситуацию, он может лишь подстроиться под нее, делая при этом героические позы или умные глаза. И, если это святая правда, если мы разгадали эту игру, то неужели же мы отдадим свои голоса какому-нибудь хмурому и занудливому Бисмарку? Никогда! Мы отдадим свои голоса симпатичному шалопаю – старому барбосу, любимцу семьи...

А времена величия великих великанов прошли безвозвратно... Тут, конечно, речь идет не только о великих временщиках-счастливчиках. С помощью mass media, спекулирующей на нашем интересе к подробностям личной жизни знаменитостей, мы узнали много неожиданного и о великанах мысли. Выяснилось, что большинство из них довольно склочные и морально не очень уверенные личности. Одни воруют друг у друга идеи, подкупая ближайшее окружение конкурента (Каспаров – Карпов). Других снедает тщеславие и снобизм (Байрон, Пушкин, Соммерсэт Моэм). Третьи готовы ради звезды героя Соцтруда творить на заказ эпические произведения (Фирдоуси, Шекспир). Четвертые просто-напросто брали взятки (Френсис Бекон). Они такие же люди, как и мы во всем остальном, кроме той шишки гениальности, которой наградил их случай. Мы не любим, не боготворим их больше. Мы не будем вешать их портреты на стену в

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

гостиной. Только оплатим их тонкую работу. Только вежливо поаплодируем... Что же касается "счастливчиков" вроде Рейгана, то эти просто должны сгорать от стыда за то, что незаслуженно занимают наше место...

Вы морщитесь. Вы считаете, что я мог бы быть добрее к Ронни – герою сегодняшнего дня, да и к героям других знаменательных дат. Вы считаете, что нонконформизм, проявившийся у меня в три года, перерос в патологический анархизм, иначе я бы не остановился на приезде Рейгана в Москву, когда голова у всех у нас занята совсем другим.

Да, это трижды так! Развенчав себя в возрасте двух с половиной лет, я более не в состоянии никого боготворить и не желаю ни за кем следовать!

Но, между нами, что вы все в нем нашли? Согласитесь, что трудно быть плохим президентом такой страны как США, а хорошим быть легко. Легко любить красивых. Легко воспитывать талантливых... А вот вы попробуйте, господа великаны, сделать что-нибудь с нашим Азербайджаном. Попробуй, о, счастливчик...

А вот мы попробуем, не так ли товарищ Везиров Абдурахман Халил оглы, девятый по счету первый секретарь ЦК КП Азербайджана (назовем их пофамильно: Н.Нариманов, С.Киров, Л.Мирзоян, М.Багиров, И.Мустафаев, В.Ахундов, Г.Алиев, К.Багиров). Родился 26 мая 1930 года в городе Баку в семье рабочего (отец – начальник карьера), единственный брат четырех сестер. С 1954 года он студент Индустриального Института (ныне Азнефтехим). Кончил учебу комсомольским деятелем. Далее работа на вершинах комсомола. Затем бесславная эпопея на посту I секретаря горкома Кировабада, и Рахман, сбежав от Гейдара Алиевича, на 17 лет покидает Азербайджан, который так и не понял, кого он на время теряет...

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Рахман подвизался на дипломатическом поприще – Индия, Непал, Пакистан. Участвовал на переговорах по урегулированию афганского вопроса, и сам “Зия-уль-Хакк ему что-то говорил”. Награжден орденами за доблестный труд. В личном плане мы – интернационалисты. Женаты на урожденной Дьяковой Ирине, сестра замужем за композитором Ванштейном (дядей Гарри Каспарова), сын женат на русской и конечно же, востоковед. И в общем, мы “бакинцы”.

Как говорят близкие к Везирову люди, даже на переговорах в Женеве, сидя лицом к лицу с самим Зия-уль-Хакком, он, сомкнув глаза, только и видел себя владетелем этой заколдованной страны – Азербайджан... А видел ли Азербайджан во сне Рахмана? Нет. Азербайджану снились другие сны. И мы хотели бы спросить Рахмана сгибался ли он вместе с нами под плетьми партийных надсмотрщиков на отравленных дефолиантами хлопковых полях? Нет. Страдал ли он вместе с нами от законов, разделивших мужей и жен на рабочем месте? Не страдал. Переосмысливал ли он вместе с нами последствия демографического взрыва пятидесятых годов, явившегося первопричиной почти всех напряжений в республике? Шагал ли Рахман “широко” вместе с Азербайджаном в объятия разлагающегося Брежнева? Провожал ли он со слезами на глазах Гейдара Алиевича вместе с “народом” в последний путь в Москву в Политбюро, возносясь как бы вместе с ним на олимп мировой политики? И, наконец, пережил ли он вместе с нами позор Казаха? Возмущение Карабаха? Кровь Сумгаита? Трясся ли он от страха в кабинете от гула 200 тысячной толпы демонстрантов? Нет... Не трясся, не провожал, не переосмысливал... Теперь он авторитетно призывает Азербайджан к спокойствию и благоразумию. Нет! Он не имеет на это решительно никакого права! Пусть помнит, что он “счастливчик”

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

и он занимает место каждого из нас. Пусть не пытается "УПРАВЛЯТЬ" Азербайджаном, Азербайджан может только САМОУПРАЛЯТЬСЯ!

Занесло меня, однако, с Рейгана на Абдурахмана. Тут уж ничего не поделаешь... Мне даже привиделось, как Рональд под звуки серебряных труб спускается в конце своего президентства с холма власти и кладет свою правую руку на голову Рахману, а Рахман, поправив галстук, всходит на тот же холм. "Удачи тебе Рахман" – говорит Рональд. "Успехов тебе, Азербайджан" – пропевает хоровая капелла. "Пусть даже при всем том, что у меня никогда не будет ГАЗ-24" – кричу я и выпускаю в небо большой-пребольшой воздушный шар, который я всю жизнь держал в руках. На нем синими буквами на белом фоне начертано название НОВЫХ ВРЕМЕН:

H U M A N R I G H T S
(Права человека)

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

BAŞQA BİR XALQ, BAŞQA BİR MEYDAN[1]

1. Başqa bir xalq, başqa bir meydan

20 gün olar ki, milyona yaxın adam rəhbərlərindən öz suallarına cavab gözləyir. Şıdırğı yağan yağışdan qorunmaq üçün polietilen örtüklər. Əhalinin mitinq iştirakçılarına yemək paylaması, meydanda asayişi qoruyan könüllü dəstələri. Küçə və yol ayrıcılarındakı tanklar. Hiddətdən və yuxusuzluqdan qızarmış gözlər, şüar təkrarlamaqdan batmış insan səsləri, etiraz aclığı bizə çox tanış olan bir mənzərə. Ancaq bu Bakı deyil. Bu başqa bir xalq, başqa bir meydandır. Lakin şüarlar eynidir!

Pekində hökumət binaları qarşısındakı Səma sakitliyi meydanına yığılmış nümayişçilər aşkarlıq, demokratiya, çin cəmiyyətinin yeniləşməsi əleyhdarlarının istefasını tələb edirlər. Lakin, yalnız Pekindəmi?

Berlin səddindən Sarı dənizə qədər, kazarma sosializmi sistemində əzilənlər daha rəhbərlərin şərəfinə ucaldılan ehramların kərpicləri olmaq niyyətində deyildilər. Bizim xalqlar öz suveren hüquqlarını tələb edirlər. Bizim xalqlar istəyirlər ki,

[1] Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Bülleteni №1, 1989.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

qurduqları hökumətlər, xalq tərəfindən onların üzərinə qoyulan öhdəlikləri yerinə yetirsinlər.

Bizim talelərimiz necə də oxşardır! Bizim tələblərimiz necə də oxşardır! Bizim müsibətlərimiz necə də oxşardır! Bu müsibətlər bizim başımıza təxminən eyni zamanda gəlib. Eyni zamanda da biz onları dəf edəcəyik!

2. Başqa bir xalq və onun ziyalıları

Tiflisdəki aprel hadisələri ictimaiyyətin diqqətini yenidən Qafqaza cəlb etdi. Yenidən dəyənəklər və bellər demokratiya və plüralizmi düzgün başa düşməyənlərin başına endi.

Qətl edilmiş 21 nəfərin 16-sı qadındır. Yüzlərlə adam ağır yaralanmış, minlərlə adam əsəb-iflic döyüş qazı ilə zəhərlənmişdir. Kiməsə lazım idi ki, bu güclü zərbə ilə öz konstitusiya haqqını tələb edən gürcü xalqını susdursun (və bu başqalarına da dərs olsun). Kimsə gözləyirdi ki, bundan sonra Gürcüstan uzun müddət ümidsizliyə qapılacaq. Kimsə gözləyirdi ki, Gürcüstan qəzəblənib, kor-koranə qisas alacaq. Amma başqa cürə oldu. Gürcü xalqı şəhid olmuş övladlarını ləyaqətlə dəfn edib (bu mərasimdə Azərbaycan ictimaiyyətinin və AXC-nın TM "Təşəbbüs Mərkəzi"nin nümayəndələri də iştirak etmişlər). Haqq və ədalət uğrunda mübarizəsinə davam etdi. Komendant saatı ləğv edildi. Aprel faciəsinin təhqiqi üçün müstəqil ictimai komissiya yaradıldı.

Qısa müddət ərzində hadisələr haqqında məlumat alan ölkə və dünyanın mütərəqqi ictimaiyyəti gürcülərin ədalətli tələblərinin müdafiəsinə səslərini ucaltdılar.

Gürcüstan Xalq Cəbhəsi özünün rəsmən tanınmasına nail oldu və təsis qurultayının keçirilməsinə hazırlaşır.

Gürcüstan Demokratik Respublikasının yaradılması ildönümü xalq bayramı kimi Respublika miqyasında keçirildi. Bütün bunlar baharın 40 günü ərzində baş verdi.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Fazil İsgəndər demişdir: Müdrikin borcu, xalqını mənasız yığıma çevrilməkdən qorumaqdır. Xalqın borcu öz müdrikini qorumaqdır. Gürcü ziyalıları öz borclarını tamamlıqla yerinə yetirdilər.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

NİYƏ CƏBHƏ VƏ NİYƏ MƏHZ XALQIN CƏBHƏSİ?[1]

İş belə gətirdi ki, Azərbaycanda demokratik yenidənqurma uğrunda hərəkat – Xalq Cəbhəsi, respublikanın ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda 1988-ci ilin payızında keçirilən mitinqlər vaxtı genişləndi və əhali arasında rəğbət qazandı. AXC-nin təbliğat fəaliyyəti son dərəcə məhdudlaşdırıldığından bəziləri bu hərəkatı yalnız DQMV (Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti)-nin problemlərinin həlli və həmin problemlərin məhz radikal yolla həll edilməsi uğrunda mübarizə aparan bir hərəkat kimi qiymətləndirirlər. Cəbhənin imkanlarının məhdudlaşdırılması ilk növbədə onu Baltik respublikalarındakı Xalq Cəbhələri ilə eyniləşdirilməyə, həmin Cəbhələrin həm adına, həm də formasına görə zəif sürəti kimi qələmə verməyə, belə mübarizə formasının Azərbaycanın milli xüsusiyyətləri ilə bir araya sığmadığını sübut etməyə cəhd göstərənlərin mövqeyindən irəli gəlir. Onların fikrincə, bütün Xalq Cəbhələrinin başlıca məqsədi sosializmdən tədricən uzaqlaşmaq və milli təcridolunmaya gedib çıxmaqdır.

İndi diqqət yetirək, "Xalq Cəbhəsi" anlayışı kimi formalaşmış bu mövcud demokratik hərəkatı marksizm özü necə qiymətləndirir.

[1] Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Bülleteni №3, 1989, Zaur Əliyevlə həmmüəlliflikdə.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Xalq Cəbhəsi geniş xalq kütlələrinin faşizmə qarşı, demokratiya, sosial tərəqqi, milli istiqlaliyyət uğrunda, habelə zəhmətkeşlərin ən zəruri iqtisadi mənafelərinin müdafiəsi uğrunda mübarizəyə səfərbər edən formalarından biridir (Bax: Azərb. Sov. Ensiklopediyası; Bol. Sov. Ensikloped. 1954, 1974). Xalq Cəbhəsi əsasını – yaranma prinsiplərini – Leninin işləyib hazırladığı, Kominternin bir sıra qərarlarında formalaşdırılmış Vahid fəhlə cəbhəsidir. Xalq Cəbhələri yaradılması vəzifələri 30-cu illərin əvvəllərində Almaniyada, İspaniyada, Fransada faşizmin yürüşünün genişlənməsi ilə bağlı aktuallaşmışdı. Xalq Cəbhəsi ideyası ilk dəfə 1934-cü ilin fevralında Fransada faşist çevrilişi cəhdindən sonra əməli olaraq həyata keçirildi. 1935-ci ildə Fransa kommunist, sosialist partiyaları, radikal sosialistlər və digər partiyalar birləşərək Xalq Cəbhəsi yaratdılar. Elə həmin il İspaniyada və Çilidə də Xalq Cəbhəsi komitələri meydana gəlməyə başladı.

Xalq Cəbhələrinin təcrübə və taktikası Komitələrinin rəhbər orqanlarında dərindən təhlil edilib öyrənilirdi. Elə buna görə də Kominternin təsiri ilə digər ölkələrin Kommunist partiyaları da öz sıralarında ehkamçılıq və təriqətçilik qalıqlarını dəf edərək Xalq Cəbhələrinə pozitiv münasibət platformasına keçdilər. K.Dimitrovun Kominternin 1935-ci ildə keçirilən konqresində məruzəsində göstərilirdi ki, Xalq Cəbhəsi zəhmətkeşlərin sülh, demokratiya və tərəqqi uğrunda mübarizəsinin mühüm vasitələrindən biridir. Yeri gəlmişkən deyək ki, Kominternin həmin konqresinin qəbul etdiyi qərar və qətnamələr də başlıca olaraq bu məruzənin prinsiplərinə əsaslanırdı.

İkinci Dünya müharibəsi illərində bir çox ölkələrdə Xalq Cəbhəsinin prinsipləri əsasında faşizmə qarşı müqavimət hərəkatı genişlənir, bütün vətənpərvərlər qüvvələri öz sıralarında birləşdirən, xalq demokratik və sosialist inqilablarının qələbə çalmasında mühüm rol oynamış Milli Cəbhələr yaradılırdı. Müharibədən sonra Fransada, AFR-da, Avstriyada, ABŞ-da bütün demokratik qüvvələrin vahid siyasi platformadan çıxış etməsi baxımından yeni mərhələ başlandı. Latın

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Amerikası ölkələrində (Boliviya, Venesuela, Haiti, Qvatemala, Meksika Çili və b.) 50-60-cı illərdə xarici inhisarlara və daxili irticaya qarşı mübarizənin genişlənməsi ilə bağlı olaraq Xalq Cəbhəsi tipli təşkilatlar meydana gəlir. Çilidə yaradılmış Xalq Birliyi Bloku Salvador Alyendenin başçılıq etdiyi demokratik hökumətin hakimiyyət başına gəlməsi ilə nəticələndi.

Xalq Cəbhələrinin zəngin təcrübəsi kommunist və fəhlə partiyaları nümayəndələrinin müxtəlif illərdə keçirilmiş beynəlxalq müşavirələrinin proqram sənədlərində əksini tapmışdır.

Beləliklə, bu qısa tarixi icmaldan da aydın olur ki, xalq təşəbbüslərinin mütəşəkkil forması olan Xalq Cəbhəsi müxtəlif tarixi, sosial və milli şəraitlərdən cəmiyyətin öz mütərəqqi gələcəyi uğrunda mübarizəsinə başçılıq edə bilən universal və səmərəli vasitədir.

Bu gün SSRİ-də, demək olar ki, bütün respublikalara, o cümlədən təhrif olunmuş sosializmin miras kimi "bəxş etdiyi" problemlər içində boğulan Azərbaycana Xalq Cəbhəsi nəinki lazımdır, əksinə, yenidənqurmanı uğurla həyata keçirmək üçün son dərəcə vacibdir. Xalq Cəbhəsi addımbaşı pozulan suverenliyimizi, tapdaq altında qalmış hüquqlarımızı, azadlıq, ləyaqət, xoşbəxtlik arzularımızı müdafiə etmək üçün zəruridir. Xalqın özünü idarə etməsi üçün, bizi söküb dağıdan kütləvi rüşvətxorluğa qarşı mübarizə aparmaq üçün lazımdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, korrupsiyanın kökləri eyni zamanda seçkili vəzifələrə "seçmə" adamları yuxarıdan təyin etmək praktikasında gizlənir.

Xalq Hərəkatının istənilən tədbirlərində könüllülük, fikir və təşəbbüs azadlığı, fərdi maraqların nəzərə alınması və bütün bunlardan doğan xalq hərəkatı vəzifələri həllinin alternativliyi, başqa sözlə cəmiyyətin qarşıda duran məqsədlərə çatması üçün yol seçməkdə əsaslandığı azadlıq prinsipi belə deməyə məntiqi əsas verir ki, Xalq Cəbhələrinin təşkilat forması yenidənqurmada olduğumuz cəmiyyətdə canlanmaqda olan surətidir.

Xalq Cəbhəsi – Xalq İradəsidir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

С ВЕРОЙ В ПЕРЕСТРОЙКУ[1]

Совет Министров республики на днях удовлетворил обращение учредителей и официально зарегистрировал Народный Фронт Азербайджана. Корреспондент "Вышки" встретился с членом правления новой общественной организации, кандидатом физико-математических наук Хикметом Гаджизаде и попросил его ответить на ряд вопросов.

Газета "Вышка"

–Расскажите, пожалуйста, об основных целях НФА.

Для ясного понимания наших целей необходимо помнить полное название нашей организации: Народный Фронт Азербайджана в поддержку перестройки. Программа НФА, на мой взгляд, есть воплощение последовательного демократического подхода ко всем проблемам, стоящим перед сегодняшним Азербайджаном. Идеи и идеалы, положенные в ее основу, почерпнуты, в основном, из таких эпохальных документов, как Всеобщая декларация прав человека ООН, Конституция

[1] "Вышка" qəzeti, 15 oktyabr 1989.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Азербайджанской ССР и Договор об образовании СССР, учтены также Хельсинкские и Венские соглашения по безопасности и сотрудничеству в Европе и, безусловно, материалы XIX партийной конференции, наметившей конкретные шаги к всестороннему обновлению нашего общества.

Основные цели НФА на данном этапе – это достижение политического, экономического и культурного суверенитета Азербайджанской Республики как демократического правового государства, в составе обновленного союза Социалистических Республик. В экономике наша задача – полный республиканский хозрасчет, равноправие всех форм собственности, развитие рыночных отношений. В области прав человека, во взаимоотношениях между государством и личностью НФА руководствуется принципами, образующими фундамент любой истинной демократии – индивидуальная свобода, политическая свобода, верховенство закона. Вообще НФА считает свободу человека высшей общечеловеческой ценностью. Свободу, а не только его благосостояние.

– Ну, это программа на завтра. А сегодня, насколько нам известно, ваша главная забота – конфликт вокруг НКАО?

Да, эта навязанная нам проблема стала главной сейчас и для всего нашего народа. Нам приходится отложить в связи с этим все намеченное по оздоровлению нашего общества. НФА тверд в своем намерении полностью восстановить суверенитет Азербайджанской республики, права нашего народа.

Но уже сегодня достигнуто немало. Как вы знаете, внеочередная сессия Верховного Совета Азербайджанской ССР при нашем активном участии приняла решение

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

о ликвидации не оправдавшего себя Комитета особого управления НКАО и, самое важное – был принят уникальный в истории СССР Конституционный закон о суверенитете Азербайджанской ССР (прибалтийские республики приняли лишь декларацию о суверенитете). Представители НФА и сейчас активно участвуют в разработке правительством новых законодательных актов, направленных на укрепление республиканской самостоятельности.

– Ваши планы на ближайшее будущее?

– Наполнить реальным содержанием лозунг "Вся власть Советам!". Мы намерены принять самое активное участие в избирательной кампании в республиканский и местные Советы депутатов, и уже с помощью обновленного депутатского корпуса будем добиваться коренного улучшения дел в таких областях, как экономика, социальная справедливость, права человека, культура и другие. Проблем у нас много.

– По правде говоря, не могу не согласиться с вашей критической оценкой нынешнего состава Верховного Совета республики. Среди депутатов немало и "застойных героев", пенсионеров, и даже скомпрометированных лиц, тех, кто лично виновен во многих сегодняшних бедах республики. Нужно значительное обновление. А что представляет НФА изнутри, кто они, ваши сторонники?

– Утвержденный на Учредительной конференции Устав НФА не ограничивает членство в нашей организации партийной, национальной, религиозной принадлежностью. А тем, кто хочет представить наше движение, как нацио-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

налистическое, скажу лишь, что среди первых 25 человек, которые в мартовские дни 1989 года подписали обращение к руководству республики с просьбой о регистрации Инициативного центра НФА, были наши товарищи – русский А.Грачев и украинец В.Ткаченко.

Народный фронт мы представляем себе, как фронт трудовых коллективов, борющихся, в первую очередь, за новые прогрессивные производственные отношения. Мы отказались от принципа демократического централизма, принуждающего нижестоящего беспрекословно выполнять поручение вышестоящего. Участие во всех мероприятиях НФ сугубо добровольное. Основная идея тут – побудить людей к гражданской инициативе, добиться повсеместного самоуправления, самоорганизации. Мы не хотим, чтобы наши сторонники превращались в винтики нового механизма под названием НФА. Ведь перестройка – это не смена администрации, а демонтаж, ликвидация всей командно-административной системы, с предоставлением человеку свободы проявления инициативы, свободы выбора жизненного пути.

Это – свобода от унизительных помыканий, но и от спасительных подсказок. К такой свободе надо еще долго и долго идти.

– О ваших взаимоотношениях с партийными комитетами?

– В принципе, они нормальные. Так и должно быть. Нас сближает, объединяет общая борьба за перестройку. Но в понимании задач перестройки, определении путей преодоления трудностей бывают, конечно, расхождения. Потому иногда возникают сложности. Собственно говоря, не будь расхождений, не будь известной “пробуксовки” на пути перестройки, не было бы нужды и в Народном фрон-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

те. Но мы уверены, что все осложнения в определенной мере естественны, вполне преодолимы. Эта уверенность основывается на конкретных примерах.

– Один из членов правления НФА в своем интервью газете "Московские новости" допустил, по-моему, некорректность в отношении А.Х.Везирова, исказил его слова, рассказывая о последней сессии Верховного Совета республики.

– Вы имеете в виду интервью Лейлы Юнусовой. Там, действительно, есть искажение. Но, поверьте, в этом Юнусова не виновата. Просто "Московские новости" в очередной раз поступили в своем духе. Слегка отредактировали текст, и получилось то, что их больше устраивало. Думаю, такая вольность "Московских новостей" не должна удивлять никого. Читатели уже привыкли, что эта газета имеет весьма "оригинальную" точку зрения на многие события, происходящие в нашем регионе.

– А теперь о том, что, пожалуй, больше всего волнует, можно сказать, будоражит всю страну – о блокаде…

– "Блокада" – это, пожалуй, слишком громко сказано. Армения не находится на территории Азербайджанской ССР. Поэтому о блокаде в прямом смысле слова не может быть никаких разговоров. Речь идет лишь о локальной забастовке в ответ на экстремистские вылазки на 46-километровом отрезке пути по Мегринскому району Армянской ССР. Железнодорожники отказались водить поезда под страхом физической расправы со стороны армянских экстремистов. В эти дни много говорили о страданиях грузополучателей. Писали, будто нечем заправлять даже кареты "Скорой помощи". А я хочу

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

спросить: чем же заправляли 20-25 грузовых автомашин, на которых пожаловали в Лачинский район вооруженные экстремисты? Читали, конечно, об этом в “Правде”. Не лучше ли было бы этот бензин отдать “Скорой помощи”? А вертолет с боеприпасами, вылетевший из Гориса в Гадрут, тоже наверняка заправлялся не минеральной водой “Джермук”…

– Но есть в забастовке железнодорожников и обратная сторона…

– Согласен, не легко и нашей республике. Пострадали также трудовые коллективы, которые не могут своевременно получить сырье, отправить готовую продукцию. Все это есть. Потому мы и выразили готовность полностью восстановить движение, больше того, способствовать его интенсификации. Было бы искреннее стремление к миролюбию со стороны соседей.

– Вы, кажется, обещали прекратить забастовки железнодорожников еще в конце сентября?

– Да, обещали. Но в ответ получили новые акты терроризма. Как и в эти дни. Едва открыли движение, как начался обстрел поездов. Значит, кое-кто добивается не нормализации на дорогах, а еще большего обострения отношений. А разговор о “блокаде” для таких людей не что иное, как желание пошуметь, апеллировать к общественному мнению.

– Хотелось бы узнать об отношении Народного фронта к религии…

– Наше движение не имеет религиозной окраски. В Народный фронт могут вступать и верующие, и атеисты. Полная свобода совести.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Сейчас задам вопросы, ответы на которые мне в общем-то известны. И тем не менее, я выполню свой долг журналиста, спрошу о том, что интересует многих. Вот говорят: Народный фронт сейчас воюет с армянами, потом возьмется за русских, евреев и т. д. Что на это скажете?

– Подобные слухи люди распространяют, либо не зная наших целей, либо специально, чтобы дискредитировать наше движение. Народный фронт не воюет с армянами, тем более, не собирается воевать с людьми любой другой национальности. Мы за суверенитет нашей республики, а не против кого-либо. Что же касается наших целей в отношении национальных меньшинств на территории Азербайджанской ССР, то заботу о них, об удовлетворении их духовных, культурных, материальных потребностей мы зафиксировали как свою программную цель. В разделе "Национальные отношения" нашей программы, в первом же пункте, в частности, записано: "Народный фронт Азербайджана считает своим долгом обеспечить всяческие условия для сохранения и развития культуры, языка и национальных традиций русских, армян, талышей, грузин, курдов, лезгин, евреев и других национальных меньшинств".

– Второй вопрос. Бывают случаи, когда отдельные люди, прикрываясь именем Народного фронта, пытаются навязывать другим свои формы протеста...

– Скажу вам больше. Был случай, когда от нашего имени приходили на тренировочную базу "Нефтчи", требовали от футболистов победы. Конечно, вы догадываетесь, что Народный фронт не имеет никакого отношения к подобным выходкам. Участие в мероприятиях нашего дви-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

жения – сугубо добровольное. Мы против насилия во всех его проявлениях. Цель перестройки – утверждение демократии во всех сферах нашей жизни. Разве можно бороться за нее с помощью насилия?

– Наконец, последний вопрос. Народный фронт прошел официальную регистрацию. Легче вам стало работать или труднее?

– Есть и то, и другое. Конечно, хорошо, что мы, так сказать, вышли из "подполья", имеем свое помещение, телефоны. Надеемся, как и Народные фронты других республик, получить время на радио и телевидении для пропаганды своей деятельности, официально, достойным объемом и достойным тиражом издавать свой бюллетень. Труднее же стало разбираться с усилившимся потоком людей, несущих к нам свои проблемы и горести. И, хотя возможности для оказания им реальной помощи немного, мы стараемся принять, выслушать и проявить участие ко всем.

Скажу еще, что после регистрации приток в ряды членов НФА значительно возрос. Мы приветствуем всех, кто искренне хочет сегодня помочь делу оздоровления нашего общества.

– Благодарю за беседу. Желаем Народному Фронту стать действенным рычагом в борьбе за перестройку.

О.МИРЗОЕВ

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

EKOLOGİYA VƏ CƏMİYYƏTİN VƏZİFƏLƏRİ[1]

AXC-nin son məqsədi hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasıdır.

(AXC-nin proqramından)

Ümumbəşəri ekoloji fəlakət təhlükəsi dünya ictimaiyyətini getdikcə daha çox narahat edir və hökumətləri ətraf mühitin qorunmasına yönələn qəti siyasi tədbirlərə əl atmağa məcbur edir.

Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə müşavirənin Vyana görüşü Sovet İttifaqı tərəfindən imzalanmış sənədlərində deyilir: "İştirakçı dövlətlər əməkdaşlığı möhkəmlədəcək və ətraf mühitin qorunmasına və yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş qüvvələri fəallaşdıracaqlar..." Qeyd edək ki, sənədlərdə əksini tapmış ekologiya üzrə maddələr Sovet Zaqafqaziyasında və deməli, Azərbaycandakı ekoloji vəziyyət danışıqların sənədlərində öz əksini tapmışdır. Belə çıxır ki, Azərbaycanın aman diləyən zəhərlənmiş təbiəti dünya ictimaiyyətinin nara-

[1] "Azadlıq" qəzeti, 30 dekabr 1989.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

hatlığına səbəb olmuşdur. Onu bu vəziyyətə kim salıb? Çıxış yolu varmı? Bu suallara cavab verməyə çalışaq.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə maddi istehsalın inkişafı ictimai şüurun inkişafını dəfələrlə qabaqlayıb. "Gələcək" ölkənin həyatına çox tez daxil olub.

Çox az adamın ağlına gəlir ki, ölkədə və respublikada baş verən hadisələr üçün o da cəmiyyətin bir üzvü kimi məsuliyyət daşıyır, cəmiyyətin ümumi mənafeyi uğrunda mübarizəyə biganəlik onun öz günahıdır və bu günahı özünün və uşaqlarının sağlamlığı ilə yumağın vaxtı çatıb. Lakin son zamanlar baş verən hadisələr sağlam gələcəyə az da olsa ümid doğurmuşdur. Ölkənin həyatında gedən əsaslı yenidənqurma cəmiyyəti yenidən fəallaşdırmışdır.

SSRİ-də gedən digər ictimai hərəkatlar arasında ekoloji hərəkat birincilər sırasında öz varlığını göstərdi. Əvvəlcə bu hərəkat cəmiyyətin diqqətini şimal çaylarının axarının dəyişdirilməsi məsələsinə cəlb etdi. Sonra ölkənin yeni-yeni regionlarını əhatə edən bu hərəkat müzakirə olunan ekoloji problemlərin dairəsini daha da genişləndirdi. Nəticədə atom enerjisinin təhlükəsizliyi, istehsalın ekologiyası, flora və faunanın qorunması, respublikalararası və beynəlxalq ekoloji əməkdaşlıq və bu kimi başqa məsələlər ortaya çıxdı.

Azərbaycanda ictimai-ekoloji hərəkatın vəziyyəti nə yerdədir? Ümumiyyətlə, belə bir hərəkata ehtiyac varmı? Ətraf mühitin qorunması üzrə dövlət təşkilatları kifayət etməzmi? Axı onlar bir deyil, iki deyil: Azərbaycan SSR Təbiəti Müdafiə Komitəsi, Sanitar-Epidemioloji Stansiya, Dövlət Texniki Nəzarət Komitəsi, Xəzər Su Nəzarəti İdarəsi, Su Təsərrüfatı Nazirliyi və s. Ekoloji təhlükə yaxınlaşdıqca dövlət nəzarət təşkilatlarının sayı da artır. Onlara nüfuzlu məsul işçilər rəhbərlik edir, qərargahlarında yüksək səviyyəli mütəxəssislər işləyirlər. Bununla belə hava, su və torpaq gündən-günə korlanır və həyat üçün təhlükəyə çevrilir. Bəs çıxış yolu nədədir? Bizim "dövlətləşdirilmiş" şüurumuz, güman ki, çıxış yolunu

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

bütün təbiəti müdafiə komitə və nazirliklərinə rəhbərlik edə biləcək daha geniş səlahiyyətli bir "Fövqəlkomitə"nin yaradılmasında görür. Guya ki, komitənin başında daha səlahiyyətli, nüfuzlu rəhbərlər otursa və orada daha bacarıqlı və yüksək mənəviyyatlı mütəxəssislər (əgər belələri tapılsa) işləsə, hər şey öz-özünə düzələcək.

Ancaq bizim tarixi təcrübələrimiz və başqa ölkələrin təcrübəsi ayrı yol göstərir: ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş geniş vüsətli ictimai hərəkat olmadan, təbiəti müdafiə üzrə tədbirlərdə ictimaiyyətin iştirakını təmin etmədən, plan doldurmaq xətrinə təbiətimizi məhv edən nazirlik və idarələrin fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarət təşkil edilmədən bu məsələni həll etmək olmaz. Yenidənqurmanın nəzəri əsasını təşkil edən vətəndaş cəmiyyəti ilə hüquqi dövlətin dialektik vəhdəti konsepsiyası bu vəzifələri həyata keçirməyə imkan verir, bir şərtlə ki, cəmiyyətin dövlətə nisbətən üstünlüyü təmin edilmiş olsun.

Vətəndaş cəmiyyəti inkişaf etdikcə tədricən dövləti ölkənin daxili və xarici həyatından sıxışdırıb çıxarır. Beləliklə, hələ orta məktəb dərsliklərdən bizə tanış olan "dövlətin ölməsi" haqqında müddəa həyata keçirilir. Qeyd edək ki, bizim ölkədə geniş yayılmış olan "daha çox xalq hakimiyyəti!" şüarı Qərbi Avropada artıq çoxdan qəbul olunmuş "Daha az dövlət idarə üsulu!" şüarı ilə səsləşir.

Vətəndaş cəmiyyəti ümumxalq əhəmiyyətli qərarların işlənib hazırlanmasında iştirak edən və bu qərarların icra olunmasına müstəqil mətbuat, demokratik parlaman, məhkəmə, məşrutə və başqa vasitələrlə nəzarət edən ictimai hərəkat deməkdir.

Bir çox inkişaf etmiş sənaye dövlətləri yalnız bu yolla ətraf mühitin qorunması sahəsində müvəffəqiyyətlər qazanmışlar. Təbiəti məhv etməklə əldə etdikləri gəlir hesabına burjua dövlət aparatını əlində saxlayan bir sıra inhisarlar və konsernlər öz iştahlarını boğmalı olmuşdur. Dirçəlmiş vətəndaş cəmiy-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

yəti dövlət və inhisarları öz nəzarəti altına aldıqdan sonra onlar gəlirlərinin bir hissəsini istehsalın ekologiyasına qurban verməli oldular.

Vyana görüşünün yekun sənədinə müraciət edək: "İştirakçı dövlətlər ətraf mühitin yaxşılaşdırılması ilə məşğul olan ayrı-ayrı şəxs və təşkilatların xidmətlərini nəzərə alır və onlara öz fikirlərini ifadə etmək imkanı verir", yəni onlara ətraf mühitin qorunması sahəsində ictimai nəzarəti təşkil etmək imkanı verir.

Beləliklə, bir sıra başqa ictimai problemlər kimi ekoloji problemlər də müstəqil demokratik ictimai təşkilatlar və cəmiyyətlər şəklində ifadəsini tapmış vətəndaşlıq fəallığının yüksəldilməsi yolu ilə həll oluna bilər. Biz birdəfəlik başa düşməliyik ki, dövlətin ən ədalətli sərəncam və aktları, nazirlik və idarələrin ən vicdanlı və təmiz işçiləri geniş ictimai fəaliyyət olmadan Azərbaycan qarşısında duran vəzifələri həyata keçirməkdə acizdirlər.

Yalnız bir çıxış yolu var – daha çox xalq hakimiyyəti, daha az dövlət idarə üsulu. Yolumuz yuxarıdan idarə üsulunu deyil, tənzimləyici funksiyanı əsas götürən dövlətə malik, özünü idarə və təşkil edən vətəndaş cəmiyyətinədir.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

YANVAR 1990 – GÜNDƏLİKDƏN BƏZİ HADİSƏLƏRƏ DAİR[1]

Milli sərvət saya biləcəyimiz azsaylı insanlardan – Hikmət Hacızadənin gündəliyini gənclər üçün vacib sayıb dərc edirik. Gündəlikdə bəhs edilən illərdə anadan olmuşlar üçün həmin günlərin ictimai-siyasi hadisələri, onlara qərarlaşmamış, tez-tez dəyişən baxışlar bu gün maraqlı olduğu qədər örnək də ola bilər.

"Alma" qəzeti, 2008

08.01.90

Axşam məclisin böyük bir qrupu Pənah və İsa ilə görüşüb, qəti şəkildə onlardan tələb elədilər ki, İdarə Heyətində işlərini davam etdirsinlər: "Sizin gedişiniz satqınlıq kimi qiymətləndiriləcək..." Biz, aramızda məsləhətləşəndən sonra, özümüzü razılaşmağa məcbur elədik.

Etibarla necə işləyəcəyik, bilmirəm. Cəbhəni – öz körpəmizi, Etibar və onun kimilərin əlində buraxmaq isə – cinayətdir. İşi seçkilərə qədər çatdıraq, sonra hər şey düzələr.

[1] "Alma" qəzeti, aprel – may, 2008.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

09.01.1990

Yalnız bir gün mən yenidənqurmanı dəstəkləmək məqsədilə yaradılmış, adı Xalq Cəbhəsi olan bu stressdən kənarda hiss elədim. Oğlumla kinoya getdiyim gün. Pənahın dediyinə görə, dünən Xalq Cəbhəsinin konfransında radikalların – Etibar (Məmmədov – red.), Nemət (Pənahlı – red.) və Əbülfəzin (Elçibəy – red.) siyasətilə razılaşmayıb, İdarə Heyətinə namizədliyimizi irəli sürməkdən imtina etməyimizə baxmayaraq, konfrans iştirakçıları bizim – yəni liberalların hamısının namizədliyinə İdarə Heyəti seçkilərinə irəli sürüb. Zərdüşt (Əlizadə – red.), Leyla (Yunus – red.) və Canbaxışın namizədliyi isə, onları Cəbhənin parçalanmağında günahkar bilən radikalların səyi nəticəsində irəli sürülməyib. Nizamnamənin əksinə olaraq, İdarə Heyətini formalaşdırmaq Konfransın yenidən seçdiyi Xalq Cəbhəsi Məclisinin (Cəbhənin hər rayon bölgəsindən 1 nəfər olmaqla) üzərinə düşürdü. Nizamnamə tanıyan kim idi – ölkədə aləm bir-birinə dəymişdi. Cəbhədə xaos hökm sürürdü. Ermənilərin Qarabağdakı Azərbaycan kəndlərinə hücumu səngimirdi. İnsanlar isə nəyin gücünə olursa-olsun, parçalanan təşkilatı qoruyub saxlamaq istəyirdilər. Məclisi idarə etməyi Bakı Dövlət Universitetindən olan üzvə – Tamerlan Qarayevə tapşırdılar. Məclis üzvləri və sədr seçkilərin qanuni keçirilməsinə ciddi nəzarət edirdilər. Bu da, Etibarı şoka salan nəticələr:

– ən çox səsi İsa Qəmbərov və Rəhim Qazıyev toplamışdı. Digərləri:

– Etibar Məmmədov – 53 səs; filoloq, "Çənlibel" ədəbi birliyinin təşkilatçısı Vurğun Əyyubov – 52 səs; Hikmət Hacızadə – 50 səs; məşhur şair, demokrat, "Azərbaycan" qəzetinin (bundan sonra bizim əlimizdə iki azad qəzet olacaqdı) baş redaktoru, radikalların açıq-aşkar əleyhinə gedən Sabir Rüstəmxanlı – 50 səs;

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– partiya mənsubiyyəti olmayan, nardaranlı din xadimi Kərbəlayi Əlikram – 48 səs (onu da Əbülfəz müdafiə edirdi. Buna səbəb isə Cəbhədə öz hakimiyyət paylarını tələb edən Abşeron kəndlərinin Əbülfəzə və Etibara təsir göstərməsi idi. Onlar radikallara qarşı birləşməyi elə bizə də təklif eləmişdilər, bizi müdafiə edəcəklərinə söz vermişdilər, amma konfransda ağızlarını da açmadılar. İndi məlum oldu niyə: Əbülfəz onlara İdarə Heyətində yer söz vermişdi);

– hüquq fakültəsinin keçmiş dekanı, hərəkatın ilk vaxtlarında Cəbhənin tərəfində olan Firidun Səməndərov – 48 səs; Yusif Səmədoğlu – 46 səs; Tofiq Qasımov – 44 səs; Sabit Bağırov – 43 səs; Pənah Hüseynov – 42 səs; Əbülfəzin qatı tərəfdarı Dilarə Əliyeva – 41 səs (Əbülfəzlə Etibar onu çoxdandır ki, İdarə Heyətinə hazırlayırdılar. "O həmişə mənə səs verəcək" – deyirdi Etibar. Amma hələ bilmək olmaz...)

– Əbülfəzin tərəfdarı Arif Paşayev – 36 səs (bu çox cəsarətli adamdı. Laçını erməni dəstələrindən qorumaq üçün müdafiə təşkil etmiş adam. Görünür, o, radikallarla liberalların arasındakı qarşıdurmanın mahiyyətinə elə də varmırdı).

Cəmi 32 səs toplamış qatı radikal Nemət Pənahov isə İdarə Heyətinə seçilmədi. Onu da Zərdüşt kimi Cəbhənin parçalanmasında ittiham edirdilər.

Beləliklə: İdarə Heyətində səkkiz liberal vardı: Yusif, Tofiq, Sabir, Sabit, Vurğun, Pənah, İsa və mən. Radikallar isə iki nəfər idi: Etibar və Rəhim. Xalq Cəbhəsinin sədri olaraq, Əbülfəzin İdarə Heyətində səs vermək hüququ yoxdu. Qalanların mövqeləri hələ ki, bəlli deyil. Biz yenə də çoxluq təşkil edirik. Amma mən bunu qələbə kimi qiymətləndirmirəm.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Məclis, bizim siyasətimizin lehinə, ya da radikalların əleyhinə deyil, bizim qarşıdurmamızın fərqinə varmadan, Cəbhənin parçalanmamağı üçün səs vermişdi. Bəlkə də fərqinə varmışdı, amma onlar üçün birlik və harmoniya bütün prinsiplərdən və həqiqətdən üstündür – yəni azərbaycanlı konfutsianlığı.

10.01.90

Ermənistanla həmsərhəd rayonlarda vəziyyət gərgindir. Mərkəzi Televiziyada atışmalar gedir. Kreml Ermənistan Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağ (DQMV) Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşməsi və Azərbaycan Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağa muxtariyyət vermək haqqında SSRİ Ali Sovetinin qərarına etirazını müzakirə edib.

Əbülfəzin yanından zəng elədilər: təzə seçilmiş İdarə Heyətinin iclasına gəlin. Məndən başqa hamı getdi. Mənsə mədə xorasının ucbatından yataqdayam. İsa memorandumu oxudu: seçkilərə və DQMV probleminin həllinə qədər liberallarla radikallar fraksiyası birləşsin. İttifaq mətbuatı İranla sərhədlərin dağıdılmasına münasibətini bir qədər yumşaldıb, Azərbaycanın cənub və şimala bölünməsinin tarixini oxuculara izah eləyir, amma sərhədi pozanları günahlandırmaqdan və bu hərəkətə qarşı ölçü götürüləcəyini hədə kimi səsləndirməkdən də qalmır. AXC Məclisinin yeni seçilmiş heyəti bizi sevindirir. Bütün güc Məclisin AXC-nin ali hakimiyyətində özünü idarə edən, real fəaliyyəti olan orqana çevrilməsinə yönəlib.

11.01.90

AXC qərargahından zəng gəlir. Respublika hakimiyyətinin ermənilərin silahlı qıcıqlandırmalarına (Sumqayıt, Lənkəran və s.) qarşı fəaliyyətsizliyinə etiraz əlaməti olaraq, bir çox rayonlarda kütləvi mitinq və nümayişlər başlayıb. Söz gəzir ki, Vəzirovu işdən çıxaracaqlar. Mərkəzi Komitənin 8 yanvar ple-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

numunda onu qeyri-ciddilikdə ittiham elədilər. Bir sözlə, "gəminin içində ara qarışıb". MK katibi Həsən Həsənov özünün coşqun, populist çıxışı ilə Vəzirovu ittiham elədi. Camaat onu ayaq üstə alqışladı. Naxçıvan mafiyasının liderlərindən biri, MK-nın şöbə müdiri R.Axundov dedi: "Artıq üzünü xalqa tərəf çevirməyin vaxtıdır". Qərargaha qaçıram. AXC-nin Lənkəran şöbəsi dövlət idarələrini və rayon radiostansiyasını ələ keçirərək Lənkəranda Sovet hakimiyyətinin fəaliyyətinin dayandırıldığını deyib.

Onların tələbi: DQMV problemini tezliklə həll etmək. O günə qədər lənkəranlılar Sabit və İsa ilə (AXC İdarə Heyətinin üzvləri) iki dəfə telefonla danışıblar, indi hər ikisi lənkəranlıların aksiyalarını dayandırmağa cəhd edirdi. Amma cəhdlər uğursuz idi.

Qorbaçov Litvadadır. Litva Kommunist Partiyasını SSRİ KP-dən çıxmamağa çağırır. Amma uğursuz cəhddir.

Xanlar qəsəbəsi (DQMV ilə həmsərhəd). Əməlli-başlı döyüşlər gedir. Saat 23-də rus əsgərlərinin idarə etdiyi dörd BTR peyda olur. Onlar elə də canfəşanlıq göstərmirlər. Ermənilər yaxşı silahlanıb, amma bizimkilərin heç patronları da çatmır. Azərbaycan DİN nümayəndələri AXC-nin dəstələrinə silah yardımı edir. Cəbhə xəttinə DİN-in nazir müavini gəlib. Havada üstündə mənsubluq nişanı olmayan vertolyotlar görünür və yoxa çıxır. Onlar Azərbaycanın mövqelərini və ətrafdakı kəndləri 23 dəfə gülləbaran elədilər. Belə ehtimal var ki, o vertolyotlar Ermənistan ərazisindən gəlir, içindəkilər də erməni əsgərləridir. Amma onlardan biri qəzaya uğradı və Azərbaycan torpağında yerə endi. Camaat yaxınlaşanda oradan erməni deyil, rus əsgərləri çıxdı.

Qubadlıda (Ermənistanla həmsərhəd) cəmi 20 avtomat və 12 tüfəng var. Ermənilər bura da müntəzəm hücumlar eləyir. Kərəmlidə də eyni vəziyyətdir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

12.01.90

Mərkəzi televiziyanın verdiyi məlumata görə, azərbaycanlılar bir rus zabitini öldürüblər.

Rumıniya: dəqiqləşdirilmiş məlumatlara görə, burada baş verən üsyan vaxtı 10 min nəfər həlak olub. Bu rəqəm ilkin məlumatdakından beş dəfə azdır. Rumıniyadakı hadisələr Azərbaycana da güclü təsir göstərdi. Çoxuna elə gəlirdi ki, bizdə elə belə qanlı və uğurlu üsyan baş tutacaq. Yaddan çıxarırlar ki, bizdəki ordu Azərbaycan ordusu deyil, Sovet ordusudur və xalqın tərəfinə keçməyəcək. Ölkədə gündən-günə artan xaosla bağlı AXC-də daha möhkəm intizam və AXC-nin rayon şöbələrinin mərkəzə tabe olmasını təşkil etməklə bağlı daha çox səslər ucalır. Rayon şöbələrinin müstəqilliyi bizə imkan verir ki, bütün təşkilatı zərbə altında qoymadan, azadlığımızın sərhədini genişləndirək.

AXC-nin Qaradağ şöbəsindən zəng gəlir. Bu rayonda zərərli istehsal sahələrində 10 mindən çox məhbus çalışır. Onlar da AXC üzvləri olmaq istəyirlər. AXC-nin nüfuzu məhbəs divarlarının o tayına da gedib çıxıb. Mən təklif edirəm ki, onlar AXC tərəfdarları qrupunu yaratsınlar. Axı məhbuslar vətəndaş hüquqlarından məhrumdurlar.

Axşam Nemət Pənahov və Rəhim Qazıyev Azərbaycan Televiziyasında peyda oldu. MK-nın instruktoru L.Abdullayev və Vəzirovun adamlarından olan Aydın Məmmədov da onlarlaydı. Ermənilərin hərəkətlərinə cavab vermək üçün zəruri olan milli birlikdən danışırdılar. Nemət sərhədləri dağıtma qəhrəmanlığından basıb-bağlayırdı, Rəhim isə boşalmış erməni evlərinin xalqa paylanmasının vacibliyindən. Bu, nə murdar oyundur? Onları televiziyaya kim buraxıb? Qəfildən Rəhim AXC-nin proqramına da ilişdi. Burada talışların, kürdlərin, ləzgilərin milli inkişafına zəmanət verilməsi onun xoşuna gəlməmişdi: "..bizi niyə ayırırsınız? Axı biz hamımız eyni xalqıq!"

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Bah, xəbərimiz yoxmuş!

Xanlardan xəbər gəlib: xırda qarşıdurmalar əsl döyüşə çevrilib. DQMV-nin Quşçular kəndində erməni desantı peyda olub və Azərbaycan kəndlərinə hücum edib: 14 ölən və onlarla yaralı var.

İdarə Heyətinin yanvarın 8-dəki iclasında, Cəbhənin konfransından sonra birinci dəfəydi ki, Etibarı görürdüm. Etibar dedi: "Biz Rəhimlə İdarə Heyətindən çıxırıq. Nemətlə birlikdə Milli Müdafiə Şurası (MMŞ) yaratmışıq. Yuxarıdan söz veriblər ki, bizə kömək edəcəklər. Toqquşma olan rayonlara bizimlə birlikdə milis dəstələri də göndərəcəklər. Zavodlarımız, ermənilər elədiyi kimi, bizə silah istehsal edəcək. Respublika rəhbərliyi Xalq Cəbhəsinə təklif edir ki, onlarla birlikdə Müdafiə İttifaqı yaratsın... Səs-küy aləmi götürdü. Hamı dilləndi, daha doğrusu, hamı bir ağızdan qışqırmağa başladı.

Tofiq, Pənah, Sabit: "Bu nə oyundur yenə? Niyə onlar özləri belə bir Şuranı rəsmi göstərişlə yaratmırlar? İlanı bizim əlimizlə tutmaq istəyirlər... Bu – tələdir..."

Etibar, "Boğaza yığılmışam. Siz heç vaxt mənə inanmamısınız. Hikmət bunu mənim özümə deyib", deyə-deyə oyun çıxarırdı. Əl-qolunu gülməli şəkildə ölçə-ölçə, "Mən gedirəm, özü də birdəfəlik. Belə işləmək mümkün deyil", – deyirdi.

Bu qoçaq bizi yenə çıxılmaz vəziyyətə saldı. Əgər o, bizdən xəbərsiz hakimiyyətlə danışıqlara artıq gedibsə, biz heç nə edə bilmərik. İndi ağıllı və ehtiyatlı tərpənməyə çağırış bizi qorxaqlıq və satqınlıq ittihamlarının dalğası ilə üzbəüz qoya bilər. Heç kim bizə qulaq asmayacaq, hakimiyyət və radikalların isə camaatı hara aparacağı məlum deyil. Qərara alındı ki, belə bir müraciət olunsun: "AXC-nin İdarə Heyəti yeni yaranmış Milli Müdafiə Şurasını (MMŞ – red.) lazımlı hesab edir..." Deməli, Əbülfəzi də onlara nəzarət etmək üçün MMŞ-ə istiqamətləndirməyi qərara alıblar. Bəs Əbülfəzə kim nəzarət edəcək? Axı o, heç nəyə qarışmaq istəmir. Bu qərarlar bu gün, saat 14-də baş tutacaq mitinqdə elan ediləcək. Mitinqdə həm-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

çinin hakimiyyətin qarşısına qoyduğumuz aşağıdakı tələblər oxunacaq:

– Ali Məclisin fövqəladə iclası çağırılsın;
– Ermənistan tərəfinin fəaliyyəti aqressivlik kimi dəyərləndirilsin;
– Ermənistanla bütün iqtisadi əlaqələr kəsilsin;
– Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV – red.) ləğv edilsin;
– Əgər DQMV ləğv olunmasa, hakimiyyət istefa versin;
– SSRİ-dən çıxmaq məsələsi ilə bağlı referendum keçirilsin.

Əsgərlər Mərkəzi Komitənin binasını dövrəyə alıb. "Xalqın ordusu" öz xalqını qarşılamağa hazırlaşır. Şəhər Sovet Ordusu və DİN-in qoşunları ilə doludur, həmçinin çoxlu sayda qaçqınlar var. Dünən erməni kəndi olan Çaykəndə (DQMV ilə həmsərhəd) Yerevandan 500 nəfər silahlı erməni gəlib və Azərbaycan kəndlərinə hücuma keçiblər. Müqavimətlə üz-üzə qalanda Çaykəndə çəkiliblər. Bizim uşaqlar Xanlar tərəfə gedən yolda içərisində Şaumyan rayonunun prokuroru və raykom katibi olan maşını saxlayıblar. Tutulanların ikisi də ermənidir. Maşında silah-sursat tapılıb. Onları milisə təhvil verdilər. Bu hadisəyə cavab olaraq ermənilər Azərbaycan kəndlərindən 42 nəfər əsir götürüb. Əsirlərin arasında qadınlar və yeddi yaşlı uşaq var.

Saat 14-də baş tutan mitinqə 700 min nəfər adam gəldi. Hamısı gərgin halda, kirimişcə nəticələrə qulaq asır. Arabir çılğın sədalar – "Onlara ölüm!" – eşidilir.

Mitinqi Nemət aparırdı. O, hamını birliyə çağırdı. Deyirdi: "Şmidt adına zavod tezliklə silah istehsalına keçəcək, biz silahlanaraq DQMV-yə gedəcəyik, orada isə bizi ya ölüm, ya da qələbə gözləyir". Bu nə sarsaqlamadı? Bəyəm qoşunlar onların bu yürüşünə imkan verir?

Etibar deyirdi: “Silahlanaq... və beş-altı günə DQMV problemini birdəfəlik qurtaraq”. Hər şey necə də asanmış e! Meydandakı adamlar partiya biletlərini təhvil verməyə başladı. Kütlə az qala sükutla qulaq asır, qadınlar ağlaşır. Şair Xəlil Rza çıxış elədi və özünəməxsus şəkildə çağırışını səsləndirdi: ermənilər qovaq və bizim əsirlərin əvəzinə onlardan əsir götürək! Sonra Əbülfəz tələblərimizi oxudu və hamını Bakıda sakitliyi və intizamı gözləməyə çağırdı. Sonra yenə Nemət başladı, təklif elədi ki, kömək üçün İslam Respublikalarına müraciət edək. Bu MK-nın şöbə müdiri Rafiq Aliyevin mənə və Fuad Ağayevə oxuduğu ssenari idi: “İlin sonu silahlı qüvvələrin toqquşması, milli silahlı dəstələrin yaranması və İslam ölkələrinə kömək üçün müraciətlə keçəcək”. İndi məlum olur ki, bu proqnoz deyildi, regionlardakı vəziyyəti idarə etmək üçün ssenari idi. Amma bizim zavodlar “Kalaşnikov” avtomatı buraxa biləcəkmi? Texniki cəhətdən bu, mümkün deyil. Xalq isə başqa təklifi deyil, məhz silahlanmaq təklifini həvəslə qəbul edir. Biz bu ümummilli ağılsızlığın əsirlərinə çevrilmişik.

Saat 18-də qərargaha qayıdanda, gördüm ki, “Zavağzalnı” deyilən rayonu yanğınlar bürüyüb. Coşmuş qaçqınlar Əbülfəzin şəhərdə sakitliyi və intizamı qorumaq çağırışlarına fikir vermədən, erməni evlərinə hücum edir, var-yoxlarını çölə tökür və yandırırdılar. Deyilənə görə, ermənilərdən öldürülənləri də var. Bu, dəhşətli idi. Qaçqınlar 90-100 nəfərlik dəstə ilə gəzirdilər. Milis baş verənlərə qarışmırdı. Bizim komandamızla ayağa qalxan fəallar belə şeylərin öhdəsindən gələ bilmirdilər. Hətta dağıdıcılardan biri bir fəalımızı bıçaqla yaraladı da. Qərargahda hamı çaşqınlıq içindədir. Mitinqdə çıxış edənlərdən təkcə Xəlil Rzanın çağırışını yadda saxlayan qaçqınlar şəhərdə qarşılarına çıxan ermənilər tutub, onları AXC-nin qərargahına gətirirdilər. Buradakılar ermənilər onların əlindən alır və gözdən uzaq otaqlarda gizləyirdilər. Sonra onları maşınlarla, arxa qapıdan çıxarıb, milis bölmələrinə

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

aparırdılar. İndi sözsüz ki, Bakıda fövqəladə vəziyyət elan olunacaq, biz, yəni, liberallar konfransda (AXC-nin konfransı nəzərdə tutulur – red.) xəbərdarlıq etmişdik. Tökülən qanlara görə hamımız cavab verməli olacağıq...

14.01.90

Səhər tezdən bizim Tofiq Qasımov Vəzirova zəng elədi ki, tələblərimizi ona çatdırsın və vəziyyəti müzakirə etsin. Vəzirov "Şəhərdə sakitliyi qorumaq çağırışlarımıza baxmayaraq, dağıntılar olub. İndi bizim görüşümüz mümkün deyil", dedi. Hər şey çox sadə idi: bizdən xahiş eləmişdi, buna baxmayaraq, dağıntılar olmuşdu. Mən yaşadığım evin həyətinə baxdım: burada DİN-in iki batalyonu dayansa da, nə dünən, nə də bu gün küçəyə çıxmışdılar. Moskvadan Primakov və Girenko gəldi. Şəhərdə patrulun gücləndirilməsinə baxmayaraq, küçələrdə hələ də erməni evlərini dağıdırlar. Əmr yoxdur! Küçələrdə isə adam öldürürlər! Mərkəzdəki hansısa strateq oturub gözləyir ki, tökülən qanın həcmi onlara lazım olan həddi keçsin və bundan sonra əmr verilsin. "Dövlət – qanuniləşdirilmiş əxlaqsızlıqdır!" AXC öz gücü ilə dağıntıların qarşısını almaq istəsə də, uğursuzluğa uğrayır. İki milyonluq şəhərdə bunu necə eləmək olar ki? Mərkəzi Televiziya da Bakıdakı hərc-mərcliyi göstərib, fövqəladə vəziyyət elan olunmasını tələb edir.

Saat 20:00-da Əbülfəz, İsa, Etibar, Sabit, Nemət, Rəhim və Xaliqi (AXC-nin üzvü) MK-yə dəvət etdilər. İsanın sözlərinə görə Primakov Nemət və Xaliqin inqilabi hərəkətlərindən şoka düşüb. Onlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə Primakovun üstünə qışqırırmışlar. Sonra Sabit və İsa danışıb, Primakovu sakitləşdiriblər. Görüşdən sonra Primakov İsayla Sabitin əlini sıxaraq deyib: "Çox şadam ki, AXC-də belə sağlam qüvvələr var..."

15.01.90

AXC rəhbərliyi xalqa müraciət edərək, şəhərdəki dağıntıları tənqid etdi. Mərkəzi Televiziyada "Vremya" verilişində ilk dəfə Vəzirovun ünvanına tənqid səsləndi. Görünür, onun axırı yaxınlaşır. Elə həmin verilişdəcə "DQMV və Azərbaycanın digər rayonlarına fövqəladə vəziyyətin tətbiqi"ni də elan elədilər. Amma qərargahda deyirlər ki, qoşunlar DQMV-ə deyil, Bakıya tərəf istiqamətlənib. Onların işi bizi seçkilərə buraxmamaqdı. Və əgər onlar bunu edə bilsələr, bizim yarımillik fəaliyyətimizin, bütün bu mitinqlərin, nümayişlərin, mühasirələrin bircə adı olacaqdı: heç nədən səs-küy!

Lənkəranda hakimiyyət hələ də AXC-nin yerli şöbəsinin əlindədir. Şəhərdəki hərc-mərclik bir az səngiyir. Artıq evi yandırılası kimsə qalmayıb. Hakimiyyət ermənilər ölkədən çıxarmaqla məşğuldur. AXC-nin fəalları ermənilər qaçqınların əlindən alaraq, milisə təhvil verir, sonra onları "Şəfəq" kinoteatrına yığaraq, oradan da dəniz yolu ilə Krasnovodska yola salırlar. Partkom rəhbərləri tədbirlərdə könüllüləri MMŞ-ə alır. Bu könüllü dəstələr silahsız-zadsız Xanlara yollanıb. Təbii ki, bizim zavodlar hələ silah istehsal eləmir. Etibar hələ də ümid edir ki (ağlı başından çıxan təkcə o deyil), onlara silah verəcəklər. Axşam televiziyada Vəzirovun soyuducu zavodundakı çıxışını göstərdilər. O, hamını birliyə, könüllülər dəstəsinə yazılmağa çağıraraq, söz verdi ki, zavodlarımız tezliklə silah buraxmağa başlayacaq.

16.01.90

Gəncədə orduyla AXC toqquşub. Öldürülən və yaralananlar var. Kürdəmir stansiyasında hansısa qoçaqlar 4 tankı platformadan oğurlayıb. Bu tanklar təmirə gedəsi imiş. Məlumatı "Vremya" yaydı. Əgər mən diktor olsaydım, səsim titrəyə-titrəyə bu xəbərə əlavə edərdim: "Necə olur ki, sovet

adamı üçün ən müqəddəs şey olan tank düşmən əlinə keçir?" Tankları tezliklə qaytardılar. Könüllü dəstələrinə yazılmalar davam edir. Həyat yoldaşımın işlədiyi yerdə 6 cərrah könüllü dəstələrinə yazılıb. Qərargahda fəallardan biri mənə yaxınlaşaraq, planını dedi: "Zabitlər Bağında, "pyedestal"dakı silahı oğurlayıb təmir eləyək, Ermənistanla sərhədə göndərək..." Belə yerdə bilmirsən, ağlayasan, yoxsa güləsən. Mən onu MMŞ-in Şmidt adına zavodun Mədəniyyət Evində yerləşən qərargahına göndərdim.

Türkiyə və İran Azərbaycan sərhədində baş verənlərlə bağlı narahatlıqlarını bildirib. Prezident Buş (ABŞ-ın o vaxtkı prezidenti – red.) Qafqaz ölkələrindəki möhkəmləndirilmiş qanunları dəstəklədiyini bəyan edib. Qorbaçovla razılığa gəliblər, indi bizim axırımıza çıxacaqlar...

17.01.90

Bu sabah İsayla Əbülfəz Primakov və Girenko ilə görüşdü. Onlara deyiblər ki: "Siz MMŞ-dən (Milli Müdafiə Şurası – red.) ayrılmalı və onu mühakimə etməlisiniz". Bizimkilər imtina edib: "Siz Bakıda fövqəladə vəziyyət elan etmək istəyirsiniz. Biz etiraz edirik!"

Primakov isə cavab verib ki, "Biz bunu Bakıdakı xaosun qarşısını almaq üçün edirik". Bütün söhbət bundan ibarət olub. İndi bizim onlara təsir etmə imkanımız yoxdur. Guya nə vaxt belə imkanımız olub ki? Bizim bütün hərəkətlərimiz uzaqbaşı ölkə suverenliyini və cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi prosesini 5-10 faiz sürətləndirə bilərdi. Axı bütün bunlar ittifaqdaxili hərəkatın tərkib hissəsi idi. Kimsə problemi öyrənərək, ölkədəki dəyişikliklərin ssenarisini yazıb. Xalq Cəbhələrinin yaranması, respublikalarda suverenlik haqda deklarasiyaların qəbulu da bu ssenariyə görədir. Bu ssenaridə mərkəzdənqaçma meylləri ilə mübarizə üsulları da nəzərə alınıb. DQMV probleminin həlledilməzliyi də bax, Azərbaycan-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

la Ermənistanı müstəqilik uğrunda mübarizədən yayındıran üsullardan biridir. İ.A.İbrahimovun dediyinə görə , DQMV-dən olan erməni tanışları ona deyiblər: "...sizə elə gəlmir ki, biz reallıq hissini itirmişik. Mərkəzdən bizə "Davam edin!" əmrini verirlər, biz də davam edirik".

Gündüz MK-dan idarələrə zənglər gəlməyə başladı: "... zəhmətkeşlərin Bakıda fövqəladə vəziyyət elan edilməsi tələbini səsləndirən məktublarını təşkil edin..." İdarə Heyətində hamı Əbülfəzin üstünə cumdu: "Hə, siz radikallar məqsədinizə çatdınız. Tezliklə Bakıda fövqəladə vəziyyət elan olunacaq. Biz demişdik axı".

Əbülfəz: "Bunu kim ehtimal edə bilərdi ki... Mənə elə gəlir ki, Vəzirovu da bu işdə aldadıblar".

Mən Əbülfəzə: "...beləliklə, biz haqlı çıxdıq. Qoy haqlı olmayanlar istefa versin...".

MMŞ-in yaradılması Vəzirovun fikri idi. Xalqı ayağa o qaldırmışdı. Xalq ayağa qalxan kimi isə Moskva bura ordu göndərdi. İdarə heyəti qərara gəldi ki, Əbülfəz televiziyada çıxış edərək, xalqı ordunun hərəkətlərinə mane olmamağa və müqavimət göstərməməyə çağırsın. Əbülfəz "Bacarmaram, xalq mənim üzümə tüpürər" – dedi. Etibar içəri girdi. O, hadisələrin inkişafından çox narahat görünürdü, amma işi uduzduğunu anlasa da, bunu büruzə vermirdi. Pənah:

– Hə, nədi? Vəzirov hamınızı aldatdımı? – dedi.

Etibar:

– Hə, aldatdı.

Pənah:

– Bunu sübut etmək lazım idi.

Etibar bir qədər susaraq dedi: "Hər şey öz yolundadı. Geri çəkilmək olmaz. Cənub sərhədi açıqdı. İrandan köməyimizə 20 min könüllü gələcək (? – H.H)". O, ən azı üç dəqiqə beləcə sərsəmlədi.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Mən:

– Etibar, xalqı müqavimət göstərməməyə çağırmaq lazımdır, – dedim.

Etibar dedi:

– Hə amma biz DİN-in ordusuna müqavimət göstərəcəyik... Qorxmayın, onların yolunu kəsəcəyik. Xalq şəhərə bütün girişləri bağlayacaq.

Etibar bunu deyib, getdi.

Məclis üzvləri Qurban və Fəzail içəri girdi: "Azərbaycanın hər yerində xalq ordunun Bakıya gəlişinin qarşısını kəsir. Ölkəyə Gürcüstandan keçmək istəyən ordunun da qabağını həmrəylik əlaməti olaraq, kəsiblər. Ermənistana gedən dəmir yol bağlıdır".

"İzvestiya" qəzetindən: "Bakıda Xalq Cəbhəsi ermənilər xilas edir, Cəbhə liderləri əhalini sakitliyə çağırır".

MK-nın katibi Həsən Həsənov cəbhə xəttində ruh yüksəkliyi qaldırmaq üçün Xanlar rayonuna gəlib. Qurban mənə yaxınlaşıb, qərarsızlıq dolu bir səslə dedi: "Biz nəyi gözləyirik? Xalq qiyama hazırdır. Hakimiyyəti ələ keçirmək vaxtıdır! Bu tarixi fürsəti əldən vermək olmaz!"

Mən bu ana qədər sağlam düşüncəli bir adam olduğuna inandığım Qurbanı başa salmağa çalışdım ki, bu, ağılsızlıqdır və heç bir yaxşı nəticəsi ola bilməz... Bunu eşidəndə o, artıq qəti bir tərzdə məndən tələb elədi ki, istefa verim, çünki qətiyyətsizlik göstərirəm. Açığı bəlkə də istefa verəcəm. Ya mən ağlımı itirmişəm, ya bunlar. Amma axı onlar minlərlədir!

Xalqın boynuna ilgək keçiriblər, o, daha çox səs-küy saldıqca, ilgək daha çox daralır. Xalqı səs-küy salmağa isə hakimiyyət və radikallar qızışdırırdı. Özü də bu, dünən başlamayıb, 3-4 ay bundan əvvəl başlayıb. Xalqı ağılsızlıq həddinə gətiriblər, o, artıq sakitləşməyə, ağıllı addım atmağa çağıran heç bir çağırışı eşitmir. Və sən faciənin əvvəlcədən gördüyün başlanğıcını seyr etməyə məcbursan.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

18.01.90

Bakıdakı fabrik-zavodların çoxu nümayişə başlayıb. Metrodan başqa şəhərdəki bütün nəqliyyat nümayiş edir. Hamı Vəzirovun istefasını tələb edir. Xalq "Salyan kazarmaları"nı və Bakıya bütün girişləri tutub. MK-nın yanında mitinqlər başlayıb, 5-6 min adam "İstefa!" qışqırır. Mən İdarə Heyətinin iclasına getmədim. Xəstəyəm. Amma getmək maraqlı olardı. Yanımıza Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı, Şeyxül-islam və Nurəddin Rzayev gəlibmiş. "Biz sizin aksiyalara qoşulmağa, xalqla hər bir çağırışınıza qol qoymağa hazırıq. İndi vacib, tarixi bir an gəlib", – deyib Bəxtiyar Vahabzadə və əlavə edib: "Vəzirov gedəcək və mən təklif edirəm ki, MK-nın birinci katibliyi vəzifəsinə Həsən Həsənovun namizədliyini dəstəkləyək. O, böyük demokratdır. Xalqın yanında olacaq. O, bizim Brazauskasımız olacaq!" Bunu o biri namizəd Ayaz Mütəllibovun adamları da deyir.

Bəxtəvər başımıza! Başqaları birinə həsrətdi, bizim isə birdən iki Brazauskasımız var. Mərkəzi Televiziyada ("Vremya") deyirlər: "Azərbaycanda vəziyyət əvvəlki kimi gərgin olaraq qalır. DQMV-də və Ermənistanla sərhəddə döyüşlər gedir. AXC vəziyyətin tənzimlənməsinə hər vasitə ilə mane olur". Qəzetlərin verdiyi məlumatlara görə, Ermənistanın mühasirədə olması onların iqtisadiyyatına güclü ziyan vurur (ora gedən yükün 75 faizi Azərbaycandan keçir). Amma Azərbaycanın da əziyyət çəkdiyi göz qabağındadır. Ya bəlkə ermənilər şivən qoparmağı bizdən daha yaxşı bacarır. Axşam yerli televiziyada çıxış edən Moskva nümayəndəsi Girenko və Azərbaycan KP MK-nın katibi Ə.Daşdəmirov əhalini inandırdılar ki, Bakıda fövqəladə vəziyyət tətbiq olunmayacaq.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

19.01.90

Artıq dörd gündür ki, Azərbaycanın rayonlarında fövqəladə vəziyyət elan edilib. Yenidən gələn ordu şəhərin girəcəyində dayansa da, şəhərə girmir. Şəhərin üzərində hərbi vertolyotlar uçuşur. Hər yerdə nümayişdir. Qəzetlər də çıxmır. Qərargahdan Tofiq Qasımov zəng edir: "Hardasan? Dünənki vəziyyəti müzakirə eləməliyik, Vəzirovun istefasını tələb etməli və onun yerinə Həsən Həsənovu gətirməliyik. Nəcəf ("Azadlıq" qəzetinin baş redaktoru – H.H) artıq bizim müraciətimizi hazırlayıb". Əcəb işdir! Amma Həsənovun öz sistemində şansı varmı? Mənə qalsa, yox. Biz isə ona heç nə ilə kömək edə bilmərik, uzaqbaşı onu da, özümüzü də kompromata məruz qoyacağıq. Ağrılarım olsa da, qərargaha qaçıram. Bu vaxt MK-nın qarşısında mitinq gedir. Nəcəf çıxış edir və bizim adımızdan Həsən Həsənovu taxta çıxarmağa çağırır. Nəcəfdən sonra mikrofona Rəhim Qazıyev yaxınlaşır və nədənsə, o dəqiqə AXC-nin İdarə Heyətini yüksək vəzifələri paylamaqda ittiham edir. Bizə hələ bu da azdır. Qurban İdarə Heyətinə gəldi və hakimiyyətlə danışıqların planını müəyyənləşdirməyə başladı. Onlar ordunu DQMV-yə tərəf döndərir, bizsə bunun əvəzində xalqı sakitləşdiririk. Mən oyunu uduzmağımızı hiss eləsəm də, onunla, İsa ilə planın "konstruktiv müzakirəsinə" çalışıram.

Saat 15:00. Nəcəf gəldi. Üçümüz oturmuşuq – mən, İsa və Nəcəf. Nəcəf deyir: "Qəti addım atmağın vaxtı gəlib. Xalq bizdən onu qiyama çağırmağımızı gözləyir. Biz bu fürsəti əldən verməməliyik. Ya biz bu çağırışı etməliyik, ya da kənara çəkilib, başqalarına mane olmamalıyıq (o, Etibarla Neməti nəzərdə tutur – H.H.)". Mən soruşuram: "Nəcəf, bəs qurbanlar necə olsun?" Nəcəfin cavabı: "Bu qaçılmazdır, qələbə elə-belə başa gəlmir..." Mən: "Axı heç bir qələbə olmayacaq. Bizi cücə kimi qıracaqlar". Nəcəf: "Qələbə olacaq! Və biz bu qələbəni əldə etmək üçün hər bir qurbanı verəcəyik".

İsa ilə mən onu fikrindən daşınmağa çalışsaq da, səyimiz boşa çıxdı. O, bizə qulaq asmadı. Getdi. "Qəhrəman"lara məntiq lazım deyil. Onlara parlaq tamaşalar üçün kütlə və parlaq qələbələr üçün qurbanlar lazımdır. Sonra Əbülfəz gəldi. Oturmuşuq – o, mən və İsa. Mən deyirəm: "Əbülfəz bəy, insanların qarşısına çıxıb, onları evlərinə dağılışmağa çağırmaq lazımdır. Biz gərək MK-nın qarşısındakı mitinqi sakitləşdirək, yoxsa bu işlərin axırı pis qurtaracaq". Əbülfəz: "Bu, mümkün deyil. Məni fitə basarlar, "qorxaq" deyərlər". Mən: "Olsun. Biz çılğın kütlənin istəklərinə məğlub ola bilmərik. Xalqın xoşuna gəlsə də, gəlməsə də, onun liderlərinin borcu xalqın hərəkətlərinin mənasızlığını və təhlükəli olmasını deməkdir – hansı dal iynəni istəyir, amma biz onu eləməliyik". Əbülfəz: "Qoy olsun, qurbansız iş olmaz. Mən bacarmaram".

O, bacarmaz. İsa da bacarmaz, çünki onun ardınca Etibar və Nemət xalqın qarşısına çıxıb, axıracan dayanmağa çağıracaqlar. Mənə isə heç qulaq asmayacaqlar, özü də sifətdən məni çox az adam tanıyır. Deməli, heç kim bacarmaz. Amma mən üzümüzə gələn həftədə hansı uçuruma diyirlənəcəyimizi aydın görürəm. Və heç kimi dayandıra bilmirəm. Uçurum – fitə basılmaqdan yaxşıdır!

Saat 20:00. Xəbər verdilər ki, əsgərlər enerji blokunu dağıdaraq, televiziyanı sıradan çıxarıblar. İndi xalqa müraciət etmək də mümkün deyil. İdarə heyətində AXC-nin rayon qərargahlarından bizim fəallar ordu hərəkətə gələrsə, müqavimət göstərməməyə çağırmaq qərarı qalib gəldi. Kimə mümkün idi, telefonoqram verdilər. Amma bizə qulaq asacaqlarmı? Sonra da hazırladığımız çağırışdan mənim təkidimlə Həsən Həsənovun adı çıxarıldı.

Saat 20:00. Ən azı üç adam nəsə müraciət və qərarlar yazır ki, mənə qalsa, bunlara artıq heç bir ehtiyac qalmayıb. Tezliklə ordu şəhərə girəcək və biznən heç danışan da olmayacaq. Qərara alındı ki, Etibarı tapaq və onunla birlikdə Polyaniçkonun (Az. KP MK-nın ikinci katibi – H.H.) yanına gedərək,

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Qurbanın ordunun Ermənistanla sərhədə yayılması haqqında planını müzakirə edək. Mən Tamerlanla MMŞ-in qərargahına gedirəm. Nə Nemət, nə də Etibar buradadır. MMŞ-in qərargahının yanında gənclərdən ibarət böyük bir dəstə var. Çoxunun başında narıncı plastmas qalpaqlar var. Əllərində isə eyni uzunluqda kəsilmiş metal çubuqlar tutublar. Yəqin Nemət, Etibar və Vəzirovun vəd etdiyi kimi, Şmidt adına zavodun hazırladığı silahlar elə bunlar idi. Bu uşaqları dişinə qədər silahlanmış komandos dəstələri ilə üz-üzə qoymaq istəyirlər. Biz geri qayıtdıq. Polyaniçkoya zəng elədik. Onu tapmadıq. Vəziyyətin müzakirəsi davam edir. Sabit hamının gizli istəyini proqnoz kimi qələmə verir: "Heç bir qorxulu şey baş verməyəcək. Ordu yerindən tərpənməyəcək. Xalqla ordu bax elə beləcə üz-üzə dayanacaq". Mən: "Yanılırıq. Ordu, mətbuatın qarmaqarışıqlığı istənilən üsulla yatırılması barədə ictimai rəy hazırlamasını gözləyir. Bir-iki günə ictimaiyyət buna hazır olandan sonra isə ordunu şəhərə soxacaqlar".

Pənah: "Biz nəyisə dəyişməkdə acizik. Təkcə barrikadalara getmək və xalqı evlərinə dağılışmağa çağırmaq qalır. Əgər onlar dağılışmasa, gərək biz də onlarla birlikdə ölək".

AXC-nin bütün qərargahlarına bir daha zəng edirik: "Əgər ordu hərəkətə gəlsə, müqavimət göstərilməsin, hamı evinə dağılışsın". Kimsə soruşdu: "Birdən adamlar dağılışmadı?" Mən: "Ən pis halda biz Fələstin İntifadasında olduğu kimi, vətəndaş itaətsizliyi nümayiş etdirə bilərik. Belə olsa, ordunun atəş açmağa bəhanəsi qalmayacaq".

Saat 23:00. Heç nə baş vermir. Bizim təklifimizlə yaşlılar – Tofiq, Əlikram, Firudin, Dilarə, Sabir evlərinə dağılışır.

Saat 24:00. Uzaqdan güllə səsi gəldi. Sonra bir də. Stadion tərəfdən 200 metr aralıdan qərargaha avtomat səsləri yaxınlaşır. Partlayış səsləri kəsilmir. Qərara aldıq ki, qərargahı tərk edək. Mən sabah prokurorluğu maraqlandıra biləcək kağızları toplamaq üçün otaqları gəzirəm. Stepanakertdəki ermə-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ni təşkilatlarını qadağan etdikləri kimi, bizi də qadağan edə bilərlər. Amma vacib heç nə tapmadım.

Əbülfəzi maşında harasa apardılar. Saat 00:30-da mən, Yusif Səmədoğlu, İsa və Valeh (maştağalı fəallardan biri) Yusifin maşınına minərək qərargahdan çıxdıq. Yusifi sifətdən tanıyırlar. Hamı ona tərəf qışqırır: "Bizə silah verin, biz buradan tərpənməyək!"

Yusif hamısının üstünə qışqırır: "Hamı evinə getsin! Eşidirsiniz! Hamı dağılışsın! Siz bizə hələ sabah da lazımsınız". Amma onlar dağılışmır. Biz yolumuza davam edirik.

Pənah "salyan kazarmaları"nın yanında maşını saxlayır: "Evinizə dağılışın, hamımızı qıracaqlar!" "Etibar gəldi, bizə tapşırdı ki, axıracan dayanaq. Nemət söz verib, silah gətirəcək" deyə qışqırır. Güllələr isə silahsız adamları biçirdi. Sabit Lenin rayonundakı barrikadaya gəldi və böyük çətinliklə adamları tanklar keçən yoldan kənarlaşdırmağı bacardı.

20.01.90

Saat 00:50. Valehlə mən 26 Bakı Komissarı bağının yanında maşından düşəndə az qala bağda gizlənmiş əsgərlərin gülləsinə tuş gələcəkdik. Onlar qoşunların 26 Bakı Komissarı rayonunun (indiki Səbayıl rayonu – red.) raykom binasının yaxınlığındakı qərargahını qoruyurdular. Küçədə aləm bir-birinə dəymişdi. Adamlar qışqırır, hara qaçacaqlarını bilmirdilər. Hər yanda tormozların tükürpədən səsləri eşidilirdi. Bir neçə maşın bir-biri ilə toqquşmuşdu. Əli avtomatlı əsgərlər bir neçə sıra düzülmüşdülər. AXC-nin köhnə qərargahının yanında çox da böyük olmayan bir dəstə var. Mənə iki qız yaxınlaşdı: "Hikmət bəy, biz neyləyək?" Mən: "Heç bir müqavimət göstərməyin. Evinizə dağılışın", – dedim.

Birtəhər evə çatdıq. Səhərə qədər bütün ölkədən, İttifaqdan, dünya ölkələrindən zənglər gəlir, ölkədəki vəziyyəti soruşurlar.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Şəhərdəki tanklar barrikadaları yararaq, mərkəzə tərəf irəliləyir. Şəhər sakinləri qarğış yağdıra-yağdıra əllərinə keçəni pəncərələrindən əsgərlərin üzərinə atır. Silahlı dəstələr hərəkətə gələndə əsgərlər adamları güllə ilə biçməyə başladılar. Çoxları elə bilirdi ki, onlar yalandan atır. Barrikadaların birinin yanında cavanlar bir-birinin əlindən tutaraq yerə uzandı. Canlı zəncir əmələ gəldi. Amma tanklar düz onların üzərinə yeridi. Adamlar yerdən qalxmadılar. Onlar "Azərbaycan! Azərbaycan!" – qışqırırdılar. Tanklar düz canlı zəncirin üstünə çıxdı. Çoxu tankların altında qaldı. Dostum Aydın Cəbrayılov danışır ki, gecə saat ikidə üstündə hara mənsub olduğuna dair işarəsi olmayan bir vertolyot Tbilisi prospektindəki yanacaqdoldurma məntəqəsinin yanında peyda oldu və əsgərlərə pulemyotdan atəş açaraq yoxa çıxdı. Ordu yaşayış evlərini minomyot atəşinə tutur...

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Şurası SSRİ-dən çıxmaq haqda qərar qəbul eləyib və öz ərazisini qorumağa kömək almaq üçün Türkiyəyə, İrana, BMT-yə müraciət edib. Xəstə atam Moskvadan zəng vurub. Mən ona, "Ata, narahat olma, mən sağam, məni tutmayıblar, amma yüzlərlə gənc azadlığın dadını bilmədən həlak olub", – dedim.

Saat 03:00-da zəng gəlir. Babək Ədalət deyir: "Bizim qrupumuz – "Xətai" barrikadalar düzəldib. Biz ölümə gedərik, amma tankları buraxmarıq. Belə məsuliyyətli bir anda biz AXC ilə məsləhətləşmək istəyirik. Hikmət bəy, biz neyləyək?" Mən "AXC İdarə Heyətinin qərarını yerinə yetirin. Orduya heç bir müqavimət göstərməyin. Hamı barrikadaları tərk eləsin!" – deyirəm. O, "Yaxşı, biz çəkilərik" – cavabını verir. Səhər xəbər verdilər ki, Buzovna və Maştağada 50 nəfər həlak olub.

Ordunun o rayonlarda nə işi vardı? Bakıda fövqəladə vəziyyət hələ bu gün elan edilib. Bizim küçəmizdən də, bütün şəhərdən də avtomat səsləri və partlayışlar eşidilir. Bəs Vəzirov hanı? Görəsən, bu gecə rahat yata bilib?

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İsa (İsa Qəmbər – red.) və Yusif (Yusif Səmədoğlu – red.) bütün gecə müxtəlif ölkələrə zəng eləyərək, Bakıdakı faciə barədə dünyaya bildiriblər. Səhər Yusif, İsa və mən Anarın (yazıçı Anar – red.) maşınında MK-nın binasına tərəf gedirik. Orda mitinq gedir. Hardasa 500 min adam yığışıb. MK-nın binası boşdur. Binanın yuxarısına iri hərflərlə "Qorbaçov cəlladdır!", "Rədd olsun KPSS!" sözlərini yazıblar. Şəhər boyu qara bayraqlar asıblar. Camaatın çoxu ağlayır. Ənvər, Həsən Turabov, Aliyə Təhmasib mitinqdə nümayişkaranə şəkildə öz partiya biletlərini cırdılar və SSRİ deputatının mandatından imtina etdilər. Bəxtiyar Vahabzadə də öz partiya biletini cırdı.

Həlak olanların siyahısını oxuyurlar. Onların sayı bir ucdan artır. Molla "Quran"ı birbaşa mikrofona oxumağa başlayır. Elə bu vaxt Bakı buxtasının bütün gəmiləri fit çalır. Mollanın səsi, insanların ağlaşması, lənətləri bir yerdə dünyanın axırının mənzərəsinə oxşayır. Kiminsə əsəbləri davam gətirmədi və o, əlindəki taxta parçası ilə Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nın iri şüşə lövhəsini sındırdı.

Çoxu soruşurdu – hanı AXC rəhbərləri, onlara nə olub? Onlara heç nə olmamışdı. Budur, Etibar da gəlir. Əynində də dublyonka. Nəcəflə Rəhim də yaxınlaşır. Bu adamlar xalqı qurban verməyə çağırırdılar. Amma özləri sağ-salamatdı. Məlum oldu ki, gecə əsgərlər hətta təcili yardım maşınlarını güllələbaran eləyiblər. Müqtədir küçəsində onlar avtobusu atəşə tutanda 13 yaşlı qız uşağı ölüb, qızın atası isə yaralanıb.

Saat 14:00-da əsgərlər BTR-lə MK binasının yanında yığışmış camaatın arasına soxulub, dağıtmağa çalışdılar. Bir adam tankın altında qaldı. Amma camaat dağılışmadı. Maşınlar geri qayıtdı.

Saat 19:00. İsa da mitinqə gəldi. AXC-nin adından xalqı evlərinə dağılışmağa çağırdı. Və Etibarın tərəfdarlarını axıra kimi dayanmaq çağırışlarına baxmayaraq, adamlar evlərinə dağılışmağa başladılar. Onsuz da son yaxında idi.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Moskvada qərar qəbul olundu. Mütəllibov və Polyaniçko Azərbaycanda müvəqqəti partiya rəhbərləri təyin edildi. Vəzirov işindən uzaqlaşdırıldı. Bu, Qorbaçov yenidənqurmasına qurban verilmiş ikinci rəhbərdir.

Əmim oğlu Fuad Moskvadan zəng eləyir: "Burda, MK-nın binasının yanında etiraz nümayişi keçirilib, nümayişdə 1000-ə yaxın azərbaycanlı iştirak edib".

Zəng gəlir. Leyla Yunusovadır: "Bakzdrav"ın (Bakı şəhər səhiyyə idarəsi – red.) məlumatına görə, 300 adam öldürülüb".

Saat 23:00-da komendant saatı elan etdilər. Məlum oldu ki, dünən gecə Polyaniçko Etibarı yanına çağırıb. Görüşdə hərbçilər və "İzvestiya" qəzetinin müxbiri iştirak edib. Onlar saat 24:00-da ordunun hərəkətə gələcəyini bildirərək Etibardan adamları barrikadalardan çəkilməyə çağırmağı tələb ediblər. Etibar deyib ki, "...adamları küçələrə mən çağırmamışam, onları dağılışmağa çağırmaq da mənim işim deyil".

Ona:

– Axı orada qadınlar və uşaqlar var! – deyiblər.

Etibar:

– Yaxşı, mən göstəriş verərəm ki, onları evlərinə göndərsinlər, – deyə cavab verib.

Sonra hərbçilər Etibara, onun ordunun hərəkətə gələcəyindən xəbərdar edildiyini bildirən sənədə qol çəkdiriblər.

21.01.90

Səhər ertədən paroxodlar hər 10 dəqiqədən bir fit çalır. Atışma davam edir. Onların artıq ikinci sutkadır kiminlə atışması mənə maraqlı gəlir. Mənə Akademiyadan zəng edib təklif eləyirlər ki, məzuniyyət götürüm. Yəqin iş vaxtı həbs olunmağımdan ehtiyatlanırlar.

Saat 13:30-da "Sabit Orucov" gəmisindən zəng gəlir. Məlumat verirlər ki, Qorbaçova ordunu şəhərdən saat 24:00-a

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

qədər çıxarması barədə tələbnamə göndəriblər. Saat 20-də isə etiraz əlaməti olaraq, gəmilərdən birini yandıracaqlar: "Əgər bizə qarşı güc işlətsələr, biz bütün gəmi və tankerləri yandıracağıq, məsuliyyət isə ittifaq rəhbərliyinin üzərində qalacaq".

Saat 19:00-da "Kaspmorneft"in (Xəzər Dəniz Gəmiçilik İdarəsi – red.) rəhbərliyindən zəng gəlir: "Hikmət bəy, biz gedirik birinci tankeri yandırmağa, əgər bizim tələblərimizi yerinə yetirməsələr, ölümə də getməyə hazırıq". Mən tələş içərisində onların üstünə qışqırıb AXC adından danışaraq, heç bir yanğına yol verməmələrini, orduya qarşı heç bir müqavimət göstərməmələrini, ancaq dinc nümayişlərlə kifayətlənmələrini əmr etdim. Deyəsən, inandıra bildim. Zəng eləyənlərdən biri adamları geri çağırmağa qaçdı. Bütün şəhər bizim buxtadakı gəmiləri ələ keçirməyə cəhd edən hərbi gəmilərlə danışıqlara qulaq asır. Yerli radioda Azərbaycan Ali Şurasının Prezidiumunun sədri Elmira Qafarovanın bəyanatını səsləndirirlər. O, ordunun Bakıya girişi və dinc vətəndaşların öldürülməsinə etirazını bildirir. Qafarova bəyanat verir: "Azərbaycanın Ali Şurasının Prezidiumu Bakıya ordunun girişi və ölkədə fövqəladə vəziyyətin elan olunması barədə heç bir qərar qəbul etməyib. Tökülən qanın bütün məsuliyyəti SSRİ-nin üzərindədir. Azərbaycan xalqı olanları heç kimə bağışlamayacaq". Respublika DİN-i bu bəyanatı bütün dünyaya yayır. Ordu bizim də qərargahımızı MMŞ-nin (Milli Müdafiə Şurası – red.) qərargahı kimi tutub.

22.01.90. Dəfn günü

Az qala bütün şəhər səhər ertədən 20 yanvar günü həlak olanların dəfninə gəlib. Buxtadakı gəmilər fit çalır. Səhər saat 10:00-dan bütün şəhərdən gələn insan dəstələri "Azadlıq" meydanına axışır. Əllər üstündə qırmızı atlasla örtülü tabutlar aparılır. 28 tabut görürəm. Qara və üç rəngli bayraqlar aparırlar. Öldürülənlər arasında 6 yaşlı oğlan, 13 yaşlı qız, iki

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

“təcili yardım” həkimi (milliyyətcə rus və yəhudi) var. Tabutları “Azadlıq” meydanına gətirdilər, burada da mitinq başladı. Tribunada müsəlman, xristian və yəhudilərin dini liderləri var, hakimiyyətdən isə təbii ki, heç kim yoxdur. Qəfildən Nemət (Nemət Pənahlı – red.) və Rəhim (Rəhim Qazıyev – red.) peyda oldu. Sanki heç nə olmamış kimi... Nemət yenə də imperiya və mafiya ilə mübarizə aparmağa çağırdı. Rəhim deyirdi ki, “heç kimə heç nəyi bağışlamayaq!” Sonradan Nemətdən soruşurdular: “Axı sən deyirdin ki, biz əynimizə kəfən geyinib ölümə gedirik. Bəs niyə sağ qalmısan?”

Nemət dedi ki, mən bunu məcazi mənada deyirdim.

Buna bax, sən hələ. Deməli, bu məcazi mənada deyirmiş, xalq da gerçək mənada başa düşüb.

Sonra Etibarın müraciətini oxudular. Müraciətdə Etibar özünün qəhrəmanlıqlarından danışırdı – Polyaniçko bunu yanına çağırıb, saat 24:00-da ordunu hərəkətə gələcəyi barədə xəbərdarlıq eləyib, o isə xalqı geri çağırmayıb. Xalqa bu qədər “İrəli!” əmri verəndən sonra ona “Geri çəkilin!” deməyə dili gəlməyib.

Buxtaya 138 gəmi gəldi. Onlar hər saatdan bir fit çalır. Xalq AXC-nin radikallarını lənətləyirdi. Hələ dünənə kimi bizi yumşaqlıqda günahlandıran və bütün qələbələrimizi radikalların əməli olduğunu bildirənlər indi rahatca bizə deyirdilər ki, tarixi tələskənlik heç kimə fayda vermir.

Sabitlə görüşdük. O, Azərbaycanın Ali Şurasının dünənki sessiyasından danışdı. Sessiyanın başlamağını xeyli təxirə salıblar, yetərsay yoxmuş. Gəlməyən deputatların çoxu Bakıdan imiş. Saat 23:00-da 237 nəfər toplanıb. Çoxunu AXC-nin fəalları zor gücünə gətirib (yetərsay 297 nəfərdir). Sessiyanı Elmira Qafarova, Bəxtiyar Vahabzadə və İsmayıl Şıxlı aparırmış. Bizim tərəfdən İsa, Pənah, Tofiq (Tofiq Qasımov – red.) və Tamerlan (Tamerlan Qarayev – red.) çıxış eləyib. Sessiya ordunun Azərbaycana gəlişini pisləyib və bunu ölkəyə qarşı aqressiv addım kimi dəyərləndirib. Ordunun tezliklə ölkədən

çıxması tələb olunub. Əks halda, SSRİ ilə əlaqələr bir daha gözdən keçiriləcəkmiş. Zeynəb Xanlarova AXC-nin müdafiəsinə qalxıb: "Onları repressiyalardan qorumaq lazımdır..." Sessiya 20 yanvar faciəsinin səbəblərini araşdırmaq üçün deputat komissiyası yaradıb. Bu komissiyaya AXC-dən olan deputatlar da daxil olub – Tofiq Qasımov, Sabir Rüstəmxanlı və Tamerlan Qarayev.

23.01.90

Kirov parkında (indiki Dağüstü park – red.) 119 məzar qazılıb. Orada hələ ki 50 nəfər basdırılıb. Hər gün güllə yarası alan adamlar ölür: təcili yardım xəstəxanasında dünən daha 25 adam öldü. Öldürülənlər arasında təcili yardım həkimi Mark Meeroviç də var. Onun oturduğu təcili yardım maşınını güllə-baran eləyəndə öldürüblər. Şəhərdə şayiə gəzirdi ki, hərbçilər onlarla azərbaycanlı meyitini hərbi gəmilərə yükləyib, şəhərdən çıxarır və dənizdə batırırlar. Bu gəmilərin dalınca gedənləri də güllələyiblər.

Saat 14:00-da AXC-nin İdarə Heyəti xalqa milli qarşıdurmaya yol verməmələri və sakitliyə riayət etmələri barədə müraciət hazırlayır. Ümumi nümayişlər davam edir, amma bu sona qədər davam eləyə bilməz axı. Xalqı nümayişlərdən çəkindirmək, respublikada hakimiyyətin deideologizasiyasına görə kompartiya əleyhinə kampaniyaya başlamaq lazımdır. Amma əgər AXC-ni qanunsuz elan etməsələr, bunlar mümkün deyil. Radioda komendant MMŞ-nin (Milli Müqavimət Şurası – red.) ləğvini elan eləyir. Ümummilli Erməni Hərəkatı elan yayır: Moskva ordunu Bakıya, oradakı ermənilər müdafiə etmək üçün deyil, Azərbaycanda öz imperiya hakimiyyətini qorumaq üçün yeridib.

Riqadan zəng gəlir: Baltika Xalq Cəbhələri Şurası yanvarın 29-da siyasi məsləhətləşmələr aparmaq üçün Ermənistanla Azərbaycan arasında araçılıq təklif edir. Yusiflə məsləhət-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ləşəndən sonra (başqalarının harda olduğunu bilmirəm) mən razılıq verirəm. Yaman tez alındı. Hələ özümüzə gələ bilməmişik.

Saat 18-də zəng gəlir: "Orduya əmr verilib ki, AXC-nin üzvlərini həbs etsinlər. Hamıya xəbərdarlıq elə". Zəng eləyirəm. Telefonlar pis işləyir. Ancaq İsa (İsa Qəmbər – red.) və Pənaha (Pənah Hüseyn – red.) zəng eləyə bildim. Onların yanına bizim adamlarımız gəlib və hansısa bir konspirativ mənzilə aparıblar. Evdəki kağızları yığışdırıram, elə də çox deyil. Bu an lap inqilab haqdakı filmə oxşayır – "o bilirdi ki, gələcəklər, buna görə də sakitcə razılaşırdı". Bu hadisələrin nəsə bir poeziyası da vardı. Sol böyrüm üstə uzanıb, ağrıları dua eləməklə azaltmaq istəyirdim. Özümdə güc tapıb yuyundum və bütün təhlükəli kağızları məhv elədim. Gecəyarıdır. Heç kim gəlmir. Görünür, bunların hamısı şayiədir.

Moskva radiosu xəbər verir: "Bakıdan 16 min erməni deportasiya edilib. Yanvarın 20-də 93 adam həlak olub. Şəhər komendantı deyir ki, "burada heç kim bizə kömək etmək istəmir – nə milis, nə hakimiyyət, nə də kütləvi informasiya vasitələri. Biz büsbütün təcrid olunmuşuq. Mülki gəmilər hərbi flotu mühasirəyə alıb. Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyi həlak olan minlərlə adam haqda şayiə yayır".

24.01.90

Gecə saat 01:30-dur. Anam zəng eləyir. "Əsgərlər gəlmişdi, səni axtarırdılar. Sənin dalınca getdilər". Hə, daha qaçacaq yer yoxdur. Komendant saatıdır. Küçələrdə patrul var. Mən onları gözləməyib, yuxuya getdim. Amma gələn olmadı. Səhər anamın mənə telefonda deməyə ehtiyat etdiyi təfərrüatı da bildim – onlar on nəfər imiş. Qonşuların qapı gözlüklərini leykoplastırla yapışdırıb, mənzilə soxulublar və avtomatı 60 yaşlı qadının qarnına dirəyiblər.

– Oğlunuz hanı?

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Bilmirəm...

Onlar atamın 36 kv. metrlik evində uzun müddət məni axtarıblar. Leytenant dəqiqlik üçün hətta çarpayının altına da baxıb. İlahi, ağıla bax, ölkəni lərzəyə salan AXC İdarə Heyətinin üzvü də heç çarpayının altında gizlənər? Əgər mən evdə olsaydım, özüm onları qarşılayardım. Xəncəri qınından çıxarıb, dizimdə sındırardım və zabitə verərdim... axtarışa 5 yaşlı oğlum da oyanıb.

Bic leytenant o dəqiqə uşaqdan soruşub:

– Bilmirsən, atan hardadı?

– Bilirəm... – və oğlum həyat yoldaşımın evinin ünvanını deyib. Mən orada idim. Amma oğlum evin nömrəsini səhv salıb. 14 əvəzinə 4 deyib. Sevinən əsgərlər məni başqasının evində axtarmağa gediblər. Görünür, onların MTK (Milli Təhlükəsizlik Komitəsi – red.) ilə əlaqəsi yoxdur, yoxsa düz bura, həyat yoldaşımın evinə gələrdilər, daha mənim pasport qeydiyyatıma görə axtarmazdılar.

İndi isə bir-iki günlüyünə aradan çıxmaq lazımdır, sonra isə hər şey aydınlaşar. Mən evdən sığınacaq axtarmaq üçün çıxdım. Hara getdimsə, hamı mənə orada gizlənməyi təklif elədi, amma mən qardaşımın evində gecələdim. MK-da (Mərkəzi Komitə – red.) birinci katib seçmələri gedir. Namizədlər: öz klanı və Moskva tərəfindən dəstəklənən Mütəllibov və yenə də öz klanı tərəfindən dəstəklənən Həsənov (Həsən Həsənov – red.).

Moskva radiosu xəbər verir: "Gürcüstanın Marneuli rayonunda azərbaycanlılar Ermənistana gedən dəmiryolunu dağıdıblar. Rostov – Yerevan qatarı relsdən çıxıb. Bu yola Ermənistanda "həyat yolu" deyirdilər. İndi onlar büsbütün mühasirədədir".

Əsgərlər AXC-nin Nəsimi, Oktyabr (Yasamal rayonu – red.) rayonlarındakı yerli qərargahlarına soxulurlar. Moskvada uzun müddətdir ki, görünməyən Heydər Əliyev orada adam arasına çıxıb. O, Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyə toplaşan

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

azərbaycanlılar və jurnalistlərin qarşısında ordunun Bakıya hücumunu pisləyən çıxış eləyib.

Evə zəng vururam – dalımca gələn olmayıb! Atamın əmisi oğlu Yaşardan zəng gəlir: "Gəl bizə, burada qal. Radioya qulaq asdıqca sənin yerinə qorxuram". Deyəsən, ən təmkinlisi elə özüməm...

25.01.90

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ayaz Niyaz oğlu Mütəllibov seçilir. Əbdürrəhman Vəzirov partiyadan çıxarılır və onun fəaliyyətini araşdıran komissiya yaradılır. Kral öldü. Yaşasın kral! Mütəllibov Həsənovdan iki dəfə artıq səs toplayıb. Xəstəxanadan verilən məlumata görə, ora MTK-dan zəng edib tələb eləyirmişlər ki, onlar güllə yarasından ölənlərin kağızlarda bu adamların alkoqol və narkotik təsiri altında olduğunu yazsınlar. Baş həkim bundan qəti surətdə imtina edib.

Moskvadan zəng gəlir. Orada AXC-ni dəstəkləyən bir qrup Bakıda baş verənləri dünyaya çatdırmaq üçün press-mərkəz yaradıb: "Bura Etibar Məmmədov gəlib və deyir ki, AXC-nin İdarə Heyəti ona Moskvada danışıqlar aparmaq üçün səlahiyyət verib. Bu, doğrudan da, belədir?"

– Ona heç kim səlahiyyət-zad verməyib. Oradan qovun onu, – deyib cavab verirəm.

Ah, bu adamı öz əllərimlə nə boğardım!

Etibar həmin press-mərkəzdə çıxış edərək, öz üslubunda qırıldadıb: "Əgər Qorbaçov qoşunu Bakıdan geri çəkməsə, Azərbaycan ikinci Əfqanıstana çevriləcək". Zöhrabın mənə verdiyi məlumata görə, Etibar oradan Mütəllibova zəng eləməyə çalışırmış. O, Mütəllibovun rus adı daşıyan köməkçisi ilə danışıb: "Mütəllibova deyin ki, burada məni həbs etmək istəyirlər..." Sonra da Bakıya, SSRİ deputatı Tofiq İsmayılova zəng vurub, eyni sözləri Mütəllibova çatdırılmasını ondan da xahiş eləyib. Maraqlıdır, Mütəllibov Etibarı nəyə görə xilas et-

məlidir ki? Bakı ilə danışandan sonra Zöhrab ondan soruşub: "Etibar, siz neyləyirsiniz, axı bu qədər adam həlak olub!" O da Napoleon pozası alaraq, "Əşi, onlar onsuz da həlak olmalı idilər..." – deyib.

Sonra Etibarı tapıb həbs edərək, MTK-nın həbsxanasına aparıblar.

26.01.90

Lənkərandakı Xalq Cəbhəsi rayon hakimiyyətini hələ də əlində saxlayır. Lenin və Kirovun heykəlləri dağıdılıb. Partiya raykomunda KPSS (SSRİ Kommunist Partiyası – red.) üzvlərinin biletləri əllərindən alınıb. Şəhərdə nizam-intizam yaradılıb. Alverçilərə bazardakı qiymətləri qaldırmağı qadağa eləyiblər. Xalq yeni qayda-qanunlardan çox razıdır.

AXC İdarə Heyətinin iclası keçirildi. Məlum oldu ki, həmin gecə əsgərlər Pənahla (Pənah Hüseynov – red.) Sabitin (Sabit Bağırov – red.) də evlərinə gəlib, ancaq onlar aradan çıxa biliblər. İdarə Heyəti qərara gəlir ki, xalq nümayişi davam etdirilsin, İsa bunu 20 yanvar günü həlak olanların "yeddi"si günü keçirilən matəm mitinqində bəyan eləyir. General Yazov "İzvestiya" qəzetinə verdiyi müsahibədə deyir: "Biz Bakıya ordunu hakimiyyətin AXC-nin əlinə keçməsinə yol verməmək üçün yeritdik". Aha, deməli, ordunun Bakıya yeridilməsinə təzə bəhanə tapılıb. Deməli, ordunu ermənilər qorumaq üçün gətirməyiblər. Amma başqa bir səbəb də var – demokratik parlament istəyən və müstəqilliyə can atan digər xalqlara da yaxşı bir gözdağı vermək!

SSRİ Deputatlarının Regionlararası Qrupu Bakıya ordunun gəlişini pisləmiş və hadisələrin tədqiq olunmasını tələb eləmişdilər.

AXC-nin İdarə Heyəti qərara alır ki, Riqaya gedib ermənilərlə danışıqlar aparaq. Mənimlə Sabit Bağırov getməlidir. Bizim razılaşmağımız haqda artıq dünyanın bütün radiostan-

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

siyaları danışır, bizimsə hələ biletimiz belə yoxdur. Üstəlik, aeroportun işləyib-işləmədiyini və bizi şəhərdən çıxmağa qoyacaqlarmı, bilmirəm. Burada həbslər davam edir. İdarə Heyəti qərara gəlir ki, Qarabağ problemi aparacağımız danışıqlarda müzakirə oluna bilməz, çünki bu, Azərbaycanın daxili problemidir. Mən bu barədə Riqaya xəbər verdim.

27.01.90

Nəhayət ki, televiziya işə düşdü. Diktor xalqa başsağlığı verdi. Sonra məscidlərdəki matəm mərasimlərini, həlak olanların dəfnini göstərməyə başladılar. Ardınca Az.KP MK-nın birinci katibi Ayaz Mütəllibov peyda oldu və nataraz bir nitq söylədi. Yenə də ekstremizm, millətçilik, bir sözlə, məsuliyyətsiz çıxışlar... O, xalqı ümumi nümayişi dayandırmağa çağırdı. Xalqla bərabər olması barədə bircə kəlmə də demədən, qoşunun qanlı əməllərini pislədi.

İdarə Heyəti AXC liderləri və fəallarının həbsinin qanunsuzluğunu, onların azad edilməsi üçün mübarizə aparacağını xalqa elan elədi. AXC-nin bütün bəyanatları Yusif Səmədoğluya ötürülür və o, bu bəyanatları "Azadlıq" radiosunda oxuyur. Mən evə qayıtdım. Gizlənmək çətindir, tez-tez mədəmin sancıları tutur. Yataqda uzanıram və mənə zəng edən bütün kütləvi informasiya vasitələrinə bəyanatlarımızı oxuyuram. Gündə 10-15 belə zəng olur. Bütün İdarə Heyəti üzvlərindən təkcə mənimlə Yusif evdəyik, o da xəstədir, ürəyi ağrıyır. Müxtəlif adamlar mənə zəng eləyərək, ordunun cinayətləri haqda məlumat topladıqlarını deyirlər. Faciəni özündə əks etdirən video-süjetləri artıq bütün dünya görüb. Əvvəllər heç bir ictimai fəallıq göstərməyən adamlar indi xəstəxanalara baş çəkir, adamları danışdırır, yaralıların və həlak olanların şəklini çəkir.

"Associated Press"dən zəng gəlir:

– Siz gizlənirsiniz?

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Hə, amma hamımız yox. Əlaqələrimiz qırılıb. İşimiz də çətinləşib.

– Bəs necə işləyirsiniz?

– Özümüz təşkilatlanırıq və özümüz işimizi tənzimləyirik...

– Hə, aydındır...

AXC iflic olduğu müddətcə, bizim inkişaf etdirdiyimiz, özü təşkilatlanan vətəndaş cəmiyyətli mərkəzdən hər hansı bir əmr verilmədən işin öhdəsindən əla gələ bilir. Mənim işimin adı isə könüllü dəstələrinin arasında əlaqə yaratmaqdır. Çoxdandır ki, AXC-də yaratmaq arzusunda olduğum neyroşəbəkə artıq qurulub. İki il əvvəl isə belə bir şey mümkünsüz idi.

Şəhərdə "AXC yaşayır! Biz onu dəstəkləyirik və onun ardınca gedəcəyik" məzmunlu vərəqə yapışdırılır. Məni şəhərdə sifətdən çox adam tanıyaraq yaxınlaşır və "Ruhdan düşməyin, axıracan dayanın. Biz nümayiş eləməkdə davam edəcəyik. Hamımız partiyadan (Kommunist Partiyasından – red.) çıxırıq" deyirlər. Moskvadakı daimi nümayəndəlikdə Etibarın (Etibar Məmmədovun – red.) həbsindən sonra dağıdılmış press-mərkəzimiz təzədən fəaliyyətə başlayıb və bütün dünyaya məlumat yaymağa davam edir.

TASS-ın məlumatı: "Bakıda arabir atışmalar olsa da, vəziyyət normallaşır".

Naxçıvanda razılaşmaya görə, bütün yerli silahlı dəstələr yanvarın 28-də Ermənistanla Naxçıvan Muxtar Respublikasının sərhədindən çıxarılmalıdır. Sərhədi DİN qoşunları və ordu qorumalıdır. DQMV-də vəziyyətin normallaşması üçün qoşunlar tədbirlər keçirir. Hər iki millətin burada yaşamayan nümayəndələrindən ibarət 35 nəfər saxlanılıb. Onlardan silahlar və hərbi ləvazimatlar müsadirə olunub.

LİTVA REFERENDUM KEÇİRMƏLİ OLUR[1]

Litva rəhbərliyi SSRİ-dən çıxmaq məsələsi barədə respublikada referendum keçirməyi qərara almışdır. Məlumdur ki, Litva onun 1940-cı ildə Molotov-Ribbentrop sazişi əsasında ordu tərəfindən işğal edildiyinə və Litvanın SSRİ-nin tərkibində heç vaxt olmadığına istinad edərək əvvəllər referendum keçirməkdən imtina edirdi. Respublikada referendum keçirmək tələbi "Litva yalnız "SSRİ-dən çıxmaq haqda" bu yaxınlarda qəbul edilmiş qanun əsasında müstəqil ola bilər" fikrini irəli sürən Qorbaçovdan gəlir.

Beləliklə, V.Landsbergis siyasətin imkanlar daxilində sənət olduğunu başa düşərək siyasi çeviklik göstərib bir addım da dala çəkildi. (Bundan qabaq iqtisadi blokada şəraiti,ndə olanda Litva parlamenti Moskva ilə danışıqlardan əvvəl "Litvanın müstəqilliyinin bərpası" Bəyannaməsinin dondurulması haqda qərar qəbul etmişdi).

Siyasətdə məqsədə doğru gedən ən düz yol həmişə ən yaxın yol olmur.

1 "Azadlıq" qəzeti, 24 yanvar 1990.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Moskvanın diktatına qarşı bu gün yalnız iki qüvvə çıxarmaq olar – dünya demokratik ictimaiyyətinin həmrəyliyi və ağıllı siyasi manevrlər.

Bununla əlaqədar Litva rəhbərliyinin çıxardığı hadisələrin ən kəskin inkişafı variantını nəzərdə tutan axırıncı qərar xüsusilə maraqlıdır:

Litva parlamenti hazırda Polşada olan xarici işlər nazirinə – şərait tamamilə, pisləşsə – xaricdə respublika hökuməti yaratmaq səlahiyyəti vermişdir.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

КОНСУЛЬТАЦИИ МЕЖДУ БАЛТИЙСКИМ СОВЕТОМ, НФА И АОД В РИГЕ[1]

(Из дневника Хикмета Гаджизаде)

23.01.90

На следующий день после похорон шехидов позвонили из Риги: "Балтийский Совет обратился к Армянскому общенациональному движению (АОД) и Народному Фронту Азербайджана с предложением посредничества для проведения политических консультаций 29 января". Посоветовавшись с Юсифом Самедоглу (где сейчас другие, я не знаю), дал предварительное согласие. Слишком рано это намечено. Успеть бы прийти в себя.

25.01.90

Состоялось заседание Правления НФА, на котором было принято решение продолжить общенациональную забастовку. Решено также поддержать инициативу Балт-

[1] "Свобода" qəzeti, 28 may, 1992.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

совета ехать 1 февраля в Ригу на переговоры с армянами. Поедем я и Сабит Багиров. О нашем согласии уже говорят все радиостанции мира, а у нас еще нет билетов, и я даже не знаю, работает ли аэропорт и выпустят ли нас из города? Продолжаются аресты.

Правление постановило, что проблема Карабаха не может обсуждаться на переговорах, так как является внутренней проблемой Азербайджана, о чем я в Ригу и сообщил.

28.01.90

Звонок от представителя Балтийского Совета из Риги: "АОД согласен приехать на консультации и не обсуждать территориальные претензии. Они хотят пригласить НФ Нахичевани и организацию "Арцах" из НКАО. Какие вопросы вы предлагаете поставить на повестку дня: ввод войск; способы урегулирования конфликтов на границе Армении и Азербайджана; проблемы беженцев; заложников; другие гуманитарные вопросы; налаживание "горячей линии", обмен информацией. Согласны на присутствие в качестве наблюдателей НФ Нахичевани и "Арцаха".

Слушаю радио "Свобода" и "Голос Америки", они слово в слово изо дня в день передают все, что я говорю представителю Балтийского Совета. К моей телефонной трубке приковано внимание всего мира. Многим, да и мне также кажется, что после стольких смертей враждующие должны взглянуть на вещи новыми глазами. Мне грезится близкий мир. Неужели мы положим ему начало?

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

30.01.90

Выпустят ли власти нас в Ригу? Сначала пришла идея ехать окольным путем, через Тбилиси, Махачкалу или Ташкент. Но это глупо, ведь, вероятно, “они” прослушивают мой телефон и следят за квартирой. И если будет приказ, нас возьмут без труда.

31.01.90

Достали билеты на самолет в Ригу. Позвонил Юсифу, тот Анару, тот в ЦК и открытым текстом: “… Весь мир ждет консультаций в Риге. Ребята хотят знать, выпустят ли их из города?” Ответ: ничего определенного сказать не можем…

Звоню Поляничко (2-й секретарь ЦК АзКП), его нет; Рафику Алиеву (зав. идеологическим отделом ЦК АзКП, правая рука Везирова): ничего сказать не могу, я сейчас не у дел. Последняя попытка выяснить что-нибудь у знакомых – звонок в КГБ с тем же вопросом, и, наконец, четкий ответ: “Пусть едут, их не задержат, но если они там будут осуждать руководство армии и партии, то по прибытии им тут будет худо!”

Я – “Будем осуждать …”

Узнав, что мы не будем добираться до Риги тайком через границы Азербайджана, Агамалы Садиг, который взялся нас переправить на своей машине, отказался было везти нас в аэропорт. Еле уговорили. Ему показалось это не очень романтичным. Такова наша природа. Героизм – сколько угодно. Будничный, кропотливый труд – нет. Скучно, неохота.

Мы взяли с собой целый архив: статьи, свидетельства, фото – и видео-материалы по карабахским событиям и трагедии 20 января. Договорились с Сабитом обсудить

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

в самолете наши предложения к трехстороннему коммюнике.

До аэропорта нас дважды останавливали солдаты и проверяли документы. При регистрации билетов нас толком не обыскали. В 3 часа ночи мы вылетели.

01.02.90

Все, что мы набросали в самолете с Сабитом по переговорам, было самыми общими декларациями о мирных намерениях. Ничего более серьезного не было бы воспринято ни азербайджанским, ни армянским обществом. У переговоров было много противников с обеих сторон – кровь многим еще застилала глаза.

Но самая главная трудность заключалась в том, что мы представляли фактически разгромленную организацию. Мы уже не тот могущественный НФА, а лишь тень его. Организация в подполье. Вот-вот мог появиться указ о её запрещении. Но никто не должен был это заметить.

Мы не ждали ничего серьезного от переговоров, но есть у нас еще одна важная миссия – прорвать информационную блокаду Азербайджана: донести до мира истину о карабахском конфликте, правду о НФА, обвиняемом в организации армянских погромов и в попытках установления исламской республики. Нас встретили люди из НФ Латвии, разместили в шикарном отеле "Рига" и приставили к нам четырех телохранителей – "на всякий случай". Нам сказали, что армяне приедут, вероятно, завтра. Пока мы приходили в себя, Балтийский Совет давал пресс-конференцию журналистам 70 союзных и мировых служб массовой информации. Три американских спутника были готовы передавать информацию о встрече.

В консультациях должны были участвовать: от литовского "Саюдиса" – Витаутас Ландсбергис, председатель

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

сейма “Саюдиса”, Мечус Лауринскус, Бронас Кузминскус, члены сейма “Саюдиса”; от НФ Эстонии – Рейт Вайдеман, Арво Юнте, члены совета НФЭ, позже должен приехать председатель НФЭ Эдгар Сависаар; от НФ Латвии – председатель НФЛ Дайнис Иванс, профессор права (главный консультант переговоров) Эдгар Мейтисс, Арво Юнтерс, члены Думы НФЛ. Вот некоторые ответы членов Балтсовета на вопросы журналистов:

– Информация о переговорах уже опубликована в “Известиях” и передана по Центральному телевидению;

– Инициатива переговоров принадлежит исключительно Балтийскому Совету;

– Если ООН не будет участвовать в урегулировании этого вопроса, то мы как страны, не входящие в ООН, должны сами попытаться исполнить роль ООН;

– У нас нет никакого опыта в проведении такого рода переговоров. Будем действовать по интуиции;

– Наши организации ранее выражали беспокойство по поводу насилия в Закавказье, а теперь осудили ввод войск в Баку. И надеемся, что наши правительства отзовут наших граждан из войск, участвующих в агрессии в Закавказье;

– Если удастся хотя бы посадить враждующие стороны за стол переговоров, то мы будем считать нашу миссию успешной;

– О распорядке встречи: мы считаем, что это не переговоры, а консультации. Наша роль – посредничество. Вначале (отдельно с каждой делегацией) будут определены полномочия сторон, выслушана информация о событиях, определен регламент, определен круг вопросов, которые стороны предлагают друг другу.

В 17 часов мы начали консультации с Балтсоветом. Как мы и ожидали, Балтсовет гораздо больше интересовался подробностями ввода войск, событий, явившихся предлогом для этой акции, чем армяно-азербай-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

джанским конфликтом. С ними могло произойти то же самое. В карабахском вопросе симпатии Балтсовета теперь переменились и были на стороне Азербайджана. Прозрения пришло к ним, когда в каждой из прибалтийских республик национальные меньшинства, вдохновленные Москвой, стали требовать повышения своего политического статуса и даже изменения границ – появились свои "карабахи".

Балтсовет: – Имеете ли вы полномочия на переговоры, представляете весь НФА или только его демократическое крыло?

НФА: – Мы представляем большинство членов правления, но по каждому конкретному соглашению можем связываться с Правлением НФА и выполнять его решение.

БС: – Что такое НФА в спектре политических сил, чего хотят радикалы, и чего либералы?

НФА: – Наши соратники-радикалы хотят того же, что и либералы, но только немедленно, сейчас. Они считали, что без радикальных средств ничего от властей не добьешься.

БС (Ландсбергис): – Выходит так, что радикалы приняли какую-то писаную или неписаную, но другую программу действий. Но вы по-прежнему считаете их соратниками. Не было ли у вас такой мысли, что раз они отказались от Программы НФА, значит, вышли из организации, поднимали ли вы этот вопрос? (Ландсбергис рассуждал по-европейски, да, мы поднимали, но никто нас не хотел слушать, ведь на Востоке главное не программа-бумага, а "солидарность" и "гармония", исключить кого-то – значит гласно осудить, а этого у нас в культуре нет … И так, мы "отвечаем")

НФА: – Программа НФА была рассчитана на поступательный ход перестройки, но, видя наше неуклонное стремление к независимости, центр стал нагнетать напряженность в регионе, ввергнув Армению и Азербайджан

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

в состояние войны. Лилась кровь. Ни центр, ни местные власти не делали ничего для предотвращения конфликта, решения вопроса 200 тысяч азербайджанских беженцев из Армении, в такой ситуации нам трудно обвинять людей в радикализме, их спровоцировали, поэтому мы будем бороться за их освобождение. Сегодня радикальные настроения в обществе поубавились: люди, наконец, поняли в какую ловушку их завели…

Далее Сабит подробно привел хронику конфликта между Арменией и Азербайджаном, между НФА и властями республики, ознакомил их с нашими официальными заявлениями и резолюциями, доказывающими, что НФА делал все для предотвращения армянских погромов, что ни о каком захвате власти НФА не помышлял, готовился к выборам, где его ожидала уверенная победа. Его слушали внимательно, с доверием. Говорили мы предельно искренне, не пытаясь взвалить вину на одних армян, открыто признавая и нашу ответственность за раскручивание спирали насилия в регионе. Такая позиция была с молчаливым одобрением воспринята Балтсоветом. К концу нашего горестного повествования прибалты дружно кивали головами, лед растаял, они увидели в нас своих – демократов.

БС: – Расскажите о блокаде Армении.

НФА: – Это была ответная мера на блокаду Нахичеванской республики со стороны Армении. И вообще, мы играем черными в этой игре. Армяне делают первый ход, про который мировую общественность никто не информирует. Затем мы делаем соответствующий второй ход, и об этом уже пресса кричит на весь мир. Сколько мы ни говорим об этом, общественное сознание в стране никак не хочет признать тот факт, что погромы в Сумгаите совершали в основном скопившиеся здесь (в Баку их не пустили) обезумевшие азербайджанские беженцы,

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

которых за несколько дней до этого, терроризировав, изгнали из родных мест. При образовании Армянской ССР там проживало почти полмиллиона азербайджанцев, сегодня все они изгнаны, и мир ничего не хочет знать об этом…

БС: – Каковы ваши дальнейшие планы?

НФА: – Мы призвали население к всеобщей забастовке с требованием вывода войск, освобождения наших активистов, наказания виновников трагедии. Аресты сейчас продолжаются. Задачи, которые сегодня Правление НФА ставит перед своими сторонниками: деидеологизация общества и разрыв искусственно навязанных республике связей с центром. На сегодня из КПСС вышло у нас 150-200 тысяч человек – примерно половина состава республиканской парторганизации.

БС: – Ваша концепция решения проблемы НКАО.

НФА: – Она вытекает из Программы НФА:

1. Нерушимость границ, невмешательство во внутренние дела другой республики;

2. Расширение самоуправления территорий (как НКАО, так равно и других);

3. Азербайджанский народ, как доминирующий по численности в республике, несет особую ответственность перед этническими меньшинствами по обеспечению достойных условий их национального развития. Однако решение проблемы НКАО находится в руках центра, который считает межнациональные конфликты хорошим способом для борьбы с центробежными тенденциями в союзных республиках.

БС: – Что вы ожидаете от переговоров?

НФА: – Самое главное, чтобы они состоялись, это уже хороший результат. Пролито столько крови, что нам теперь трудно будет взглянуть друг другу в глаза. Главное – это начать разрушать образ врага (эта фраза вырвалась

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

из моего полного штампами сознания и так понравилась высоким консультирующимся сторонам, что повторялась всеми в ходе встречи раз двадцать).

БС: – Какие вопросы вы можете предложить вашим оппонентам для обсуждения?

НФА: – Как мы и ранее говорили, проблема НКАО является нашей внутренней проблемой и не подлежит обсуждению. Сейчас надо попытаться приостановить кровопролитие на границах и в НКАО. В качестве первых шагов мы предлагаем включить в совместное коммюнике положение о том, что обе стороны признают, что продолжение конфликта не отвечает их действительным интересам, и, осуждая насилие в регионе, призывают к разрешению конфликта мирным путем.

БС (Ландсбергис): – Армянская сторона настаивает на более широкой трактовке понятия "насилие", имея в виду и экономическое (блокады), и культурное (разрушение древних армянских памятников) насилие.

НФА: – Мы не возражаем. В затяжном конфликте пострадало не меньше и азербайджанских памятников материальной культуры на территории Армении. Важное значение имеет обмен достоверной информацией, установление стабильных каналов связи, информированность общественности конфликтующих сторон о происходящем как по ту, так и по другую сторону границы. Часто паника и военный психоз охватывают наши общества только потому, что республиканские газеты сообщают лишь о своих потерях. У обывателя складывается мнение, что постоянно побеждающий в мелких стычках противник вот-вот перейдет границу и устремится к столице.

В результате – очередной виток напряженности и даже гонки вооружений. Хотя, по имеющимся у Правления НФА и, мы думаем, АОД сведениям стычки происходят

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

с переменным успехом, количество жертв с обеих сторон примерно одинаково.

Мы также можем обсуждать проблему заложников, постоянно захватываемых как с одной, так и с другой стороны (при слове “заложники” членам Балтсовета стало не по себе. Только сейчас, возможно, они почувствовали, что за ужасы испытывает население региона. Только сейчас в ходе встречи стало очевидно, что Прибалтика и Закавказье принадлежат к разным культурам. И как было нелепо пытаться лепить из наших народов единый “советский народ”. Ландсбергис, побледнев: “Они, что там так сидят?”. “Да, так и сидят”, – ответил я упавшим голосом). Не менее важна и проблема беженцев.

БС: – Возврат их на свои земли?

НФА: – Нет, мы думаем, это нереально. Речь может идти о компенсации за причиненный им материальный и моральный ущерб. Вероятно, и армянская сторона кое-что предложит к совместному коммюнике. У них также, как и у вас, есть опасения, что режим чрезвычайного положения будет распространен и в Армении. На наш взгляд, главная трудность в выполнение какого – либо соглашения между НФА и АОД заключается в том, что ни мы, ни они не контролируем полностью все национальные движения: есть малочисленные радикальные группировки, не считающиеся с нами.

БС: – Можно обратиться в коммюнике и радикалам с призывом о перемирии?

НФА: – Да, безусловно.

БС (Мейтисс): – Есть вопросы, которые не имеют большого практического значения, но их следует включить в соглашение с целью пропаганды… Завтра мы будем выяснять с армянской делегацией, согласны ли они вести беседу с вами на основании тех положений, по которым мы сегодня договорились… Как вы правильно отметили,

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

есть существенная разница в восприятии национальных движений в Прибалтике и Закавказье. Об этом недавно говорил и госсекретарь США Бейкер. Участвуя в этой встрече, вы очень много выиграете в глазах мирового общественного мнения, с которым Москва не может не считаться.

НФА: – У нас есть очень большие опасения, что Москва примет решения объявить НФА вне закона…

БС: – Да, а затем и нас они объявят вне закона…

НФА: – … и мы надеемся, что наше участие в этих переговорах, за которыми следит весь мир, затруднит принятие Москвой решения о репрессии против НФА.

БС (Иванс): – То, что вы рассказали нам, имеет огромное значение. Ведь мы получаем информацию из официальной прессы (как бы не подозревали официальную прессу в искажениях), другой информации у нас нет, а та, которая попадает к нам, создает очень превратное мнение об Азербайджане. Лично я очень многое узнал и очень многое поменял в своих взглядах на проблему НКАО.

На этом консультации с Балтсоветом закончились. Мы передали им наши материалы по карабахскому конфликту, которые, они, размножив должны были предложить 70 журналистам из различных стран мира, собравшимся в Риге для освещения нашей встречи. Теперь нас ждала пресс-конференция, проходившая в небольшом, обставленном старинной мебелью зале.

Осведомленность журналистов поражала. Вопросы попадали в десятку. Куда попадали ответы – судить не нам. Во всяком случае мы пытались быть предельно откровенными. Многие вопросы были те же, что задавал нам Балтсовет, таковы были и ответы. Сабит вкратце рассказал о событиях, о провокациях центра, осудил насилие как в Армении, так и в Азербайджане. Обвинил

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Горбачева, Язова, Бакатина, отдавших приказ о вводе войск в Баку, в грубом нарушении Конституции СССР. Ознакомил журналистов с официальными документами по январским событиям. Представителям Азербайджана впервые удалось за короткие 45 минут аргументированно представить азербайджанский взгляд на конфликт. И на этот раз аудитория для восприятия была открыта, возможно в результате общественного шока от трагедии 20 января…

– Смог бы НФА контролировать ситуацию в городе, если бы в него не вошли войск?

НФА: – Центральные власти специально вели политику дестабилизации в регионе с целью получения повода для введения войск в наши республики. Так они решили бороться с нарастающими центробежными тенденциями. Беспорядки в городе были спровоцированы центром.

– Как вы относитесь к фигуре Алиева, вновь появившейся на политическом небосклоне?

НФА: – Мы отрицательно относимся к его деятельности на посту руководителя республики и члена политбюро, считаем его деструктивной, как и деятельность всех других лидеров государства в период застоя. Как он поведет себя сейчас, покажет время.

– Как вы относитесь к идее создания закавказского сейма?

НФА: – Всячески поддерживаем идею сотрудничества закавказских демократических движений, и, если бы оно наладилось, демократизация не только в регионе, но и по стране шла бы успешнее.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Как вы относитесь к территориальным притязаниям азербайджанского населения Грузии?

НФА: – Нам про такие претензии ничего не известно, во всяком случае, НФА их не поддержит в соответствии с одним из своих основных принципов – нерушимости границ.

– Можно ли говорить о том, что вся власть в республике до ввода войск принадлежала НФА и какова судьба вооруженных отрядов НФА?

НФА: – Фактически в республике в то время было безвластие. До штурма города в Баку уже было введено 12 тысяч солдат внутренних войск, которым был отдан приказ не вмешиваться в погромы. Бездействовали также и республиканские правоохранительные органы. Властные структуры они охраняли, но в уличные беспорядки не вмешивались.

Что касается 40 тысяч вооруженных боевиков, о которых говорит генерал Язов, то это ложь. Никаких вооруженных отрядов НФА в городе не было. При этом, по официальным заявлениям, в боях погибло 14 военнослужащих. Не трудно себе представить, сколько было бы убито солдат, будь у НФА 40 тысяч боевиков.

– Расскажите о Совете национальной обороны. Создан он НФА или в стороне от него для защиты границ или, у нас есть такая информация, их подстрекали организовать его буквально за пять дней для ввода войск.

НФА: – Это независимый от НФА комитет, созданный по предложению республиканского руководства, которое, воспользовавшись очередными нападениями армянских боевиков на азербайджанские села в НКАО, втянуло

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

некоторых лидеров НФА в эту авантюру, дав таким образом, центру желанный повод для введения войск в Баку. Убиты сотни невинных людей, арестовано 200 активистов НФА.

– Не видите ли вы, кроме, как вы говорите, стратегических интересов центра, других виновников трагедии 20 января?

НФА: – Видим. Эта та часть активистов движения, которая, не распознав преступных намерений центра, радикализировалась в условиях постоянного нагнетания напряженности, поддалась на провокации.

– Каково влияние НФА на азербайджанцев, проживающих в Иране?

НФА: – Таких сведений у нас нет.

На этом пресс-конференция закончилась, вопросы и уточнения продолжались в кулуарах еще 15 минут. Несколько журналистов пытались взять у нас интервью на ходу. Запомнился один молодой журналист, назвавшийся представителем Лиги за освобождение Эстонии (Лига обвиняла НФЭ в нерешительности и требовала немедленного выхода Эстонии из СССР).

– Скажите, а как скоро, по-вашему, мы все сможем достичь независимости?

– Ну, лет, может быть, за десять-пятнадцать…

– Так долго? (Он был почти возмущен моим ответом). Как сообщил подошедший ко мне представитель БС, пока шла пресс- конференция, к ним обратился какой-то молодой азербайджанец, сказав, что приехавшие из Баку лидеры НФА не представляют никакие народные силы и

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

не могут вести переговоры от имени азербайджанского народа; на что ему было сказано, что этот вопрос уже выяснен по телефону с Баку – прибывшая делегация такие полномочия имеет.

02.02.90

Наутро приехали армяне. Это были члены правления АОД Ашот Манучарян (ныне советник по национальной безопасности Армении), Давид Вартанян (ныне председатель комиссии парламента по иностранным делам) и Ашот Блеян. К полудню у них начались консультации с БС за закрытыми дверьми так же, как и у нас. Мы прибыли в здание, где проходили консультации, к концу их беседы с БС и столкнулись с ними в холле, когда они выходили из комнаты для беседы и шли на пресс-конференцию в другой зал.

Их было трое, молодые интеллигентные ребята. Я впервые видел членов АОД. Я был настолько заинтересован, что как вкопанный рассматривал их почти в упор. Первое, на чем я поймал себя, это было отсутствие всякой злобы и огромный интерес к ним. Как мы были похожи: и внешне, и судьбами!

На пресс-конференции армяне с упорством отстаивали свою позицию, непогрешимость всех действий армянской стороны: “На территории Армении не зарегистрировано ни одного преступного действия против азербайджанского населения. Никакой блокады Нахичеванской республики со стороны Армении не было. Решения Верховного Совета Армении о присоединении НКАО не имеют никакой связи с нагнетанием напряженности между армянами и азербайджанцами в Азербайджане” и т.д. Такая позиция армян вызвала недовольство среди журналистов, хорошо осведомленных о всех сторонах

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

конфликта. Она выглядела особенно неприглядной в сравнении с нашим поведением на пресс-конференции за день до этого, где мы, указывая на армян как на зачинщиков каждого нового витка конфликта, не отрицали вины и азербайджанской стороны за эскалацию насилия в регионе.

Нам сообщили, что в адрес БС со всего Союза, в том числе и из Азербайджана, поступили телеграммы с пожеланиями удачи в переговорах о мире в регионе.

После небольшого перерыва в 17:00 начались трехсторонние консультации. Нам раздали подготовленный БС проект совместного коммюнике, родившийся из предложений, выдвинутых входе двухсторонних консультаций. Наши с Сабитом предложения были настолько общими, что вряд ли на первом этапе к ним можно было еще что-то добавить.

К всеобщему удивлению, армяне заявили, что приехали не для консультаций, а для знакомства и обмена информацией, что они не могут прийти к какому-нибудь соглашению с азербайджанцами сегодня (свежо еще в памяти всех армян воспоминание о бакинских погромах). Это их заявления вызвало большое недовольство БС, который, организуя нашу встречу, поставил на карту свой авторитет и обязательно желал получить в конце встречи какой-либо документ. И все же БС сумел уговорить армян начать обсуждение проекта.

В самом начале обсуждения А.Манучарян заявил, что оно должно основываться на принципах международного права, считая, вероятно, что это предоставит возможность для присоединения НКАО к Армении. Мы не возражали, зная, что одним из принципов международного права является невмешательство во внутренние дела.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1—3 февраля в Риге прошло очередное заседание Балтийского Совета, включающего представителей народных фронтов Латвии, Эстонии и Литовского движения за перестройку «Саюдис», с участием полномочных представителей Народного фронта Азербайджана и Армянского Общенационального движения.

Обсуждение началось. Здесь тоже не обошлось без неожиданностей. Декларативные, ни к чему не обязывающие пункты коммюнике вызывали протесты армянской стороны, суть которых все остальные участники встречи долго не могли понять.

Жаркие споры между АОД и НФА только по первому пункту (осудить насилие в регионе, решать вопросы мирным путем) заняли около 50 минут.

А.Блеян: – …почему только мирным? Если вопрос не решается, то можно и военным путем.

Д.Вартанян: – Что значит осуждаем насилие? Сами насилуем и сами осуждаем?

А.Манучарян: – Следует указать в пункте – насилие в Сумгаите, Кировабаде, Баку…

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

НФА: – Тогда укажем и насилие в Армении и НКАО: Масис, Спитак, Гугарк, Степанакерт…

Это армянам не понравилось, поправка была снята.

А.Манучарян: – Следует говорить о насилии более широко в экономике, например, ваши блокады…

НФА: – Но ведь вы не будете отрицать, что вначале была блокада Нахичевани…

А.Манучарян (помявшись): – Да, была, но она проходила всего четыре дня…

Члены БС уже начали нервничать, переглядываться. В отдельных репликах, подаваемых ими, все больше проглядывалось раздражение позицией, занятой представителями АОД. Дело, затеянное ими, не двигалось. Можно было также понять и армян: участие в переговорах с людьми, руки которых, как они считали, обагрены армянской кровью, оказывала на них большое психологическое давление. Можно было также понять 70 журналистов, ожидающих в холле результатов встречи, и миллионы их читателей по всему миру, надеющихся, что встреча положит начало урегулированию бессмысленного двухлетнего конфликта…

Эдгар Сависаар, в основном ведший встречу, предложил отложить этот вопрос, перейти к другим. Был объявлен перерыв.

В перерыве между участниками встречи завязался более откровенный разговор. К нам сразу же подошли несколько представителей БС.

“Вы видите, что происходит, они заняли очень неконструктивную позицию, торпедируют соглашение. Просим вас, помогите нам, мы не можем выйти отсюда без какого-либо подписанного заявления…”

Ко мне обратился А.Манучарян – “…когда мы решили ехать в Ригу, в Ереване разыгралась целая буря. Подошел ко мне один старик, говорит: “Едете? А со дня

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

гибели бакинских жертв еще и сорок дней не прошло. Как вы можете?!" Тогда я ему говорю: "Вот тебе винтовка, иди и держи участок на границе, если ты такой "принципиальный", а тут нечего нам душу бередить".

Я: "Поверьте, что у нас происходит то же самое, но другого выхода нет…"

Д.Вартанян – человек боевого склада, из его разговоров можно было сделать заключение, что он является одним из непосредственных координаторов военной деятельности АОД. Он показал мне списки заложников, по его сведениям, находящихся в руках азербайджанцев, и попросил меня помочь обменять их на азербайджанцев, находящихся в заложниках у армян. Список армян я взял, но смогу ли я чем-нибудь помочь, в то время как большинство районных отделений НФА закрыто, а наши активисты преследуются и военными, и гражданскими властями.

О происходящем на консультации стало известно журналистам, видимо, через ассистентов встречи. Многие из них пытались расспросить нас о трудностях, но мы отмалчивались, призывая их терпеливо дождаться конца встречи.

К концу перерыва подошел и четвертый представитель АОД – Амбарцум Галстян (ныне мэр Еревана). Его поведение во время обсуждения заметно отличалось от поведения других членов АОД, с которыми у нас уже установился определенный уровень откровенности.

В 19:00 началось обсуждение следующих пунктов соглашения. Обсуждение двигалось медленно, но стороны согласились: до 15 февраля собрать сведение о всех заложниках и использовать свой авторитет для их освобождения: установить телефонную связь между НФА и АОД по которой будет происходить постоянный обмен информацией; принципиально договориться о продолжении консультаций.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

К 23 часам мы вновь вернулись к первым пунктам и необходимости подписать совместное коммюнике, и вновь те же трудности.

Вскоре нам стал ясен глубинный смысл их возражений. Он заключался в том, что, подписав обращение с призывом осудить насилие, армяне как бы брали на себя часть ответственности за него. А поскольку армяне категорически отрицали свою вину за кровь, проливающуюся в регионе, то им хотелось осудить не насилие, а насилие только со стороны Азербайджана. Эту позицию хорошо иллюстрировало поведение А.Галстяна:

"О каких заложниках идет речь? У нас нет никаких заложников" (он не знал, что два часа до этого Д.Вартанян предложил мне обменяться заложниками), "Азербайджан устроил блокаду Армении, вот и это нужно обсудить!".

А.Сависаар: – Только что ваш товарищ указал, что Армения тоже имеет прекрасные возможности для блокады и блокировала Нахичевань.

А.Галстян: – Мне непонятно какие памятники собираются охранять и реставрировать азербайджанцы, когда в Азербайджане не осталось ни одного армянского памятника.

НФА: – Та же участь постигла и азербайджанские памятнике в Армении. Периодически в разговор вступал А.Блеян для того, чтобы напомнить собравшимся, что "армянская нация – цивилизованная нация и не способна на какое-либо насилие". К этому времени разговор, принимающий все более резкий характер, шел в основном между БС и АОД. Мы не без удовольствия помалкивали, наблюдая за тем, как прибалты все больше и больше разочаровываются в армянах, и ограничивались лишь короткими гуманистическими репликами в духе Махатмы Ганди.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Представители БС с трудом сдерживали себя. Ландсбергис набросился на Галстяна с требованием “не вмешиваться в дискуссию (!), так как он не участвовал в первой половине встречи”. Остальные члены БС встали с мест и нервно расхаживали по комнате. Подходили поочередно к нам с просьбой помочь. Казалось, что переговоры нужны больше не Армении и Азербайджану, а Балтийскому Совету.

Да, “опыта таких переговоров” у БС не было, они “действовали по интуиции”. Армяне упорствовали. Все рушилось. Невозмутимых прибалтов охватывало отчаяние. И только железный Сависаар вновь и вновь возвращал всех к обсуждению документа. Но тщетно…

Д.Вартанян: – Нас в Ереване не поймут, даже это слово “коммюнике” вызовет подозрение. Начнутся упреки, обвинения…

Тут он, оставив Сависаара, обернулся к нам:

– Господин Гаджизаде, а разве у вас в Азербайджане народ будет приветствовать подобное соглашение?

– Безусловно значительная часть населения будет недовольна соглашением, и у нас весьма сильны антиармянские настроения. Но мы должны возвыситься над этим. Нельзя идти на поводу у толпы. Мы не в семнадцатом веке. Пока наши народы будут строить свою политику, исходя только из своего исторического опыта, нам никогда не остановить этой войны…

Кончая эту фразу, я даже привстал со стула для большого эффекта. Прибалты дружно закивали головами. Профессор Э.Мейтисс три раза произнес “Хорошо”. Но на непреклонных армян это оказало мало действия. Изредка они поднимали вопрос “самоопределения народа Карабаха”, говоря, что это свершившийся факт и с ним надо считаться. На что Сависаар возразил им следующее:

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Господа, я только что вернулся с совещания представителей стран Восточной Европы по межнациональным отношениям. С крушением в Восточной Европе командно-административной системы там стали возникать проблемы, подобные карабахской: в Румынии компактно проживает венгерское меньшинство, в Болгарии – румынское, в Венгрии – словацкое и т.д. Среди новых правительств стран Восточной Европы доминирует мнение о том, что межнациональные проблемы не могут решаться изменением границ, а следует способствовать соблюдению прав человека, развитию национальной культуры этнических меньшинств.

И вновь Сависаар откладывает первый вопрос и призывает обсудить дополнительные предложения к коммюнике.

К 24:00 напряжение растет, дело не двигается, прибалты уговаривают армян, мы молча наблюдаем. От напряжения на лбу у Ландсбергиса лопнул кровеносный сосуд. Вызвали медсестру, она поставила ему на лоб пластырь.

Армянам было высказано много аргументов в пользу подписания коммюнике, один из них, высказанный Сависаарам, был такой: "… ведь мы в конце концов должны помочь демократическому крылу НФА". Очевидно, все они были хорошо осведомлены о внутреннем положении в НФА.

В 00:30 спасительная идея пришла в голову Сабиту, которая позволяла представителям АОД подписать соглашение. Он предложил добавить пункт, согласно которому "коммюнике подлежит рассмотрению руководящих органов НФА и АОД и только после утверждения принимает силу взаимных обязательств, вытекающих из текста". Армянам это очень понравилось, во всяком случае это был удобный предлог для того, чтобы уступить навязчивым уговорам Балтсовета. Примерно в 02:00

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

соглашение было подписано: от нас его подписал Сабит Багиров, от АОД – Ашот Манучарян, Балтсовета – Д.Иванс, В.Ландсбергис и Э.Сависаар.

Затем участники встречи вступили с краткими торжественными заявлениями перед собравшимися журналистами. В заявлениях было много слов о мире, конечном торжестве демократии, ответственности перед народом, новой эре… И участники, и ассистенты, и журналисты поздравляли друг друга, жали друг другу руки. Ощущение было такое, будто мы подписали соглашение об открытии второго фронта против мирового иррационализма…

03.02.90

Мы долго не могли заснуть, звонили в Баку. Юсиф сказал, что здесь в Баку, стало известно о результате переговоров и все поддерживают политику нашей делегации. Иса сказал, что в аналитическом обзоре, переданном по "Голосу Америки", позиция азербайджанской делегации была названа "более гибкой, дипломатичной", поведение армян "слишком прямолинейным".

Просмотрев местные газеты, поместившие фотографии со встречи и информацию о ней на первой полосе, мы уснули.

В 11:00 началась двусторонняя встреча между НФА и АОД. Балтсовет прислал наблюдателя – юрконсульта НФА Латвии. Почему-то армяне были против его присутствия, вероятно, считая, что только мы одни можем понять друг друга. Мы же так не считали, и представитель Балтсовета остался.

Вначале они выразили свое недовольство поведением членов Балтсовета, принудивших их подписать коммюнике: "Напрасно мы сюда приехали, надо было нам встретиться в другом месте и поговорить начистоту"…

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Вот мы и начали разговор начистоту. Между нами почти сразу же установилась взаимопонимание – мы стояли на разных позициях, но говорили на одном языке. Мы понимали армянских лидеров больше, чем лидеров азербайджанских коммунистов. Мы рассказали друг другу об истории образования, структуре и деятельности наших организаций: обе они набрали силу на карабахской волне. Обе сегодня ставят вопрос о выходе из СССР. К нашему удивлению, они негативно высказывались о таких деятелях, как Зорий Балаян, Сильва Капутикян, Серо Ханзадян, раздувающих христианско-мусульманские противоречия и утверждающих о вечной войне на истребление с мусульманами, и говорили, что мы обязаны мирно улаживать все наши противоречия, поддерживать добрососедские отношения". Наша беседа не могла не затронуть карабахской проблемы. Мы представили им концепцию НФА по этому вопросу. Они много говорили о нарушениях прав человека в НКАО. И в конце сказали, что, по-видимому, политикой АОД на новом этапе будет отказ от притязаний на НКАО и борьба за расширение самоуправления, удовлетворение социально-экономических и культурных потребностей населения области, разумеется, в случае предоставления Азербайджаном реальных гарантий безопасности армян… Затем был объявлен перерыв до 19:00.

Отобедав в гостинице, мы вернулись к назначенному времени и обнаружили большой переполох среди членов Балтсовета и технического персонала, обслуживающего встречу, – из Еревана пришла телеграмма от правления АОД:

"ПОЛУЧЕНА РАДИОГРАММА ИЗ СЕЛ АЗАТ И КАМО (армянские села в Ханларском районе близ НКАО), СЮДА ПРИБЫЛИ ПОЛКОВНИК ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, ПРЕДСТАВИТЕЛИ МЕСТНЫХ АЗЕР-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

БАЙДЖАНСКИХ ВЛАСТЕЙ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ НФА И ПОТРЕБОВАЛИ ВЫСЕЛЕНИЯ АРМЯНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ИЗ ЭТИХ СЕЛ В 24 ЧАСА. В СВЯЗИ С ЭТИМ СЛЕДУЕТ ПРЕРВАТЬ КОНСУЛЬТАЦИИ, ДОСТИГНУТЫЕ СОГЛАШЕНИЯ СЧИТАТЬ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ".

Прибалты сгрудились возле телефона, армяне собрались за столом и что-то обсуждали. Сообщение было невероятное. Как могли военные власти появиться в армянских селах вместе с представителями НФА, которые сейчас преследуются властями?

Как жители этих сел смогли убедиться, что перед ними именно представители НФА, ведь никаких удостоверений у членов НФА нет? И главное, в Ханларском районе нет отделения НФА!

Армяне, выслушав все это, продолжают собираться. Мы просим соединить нас с Баку.

Звоним Юсифу, он: "…никаких распоряжений о выселении армян из сел Азат и Камо правление НФА не давало, никого в этот район не посылало…"

Звонок в ЦК КП Азербайджана дежурному Аббасову: "…нам ничего не известно, никаких распоряжений по выселению армян мы не давали, но я сейчас свяжусь с Гянджой и попытаюсь выяснить. Перезвоните мне". Перезваниваем – "…в Гяндже ничего про это неизвестно…" Прибалты по своим каналам выясняют, что никакого Юрия Владимировича в войсковых частях, дислоцированных в этом районе, нет. Все очень похоже на спланированную провокацию. Но даже если случай имел место, неужели из-за этого локального инцидента разумно было прерывать только, что начавшийся мирный процесс?

Тем временем Давид Вартанян уже достал и развернул подробную карту Азербайджана и стал рассуждать вслух

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

о диспозициях сил противоборствующих сторон в Ханларском районе…

Прибалты уговаривают армян не спешить, остаться до выяснения истинности происшедшего. Но все зря. Они что-то уж очень живо собрали вещи и оделись. На прощание ко мне подошел А.Манучарян и сказал: “Ребята, если не подтвердится, то соглашение останется в силе”. Мы жмем друг другу руки, и он уходит.

Обстоятельство сильнее нас. Мир наступит, когда его захочет большая часть народа. Пока и у армян, и у азербайджанцев есть достаточный запас злобы друг против друга, мы будем воевать.

Огорченные уходом армян прибалты просят нас хотя бы составить заявление о причинах прекращения переговоров. Составили: “…поступила телеграмма…; факты, приведенные в ней, не подтвердились; если они имели место, то мы их осуждаем”. Прибалты угостили нас напоследок кофе.

Мы распрощались с этими замечательными людьми и вышли в город. Настроение у нас было приподнятым, мы сделали все, что могли, и сделали это неплохо.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ИНТЕРВЬЮ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ПОСЛА ХИКМЕТА ГАДЖИЗАДЕ И АРМЯНСКОГО ПОСЛА ФЕЛИКСА МАМИКОНЯНА ТУРЕЦКОЙ ГАЗЕТЕ “МИЛЛИЕТ” В МОСКВЕ[1]

(Начало июля 1992 года)

“МИЛЛИЕТ”: Основная цель нашей встречи не критиковать и не обвинять кого-либо, а создать атмосферу переговоров.

ХИКМЕТ ГАДЖИЗАДЕ И ФЕЛИКС МАМИКОНЯН: Всегда готовы к переговорам.

М: На последней Римской встрече возникли какие-то проблемы? В чем они?

Ф.М.: Причина неудачи в последней активности азербайджанских войск в Карабахе. Однако не все в Армении разделяют такую позицию карабахских армян.

---

[1] “Свобода” qəzeti, 14 avqust 1992.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Х.Г.: Трудность в том, каким образом должны быть представлены армянская и азербайджанская общины. Мы считаем, что во встрече должны участвовать лидеры ОБЩИН. Армяне Карабаха, считают, что их статус должен быть выше, чем статус азербайджанцев, ведь они – республика. Но надо найти компромисс. Первые шаги нужно делать даже до прекращения огня, несмотря на то, что азербайджанцы так же выдвигали предварительные требования к участию в Минской встрече – освобождение Шуши и Лачина. Но все-таки мы решили участвовать во встрече без предварительных условий. Однако, встреча отложена.

М: Думает ли армянская сторона освободить эти населенные пункты?

Ф.М.: Я хочу напомнить, что в Шуше были размещены установки "Град", из которых обстреливался Степанакерт и 80 процентов города было разрушено. И армяне Карабаха считают, что у них не оставалось другого выхода, кроме как захватить Шушу. Я еще скажу, что наполовину армяне взяли, наполовину азербайджанцы сами оставили Шушу. Армяне объявили, что мирные жители могут вернуться и жить в Шуше, ведь до 88 года Шуша был смешанным городом.

Что касается Лачина, то ВС НКР заявил, что не собирается удерживать Лачин, но это дорога жизни. Азербаджанцы писали, что через Лачин армяне будут поставлять вооружение. НКР заявило, что они этого делать не будут. В условиях военных действий трудно удержаться от этого, я думаю, что какие-то армянские подразделения это делают. Армяне заявили, что хотят, чтобы Лачин находился под контролем международных сил и здесь проходили бы только мирные грузы.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Вся проблема Карабаха – это проблема безопасности людей, которые живут там. Азербайджанцы хотят вернуться в свои села, но армяне опасаются, что вместе с мирными жителями вернутся и вооруженные боевики и все по новой. Как их отличить, вот проблема.

Х.Г.: А когда был был призыв вернуться в Шушу?

Ф.М.: На сессии НКР сразу после взятия Шуши.

Х.Г.: А вот там же на сессии обсуждался вопрос "о переносе столицы НКР в город Шушу". Как Вы к этому относитесь?

Ф.М.: Да, этот вопрос обсуждался, была такая точка зрения – радикальная, но она не прошла.

М: Существуют различные точки зрения на будущее Карабаха?

Ф.М.: Это должен решить народ Карабаха. Я искренне говорю вам, что в Армении нет такой точки зрения, что Карабах должен быть присоеденен к Армении. Эта радикальная точка зрения лишь части населения. Армения до сих пор не признала НКР – большинство армянских депутатов здраво рассуждают. Большая часть армян считает, что Карабах должен получить ту или иную форму независимости, так как народ Карабаха не верит, что азербайджанцы смогут гарантировать их безопасность после четырех лет войны. Нужно прекратить огонь и вести переговоры. Нужен мир.

Я недавно прочел в одной из газет, что в 1915 году во время армянского геноцида в Турции было убито очень много армян, и разлагающиеся трупы вызвали эпидемию, которая унесла около миллиона турецких жизней. То есть военная победа несет в себе зерно поражения. Наполеон так же завоевал весь свет, но уничтожил цвет французской нации.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Я думаю, что сегодня ни Армения, ни Азербайджан не могут малой ценой выиграть эту войну. Мы должны сесть за стол переговоров, у нас достаточно здравомыслящих людей и они смогут договориться насчет статуса. Но есть проблема: армяне хотят, чтобы была обеспечена их безопасность, азербайджанцы считают, что это его территория и ни за что не хочет ни отдать, ни отпустить... Но есть же и промежуточные варианты, которые стороны должны обсудить...

Х.Г.: Например?

Ф.М.: Например, это моя личная точка зрения – конфедерация Карабаха и Азербайджана, в которой Карабах имел бы механизм обеспечения своей безопасности.

Х.Г.: А вот каким же должен быть механизм безопасности, почему в случае унитарного государства безопасности не будет, а в случае конфедерации будет?

Ф.М.: Ну, например, в каждой деревне можно оставить свою местную милицию.

Х.Г.: Так милиция местная своей национальности будет и при унитарном государстве. Так было и раньше, и до конфликта.

Ф.М.: Но при этом нету механизма доверия. Вот например Муталлибов после указа Горбачева об отмене ЧП (???) обещал, что в Геранбойском районе ничего не будет. А на следующий день началось наступление на Эркеч Манашид. Нет элемента доверия теперь. Вот зачем Азербайджану независимость. Значит в рамках СССР вы не имели механизма самореализации, не имели возможности осуществлять национальные приоритеты. Вот карабахские армяне тоже хотят этого.

Х.Г.: На митинге, посвященном юбилею АОД (а кстати вы член АОД);

Ф.М.: Нет, я независимый Байрон.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Х.Г.: Тер-Петросян сказал: “Миацум до конца...” Ведь он президент. Ваша точка зрения расходится с точкой зрения президента.

Ф.М.: Давайте судить не по выступлениям на митинге, а по действиям.

Х.Г.: А я не вижу в конфедерации каких-то особых гарантий нацменьшинствам. Если армянам будет предоставлено такое же самоуправление, как и на всей территории Азербайджана? То есть, будут проведены коренные демократические преобразования на всей территории республики, и такие преобразования должны быть признаны демократическим мировым сообществом. Местные жители смогут свободно выбирать себе главу администрации и назначать себе свои правоохранительные органы, смогут обучать своих детей родному языку и поддерживать свою культуру из своего бюджета.

Более того, национальное большинство будет выделять национальному меньшинству, а это обычная практика демократических государств, из своих возможностей дополнительные средства на строительство, скажем, театра и т.п.. Видно, что больших расхождений между требованиями сторон нет. Различия представляются мне психологическими.

Речь идет о национальной идее несовместимости, невозможности совместного проживания, о национальной идее какой-то большой национальной обиды. Мне кажется, что этот вопрос больше психологический. Проблема возникла больше из-за исторической обиды. Да, приводились какие-то статистические данные о том, что не хватает учебников, больничных коек и т.д. Но ведь это не стоило того, что произошло. Пролито много крови, несколько тысяч жертв, и конца этому не видно.

Как указывают независимые наблюдатели, ни в Армении, ни Азербайджане не произошло никаких изме-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

нений в уровне конфронтационности общественного сознания, никто не готов к компромиссам. Но ведь этот конфликт не уникален. И большинство из них основано как на социальных проблемах, так и на этно-психологических, на идеях национальной несовместимости. Как подсчитали политологи, в мире есть около 600 подобных точек, где национальное меньшинство пытается самоопределиться до отделения. И миру в третьем тысячелетии угрожает гигантская цепь таких локальных конфликтов, которые могут привести и к третьей мировой войне. Ни о каком мировом прогрессе в этом случае говорить не придется.

Мировое сообщество рассматривало эту точку зрения, высказанную господином Ф.Мамиконяном, согласно которой, без создания собственного государства национальной общине не удастся в полной мере самовыразиться и сохраниться. Но мир настолько взаимосвязан, что первые же шаги в направлении отделения приводят к большой крови, нарушению основного права человека – права на жизнь. И поэтому европейцы, содрогнувшиеся от ужасов Второй мировой войны, приняли аксиому – аксиому "преемственности суверенитета" – нерушимости границ. Отныне мир в Европе держится на этом принципе. Многие в Европе могут и сегодня предьявить претензии к границам, как в случае Эльзаса, венгерско-румынские проблемы, германо-польские и т.д. Но все-таки сошлись на нерушимости границ. Да так будет хуже для сохранения национальной сомобытности меньшинств, но по большому счету так будет лучше, и лучше сконцетрировать свои усилия для того, чтобы обеспечить права нацменьшинств внутри границ единого государства. Этот принцип был зафиксирован в Хельсинкских соглашениях, которые подписал и СССР, это относится и к внутренним границам в бывшем Союзе республик, отмечу так же, что Закавказье входит в политическое пространство Хель-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

синкских соглашений. Философия принципов ОБСЕ по этому вопросу такова: национальное большинство обеспечивает права национальному меньшинству и добивается признания международным сообществом, что оно это действительно делает, кроме того нацбольшинство из своих средств оказывает помощь нацменьшинству на поддержание своей самобытности для того, чтобы нацменьшинство терпело это неудобство – жить в одном государстве с большинством. Нацменьшинство вешает флаг нацбольшинства на своей территории.

Термин право нацменьшинств на самоопределение можно трактовать сегодня так: национальное меньшинство может самоопределиться (не нарушая границ) и, не растворяясь в нацбольшинстве, остаться армянами, лезгинами, евреями. В этом случае государство должно предоставить им возможность для проддержания своей самобытности. Или нацменьшинство может не делать этого и растворится в нацбольшинстве, как это делают нацменьшинства, например во Франции... Можно спорить по этому поводу, утверждать, что лучше остаться без хлеба и жизни, чем жить под чужим флагом. Но европейская практика показывает, что таким образом мир может быть поддержан. Мне кажется, что мы можем принять эту мудрость Европы – согласиться с некоторой несправедливостью во имя предотвращения большей несправедливости, и Азербайджан стоит на этой точке зрения.

Ф.М.: Я хочу обратить ваше внимание на условия, в которых формировался принцип нерушимости границ и ОБСЕ. Это был послевоенный период, двухполюсный мир СССР – США. Было какое-то равновесие, и хельсинкский процесс зафиксировал окончание второй мировой войны и отражал страх перед геополитическими изменениями. Сейчас – другая истори-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ческая эпоха, и те же мерки сегодня не подходят. Например Чехословакия, Югославия, Россия где-то, сам Советский Союз признал где-то, что может распадаться на части. Возьмем Чехословакию – там процесс проходит достаточно мирно. Никто не цепляется за вопрос, почему ты не хочешь жить со мной. Или близкий пример Россия и Татарстан или Чечня. Насилия по отношению к ним Россия не применила, возобладал здравый смысл. Не хотите жить по-старому, давайте выработаем новый тип сотрудничества, новую формулу участия Чечни в РФ. Россия пошла на то, что разным национальным территориям может быть предоставлен разный статус. В царской России то же было так: Польша имела парламент, западные земли имели больше самостоятельности, а Средняя Азия этого не имела. Я согласен, что если бы мы могли договориться в рамках этого принципа, то было бы хорошо, но четыре года конфликта многое увело в сторону. Вот если бы не Сумгаит может быть процесс пошел бы по-другому. Я вообще горячий сторонник Закавказской конфедерации, но сегодня положение иное...

Х.Г.: Если мы будем разматывать этот клубок насилия, чтобы найти кто начал, то это будет не лучший путь. В Азербайджане считают, что Сумгаит был спровоцирован беженцами азербайджанцами, которых накануне изгнали из Армении... Что же до блокад, то первыми блокаду Нахичевани совершили армяне, а уж затем мы. Сегодня Азербайджан готов пойти на создание гуманитарного коридора между Арменией и Карабахом, но по нему не должно провозиться оружие, точно такой же гуманитарный коридор должен соединять Азербайджан и Нахичевань, которая так же находится в жесточайшей блокаде... Но вернемся к международному праву. Что же останется от России если все нацтерритории начнут отделяться?

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Ф.М.: Ничего не останется. Но и в этих условиях Россия идет на что-то.

Х.Г.: Разве она на что-то идет? По-моему, она просто заморозила эти процессы.

Ф.М.: Нет, но она по крайней мере не пытается силовыми способами решить проблему, хотя имеет для этого достаточно способов – поднять русскоязычное население, ввести войска... Но Россия старается вести себя осторожно.

Х.Г.: Но ведь парламент РФ признал незаконным решение Татарстана.

Ф.М.: Вы знаете, на словах можно переругиваться сколько угодно, лишь бы не было крови. К чему я это говорю – у меня есть родственники-азербайджанцы с которыми я поддерживаю очень хорошие отношения, но мы должны исходить из сегодняшней ситуации. Армения и Азербайджан, как два маленьких ребенка которые тянут в свою сторону игрушку, не понимая, что эта игрушка ломается на их глазах.

М: Считает ли Армения, что по Московскому (Карсскому) договору Турция может вмешаться в дела Нахичевани.

Ф.М.: Я хочу напомнить положение этого договора: Нахичевань является автономным образованием под протекторатом (покровительством) Азербайджана, и больше ничего в этом договоре нет. Далее там идет описание границ Нахичевани. Хочу напомнить, что в 1924 году, когда образовалась Нахичеванская АССР в составе Азербайджана, Турция заявила протест на то, что Азербайджан аннексировал Нахичевань. Там нет положений о том, что Турция является гарантом безопасности Нахичевани. Написано лишь, что Азербайджан не имеет право передать эту территорию третьей стороне.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

М: Как в Азербайджане относятся к Тер-Петросяну.

Х.Г.: Это президент, избранный народом и он такой какой он есть, иначе бы он там не продержался. Что же касается доверия к нему то здесь я хочу привести обвинения, которые звучат в Азербайджане в его адрес. На следующий день после подписания Тегеранских соглашений о прекращении огня армяне штурмом взяли Шушу, затем события вырвались за пределы Карабаха. Можно говорить, что это сделали силы, неподвластные Тер-Петросяну, но в Азербайджане такой ответ не считается искренним. Но я считаю его искусным политиком, образованным человеком и мы надеемся, что мы найдем взаимопонимание.

М: Тер-Петросян говорил, что Муталлибов – это человек, с которым можно договориться, как вы считаете можно ли договориться с Эльчибеем?

Ф.М.: Сегодня оба президента – выдвиженцы национально-освободительного движения, и это может их роднить. Оба они востоковеды... Хотя Гамсахурдия тоже был востоковедом... Что же касается Муталлибова, то это был человек яркий. Что же до Шуши, то можете не верить, но они на самом деле нам автоматически не подчиняются. Это видно, хотя бы потому, что в Карабахе у власти другая партия Дашнакцутюн. И те, кто атаковал Шушу, мало считались с престижем президента. Кстати, в Армении тоже уверены, что Баку веревочкой привязан к Анкаре. Но это стереотипы, их надо преодолевать.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

М: Почему Армения предпринимает значительное усилие для связей с Ираном?

Ф.М.: Но у нас нет другого выхода. Из Грузии товары плохо поступают, Азербайджан нас понятно, блокирует, остается Иран, а наша экономика в ужасном состоянии.

Х.Г.: Но вернемся к самоопределению. Мне кажется, что этот очень кровавый путь к новому мировому порядку. Что станет с Турцией, Ираном, Ираком. С Россией нам ясно – от нее ничего не останется кроме Московской области. Может быть, бог вмешается в этот переходный период и остановит кровь. Вы считаете, что новая эра наступит, но как она наступит, через что придется пройти. Кстати, я хочу отметить, что те примеры распада государств, которые были приведены, это все примеры добровольно созданных федеративных государств – СССР, ЧСФР, СФРЮ, последний пример – я бы назвал печальным – погибло свыше 70 тыс. человек. Слава богу пока у нас такого количества смертей нет. А может такое количество смертей и необходимо, чтобы начать задумываться?

М: Что вы можете сказать о роли России в данном конфликте

Ф.М.: В Армении считают, что Горбачев способствовал тому, чтобы конфликт принял кровавый характер. Он не справился с ситуацией. Мы должны сами решить свои проблемы. Азербайджан считает, что наличие России мешает нам, Армения – что наличие Турции... В Армении твердо уверены, что если бы не было третьей силы, мы бы успешно договорились.

Х.Г.: Я не считаю Российское руководство чем-то единым. Разделим его как это делают, условно на консерваторов и реформаторов. Консервативные круги мыс-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

лят определенным образом, считают (предположим, пофантазируем), что для того, чтобы удержать республики бывшего Союза под своим влиянием (а терять их нельзя, это наносит ущерб стратегическим интересам России) нужно поддерживать конфликт на определенном уровне, и, таким образом обеспечить стратегические интересы России в регионе, которые мы в определенной мере готовы признавать.

Реформаторы, вероятно, считают по-другому. У них другой способ для обеспечения стратегических интересов России в регионе – способ сотрудничества. Влияние Росии в Азербайджане конечно несоизмеримо с влиянием Турции, к которой мы испытываем большие симпатии. И на месте больших Российских начальников я бы выбрал второй путь – путь равноправного взаимовыгодного торгового сотрудничества, укрепления традиционных связей. Азербайджан не собирается и не в состоянии их рвать. Остается ждать, какая из этих двух линий возобладает в российской политике в Закавказье. В этой связи я очень надеюсь на успешный ход реформ в России. Если либеральная реформа удастся, ситауция стабилизируется, то и во внешней политике возобладает линия равноправного сотрудничества. Кстати, и наша экономическая реформа сильно зависит от российской. Мы пока представляем с Россией и другими республиками единую хозяйственную систему и должны, на мой взгляд, координировать свои шаги.

М: Как Азербайджан относится к миротворческим миссиям Международных организаций?

Х.Г.: Мы являемся приверженцами Устава ООН и принципов СБСЕ. Мы всячески поддерживаем их миротворческую политику и готовы сегодня без всяких пред-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

варитеольных условий участвовать в конференциях СБСЕ по карабахскому вопросу. И вообще, будем активно участвовать в Европейском процессе установления безопасности и сотрудничества, так же как и будем участвовать в нарождающемся азиатском.

Ф.М.: Мы тоже приветствуем миротворческие усилия СБСЕ, но считаем, что среди его принципов право наций на самоопределение выше, чем нерушимость границ. Мы так же находимся на стыке Европы и Азии. Собираемся, например, активно участвовать в процессе экономического сотрудничества стран Черноморского бассейна.

М: Как вы считаете у СНГ есть будущее?

Ф.М.: Я не считаю, что СНГ – мертворожденное дитя. Думаю, что СНГ будет постепенно обрастать реальными механизмами координации, так же постепенно как ЕЭС, ведь с его создания прошло 40 лет.

Х.Г.: Я согласен с тем, что сказал господин посол. СНГ призвано было управлять телом больного, но все же единого пока организма. С первых же шагов обнаружилось, что здесь тоже есть какая-то метрополия – Большой брат и младшие братья. Ну вот возьмем Украину, это большая европейская страна. Смотришь ЦТ и постоянно видишь, как Украину пытаются унизить, относятся к ее независимости с иронией, ее справедливые претензии считают ее капризами. Я уже не говорю о маленьких закавказских республиках. А что, например, стало с золотым запасом СССР? Он исчез...

Такая позиция не способствует интеграционным процессам. Мы не желаем быть партнерами второго сорта ни в каком союзе. Мы внимательно наблюдаем за СНГ. Пока мы отдаем приоритет двусторонним соглашениям с республиками. А вопрос о нашем участии в СНГ еще не закрыт.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

М: Каково на Ваш взгляд решение Карабахской проблемы? До каких пределов может дойти Армения в своих уступках для установления мира в регионе?

Ф.М.: Я считаю, что это могла бы быть конфедерация Карабаха и Азербайджана. Тут во-первых, следует прекратить огонь и сесть за стол переговоров. Это вопрос не простой. Как бы там ни было. Это должно быть решение, которое не унижает ни одну из сторон. Надо научиться понимать и противную сторону. Никто не должен чувствовать себя побежденным, в противном случае конфликт не загасить. В этом решении должны быть заложены основы будущего сотрудничества.

Х.Г.: 1. Нерушимость границ.

2. Предоставление возможности нацменьшинствам на поддержание своей национальной самобытности – соблюдение прав нацменьшинств.

3. Коренная демократизация всего азербайджанского общества. Предоставление всех личных и политических свобод каждому члену общества. А также большого самоуправления населению.

4. Международный контроль за ходом нормализации межэтнических отношений.

Каковы должны быть права, предоставляемые армянскому нацменьшинству – это станет ясно в ходе переговоров. И верный вопрос – степень компромисса, на который может пойти Азербайджан. Это решать парламенту, но моя точка зрения такова, что следовало бы согласиться с восстановлением STATUS QUO, существовавшего на 1988 год. Хотя, такой точки зрения сейчас нет в Азербайджане, но она может появиться.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

М: Как вы считаете, правильно ли было решение Муталлибова ликвидировать автономию Карабаха?

Х.Г.: Трудно сказать. На дипломатию имеется два взгляда.

Первый – мы – противники. В этом случае каждая сторона завышает на переговорах требования к оппоненту, чтобы затем постепенно сойтись к какой-то средней взаимоприемлемой цене.

Второй взгляд – мы сотрудничаем. И тогда мы, помогая друг другу, ищем приемлемое решение. К сожалению, ситуация стала развиваться по первому пути. НКАО объявила о выходе из состава Азербайджана. А Азербайджан объявил о ликвидации НКАО. Теперь мы будем торговаться.

М: Последний вопрос. Что бы вы хотели сказать противной стороне.

Х.Г.: Я желаю мужества нашим народам для того, чтобы установить мир, я считаю, что это мужество гораздо более высокого порядка, чем то, которое нужно чтобы вести войну. Я считаю, что героем нации сегодня будет тот, который сможет сказать своему народу – остановитесь, мы слишком далеко зашли. Такие примеры есть – личность шла против инерционного общественного мнения. Это наивысший героизм. Я желаю нашим лидерам такого мужества.

Наш классик, писатель Гусейн Джавид в своей полной крови драме “Топал Теймур” рефреном проводил мысль о том, что самый выдающийся человек на земле это тот, кто остановит реки крови. Дипломаты, как правило, принадлежат “партии мира” и я желаю этой партии успехов.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Ф.М.: Господин посол так красиво сказал, что тут трудно что-нибудь добавить. Сегодня мы – по разные стороны баррикад, но так было не всегда. Я согласен, что сегодня нам нужно мужество для того, чтобы посмотреть правде в лицо и остановиться. Я так же хочу привести в пример нашего великого поэта Аванеса Туманяна, который во время армяно-азербайджанских столкновений в начале века ходил по деревням, призывал народ к разуму и миру. Везде его слушали и во многих случаях это помогало, а ведь это было не легко. Я надеюсь, что придет время и мы будем ездить в гости друг к другу.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ЕСТЬ ЛИ СЦЕНАРИЙ У ПЕРЕСТРОЙКИ?[1]

Разрешите мне в первую очередь поблагодарить от имени НФА организаторов конференции: сторонников НФА в Москве, представителей Азербайджанского землячества в Москве и сотрудников Постпредства Азербайджана за инициативу, большой труд и гибкость, проявленные ими в деле подготовки конференции.

Подобная конференция, на которой в спокойной деловой обстановке высказывались бы и выслушивались бы полярные точки зрения – от самых консервативных до самых радикальных – проводятся для Советского Азербайджана впервые. Хочется верить, что она положит начало процессу установления некоторого взаимопонимания между азербайджанской демократической общественностью и правительством.

Конференция стала сегодня возможной благодаря значительной либерализации Азербайджанского общества, росту влияния демократического движения; благодаря

[1] Доклад на конференции "Социально-политический кризис в Азербайджане и пути выхода из него". Москва, Постпредство Азербайджанской ССР, 25.04.1990. Опубликовано в газете "Русская мысль", Париж.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

такой его форме деятельности, зафиксированной в программе НФА, как организация общественного контроля над деятельностью государственных структур.

Думаю, что все мы, активно включившиеся в общественную жизнь, не раз пытались охватить в целом процессы, протекающие сегодня в стране, понять их направление, их конечную цель. Да и есть ли у них единое направление?

Я склонен считать, что такое единое направление у этих процессов есть. Оно угадано. Процессы эти изучены. К ним написан сценарий желаемого развития хода событий, по которому с теми или иными отклонениями страну пытается провести его нынешнее руководство...

Анализ ситуации, прогнозирование ее развития обязательны для каждой организации, пытающейся влиять на ход событий. Такая работа постоянно ведется и в НФА. Правление НФА рассматривает при этом общественные процессы в Азербайджане как составную часть глобальных общественных процессов в стране и мире.

За поворотный момент в истории человечества следует признать экономически предопределенную замену в конце XIX века на Западе способа производства, основанного на повышении эксплуатации человека, на способ производства, основанного на повышении потребления – повышении благосостояния человека.

Подобные же по характеру изменения в середине XX века произошли во взаимоотношениях между богатыми северными и бедными южными странами. Концепция колониального разграбления сменилась на концепцию взаимовыгодного сотрудничества, начало которому положил план Маршалла для разрушенной войной Европы – помочь встать на ноги слабым странам, чтобы затем можно было с ними торговать! Сегодня мы становимся свидетелями значительного расширения географии всех этих позитивных перемен.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Десятилетием демократии – назвал 90-е годы президент США Джордж Буш. Это пророческое название было дано раньше, чем рухнула система административного социализма в восточной Европе и разошлась по швам в СССР. Ускоренная демократизация ожидалась в странах, исчерпавших к этому времени возможности экстенсивного развития и вынужденных под угрозой поражения в межнациональном соревновании признать приоритет экономики над идеологией; переходить к новым способам производства оказалось невозможным без высокого уровня личной, политической и экономической свободы каждого. Какова же главная задача этого мирового устремления к благосостоянию через свободу?

На это в своей нашумевшей в конце 80-х годов статье "Конец истории" отвечает американский политолог, сотрудник государственного департамента США Фрэнсис Фукуяма: "То, что мы переживаем, это, возможно, не только конец холодной войны или определенного периода в послевоенной истории, а конец истории вообще; словом это конечная стадия идеологической эволюции человечества и начало повсеместного утверждения западной либеральной демократии как окончательной формы правления"

Статья Фукуямы вызвала большую полемику. Особенно сильно возражали ему те, кто предрекал в недалеком будущем наступление эры "демократического социализма"[1].

Однако, как бы там ни было международный опыт подсказывает, что на нынешнем этапе развития цивилизации выводы Фукуямы, для стран, решивших встать на путь интенсивного развития, представляются верными.

---

[1] Демократический социализм – основная идейно-политическая концепция социал-демократического движения – перманентный процесс реформ с целью социализации, демократизации и гуманизации капиталистического общества.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Представляются верными, на наш взгляд, эти выводы и для нашей страны. Перестройка (суть которой, несмотря на обилие слов о ней, так до конца и не раскрывается) имеет главной своей задачей деидеологизацию общества и государства, приватизацию собственности, введение свободных рыночных отношений и деколонизацию страны!

То есть, в результате – построение на нынешней территории СССР либерально-демократических независимых государств. Процессы эти развиваются в Прибалтике, Закавказье, сильно их влияние уже и в России. Все это в рамках проводимого в жизнь сценария, о котором я говорил ранее.

Сценарий этот имеет, конечно же определенную временную последовательность. Вспомним, как все это постепенно расцветало из, казалось бы, безнадежного застоя. Впервые в очень мягкой, даже скрытной форме эти идеи прозвучали на XIX конференции КПСС (июнь 1988 года): Передать власть Советам; повысить суверенитет республик в рамках Советской федерации; децентрализовать экономику; всячески способствовать развитию гражданского общества[1] – общественной самоорганизации и саморегуляции. В наиболее развитых регионах страны начали создаваться массовые общественные организации (Народные Фронты) в поддержку Перестройки и центральные власти неожиданно для всех фактически поддержали их образование. Люди, пристально следящие за программными документами этих движений, вероятно обнаружили, что почти 60% идей в программах Народных Фронтов Прибалтики, Азербайджана и др. почерпнуто из материалов XIX партконференции. Эта была, в на-

[1] Гражданское общество – сумма существующих в обществе негосударственных отношений: экономических (рыночных), социальных (самоуправляющиеся общественные структуры), нравственных, семейно-клановых.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

чале своем, как бы разрешенная оппозиция к власти, необходимость в которой наверху уже отчетливо понимали.

Итак, цели перестройки выбраны верно и первые удачные шаги уже сделаны. Но дальше дела пошли не столь успешно. Перестройка, столкнувшись со значительным сопротивлением, забуксовала.

Я назвал бы это сопротивление – "сопротивлением материала". Обычно представители демократической общественности склонны обвинять тут бюрократию, не желающих расставаться с властью аппаратчиков. Нет слов, вина этих людей в торможении перестройки велика, но не определяюща. Определяет же скорость перехода страны к политическому и экономическому плюрализму уровень развития всего советского общества, советский народ в целом, или, если вам угодно, народы Советского Союза. Все мы и, в частности, каждый из нас; наш образ жизни и квалификация. Мы – за 70 последних лет, хорошо усвоившие, что такое равенство и социальная защищенность, но вовсе отвыкшие от таких понятий, как свобода и ответственность, успех и банкротство. Постоянно меняющаяся экономическая конъюнктура, сопутствующая рыночным отношениям, приводит в ужас многих, с детства привыкших жить по спущенному сверху распорядку.

А в большей мере приверженцами стабильности, равенства и социальной защищенности выступает, на мой взгляд, русское население страны. Именно оно, количественно преобладая, определило семидесятилетнее чересчур уж стабильное состояние нашего общества. Русская приверженность к стабильности и равенству уходит корнями в русский средневековый общинный социализм, мало чем отличающийся от социализма сталинского.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Октябрьская революция была революцией русского народа и завоевала себе право на жизнь лишь потому, что идеи, проповедуемые революционными социал-демократами, встретили понимание и одобрение со стороны русского населения, образ жизни которого был в значительной мере социализирован (речь идет опять же об общинном социализме).

Хочу обратить ваше внимание на такой исторический факт: во время столыпинской реформы (начало XX века), предполагавшей разрушение малопроизводительных общин (читай колхозов) и создание высокопродуктивных фермерских хозяйств (здесь вполне уместно говорить о первой серьезной попытке Перестройки в России), несмотря на все старания правительства из общин вышло всего 25% крестьян. Сопротивление того же материала было велико.

Вышедшие из общин 25% крестьян вскоре подняли урожаи зерновых вдвое. Зажили богато. Но вызвали большое моральное неодобрение со стороны остальной части населения. Революция, быстро разобравшаяся со сбившимися с "правильной дороги" 25%, вернула Россию в одну большую общину. И дело здесь не в Сталине и его репрессивном аппарате, а во всеохватывающем силовом поле коллективизма, которое было в России тогда, есть и теперь. Оно и является основным препятствием для Перестройки.[1]

Однако, как бы со скрипом дело не двигалось, стремление к расширению своих свобод все больше охватывает общество. Как говорится – Перестройка набирает темп. При этом, как и в случае с любой реформой, реформы у нас в стране дестабилизируют общество. Особенно

[1] Вспомним, хотя бы, вновь принятый закон о земле, так и не смогший стать законом о передаче земли в руки собственника, несмотря на массированную пропаганду находящихся в руках КПСС средств массовой информации.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

сильным дестабилизирующим фактором является неоднородный национальный состав страны; образование ее из пятнадцати союзных республик с различным историческим прошлым, разным уровнем развития, различной национальной идеей.

Готовность к реформам в каждой из них – различна, различно и "сопротивление материала". В Прибалтике, еще не забывшей либерально-демократический опыт, и в Закавказье, имеющем сильные коммерческие традиции, основное препятствие для Перестройки – неприятие неравенства и страх перед жизнью в условиях постоянно меняющейся коньюнктуры – не столь велики, как например в России.[1]

Очевидно, что скорость перестроечных процессов в "национальных окраинах" и в Центре должна заметно отличаться друг от друга. Эта разница в скорости породила сильные центробежные тенденции и в Прибалтике, и в Закавказье, не на шутку встревожившие сценаристов Перестройки в Центре.

В сценарий спешно приходится внести коррективы. Развал Советского Союза, пока не раскрепостившегося ни духовно, ни экономически, может привести к весьма тяжким и необратимым последствиям внутри страны, а, возможно, и к глобальной катастрофе. Надо бы попридержать – размышляю я за наших сценаристов – республики, слишком близко к сердцу воспринявшие идеи XIX партконференции о республиканском суверенитете.

Для этого выбран способ жестокий, но действующий наверняка. Он опирается на ту же неоднородность национального состава, но уже внутри союзных республик.

---

[1] Есть, безусловно, свои специфические препятствия на пути к прогрессу и у Азербайджана – такие как традиционализм, изоляционизм, коррупция, приверженность авторитетам и плохое понимание неотъемлемости личных свобод каждого.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

А проще говоря, это – старое как мир – разделяй и властвуй. Наглядный пример тому “Карабахская проблема”, которая так и не решается Центром ни в пользу Азербайджана, ни в пользу Армении.

В подтверждении сказанного укажу на то, что проблемы, подобные “Карабахской”, разом возникли во всех республиках, пытающихся “раньше времени” обрести самостоятельность. В балтийских республиках это проблемы с русским, в Молдавии с русскоязычным населением. Особенно незавидно положение Грузии, где возникли проблемы с абхазским, осетинским, армянским и азербайджанским населением[1].

Если же несмотря ни на какие увещевания и угрозы Центра, республика слишком далеко заходит в своем желании поскорее устроить свою судьбу, то на этот случай у сценаристов припасены чрезвычайные меры – саперные лопатки, танки или экономические санкции. И все это при молчаливом одобрении Запада, хорошо осведомленного о содержании сценария и естественно готового помочь его претворению в жизнь.

Опередить этот сценарий пока не удается ни одной из республик. Слишком не равны силы. Вернее, реформы можно ускорить на десять или двадцать процентов, как это произошло с Конституционным законом о суверенитете Азербайджана[2] или принятием декларации о восстановлении независимости балтийскими республи-

---

[1] Тяжело бороться на два, а то и три фронта. Например, азербайджанское демократическое движение борющееся за а) территориальную целостность республики; б) за реализацию республиканского суверенитет; в) за народовластье и права человека внутри республики не добилось, да и не могло добиться заметного успеха ни в одной из этих областей.

[2] В начале из Центра поступило указание принять в Азербайджане “декларацию о суверенитете”, но в результате общественного давления, организованного НФА, декларация трансформировалась в Закон, закрепляющий приоритет республиканских интересов над союзными.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ками. Более же значительное “опережение событий” т.е., например, реализация Закона о суверенитете и Декларации о независимости балтийскими республиками, завершается трагедией 20 января или бесславным (но и бескровным) приостановлением действия Декларации о независимости.

Вот как, на мой взгляд, в общих чертах, выглядит сценарий поэтапного построения на территории Союза либерально-демократических правовых государств.

Здесь мне хочется ответить на вопрос, вероятно возникший у многих. Неужели все здесь за нас расписано, взвешено, предопределено? К чему тогда вся наша борьба? Зависит ли ее исход от нас, от каждого лично?

Уверяю вас, зависит! Ведь наша борьба, наши устремления к свободе и достойному существованию являются основной движущей силой процесса Перестройки и играют в данном сценарии главенствующую роль.

А теперь, предполагая конечные цели перестройки, попытаемся спрогнозировать развитие событий в ближайшие пять лет. Эти пять лет (возможно и гораздо меньше) – отпущенный нам историей последний шанс для перехода на интенсивный путь развития. Одной из главных задач, которую необходимо решить в течение этого периода, является поддержание стабильности в стране. Здесь руководство может вернуться к знакомому нам и хорошо опробованному способу ограничения политических свобод, подавления демократического движения в обществе.

Вернее, было бы назвать это мнимой стабильностью. Ведь наше общество уже не то. Оно почувствовало вкус к свободе. Например, в случае Азербайджана мы можем вступить в порочный круг: репрессии-восстания-репрессии, наконец всенародное восстание десятки тысяч

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

убитых, расстрелянный диктатор и снова диктатура, пусть даже с обратным знаком.

Я говорю мы, нам, потому, что поставленная задача стоит как перед государством, так и перед обществом, до сих пор не осознавшем своих единых интересов и фактически враждующих друг с другом. Именно отсутствие такого осознания во все времена было чревато кровавыми революциями, отбрасывающими страны на десятки лет назад. КУЛЬТ СИЛЫ И ПРИНУЖДЕНИЯ. ОТСУТСТВИЕ КУЛЬТУРЫ КОМПРОМИССА. НЕЖЕЛАНИЕ УЧИТЫВАТЬ ЧУЖИЕ ИНТЕРЕСЫ. Все это в равной степени относится и к нашему государству, и к нашему обществу.

Похожая ситуация складывалась в России незадолго до Октябрьской революции. Вот, что пишет об этом А.Солженицын в своем романе-эпопее "Красное колесо": "Как две обезумевшие лошади в общей упряжи, но лишенные управления, одна дергая направо, другая налево, чураясь и сатанея друг от друга и от телеги, непременно разнесут ее, перевернут, свалят с откоса, и себя погубят – так российская власть и российское общество, с тех пор как меж ними поселилось и все разрасталось роковое недоверие, озлобление, ненависть – разгоняли и несли Россию в бездну. И перехватить их, остановить – казалось не было удальца".

В мировой истории много подобных примеров, но есть и другие, подсказывающие нам верный путь сегодня, в наш трудный час. Так, в схожей ситуации, упреждая общественное возмущение, премьер-министр и один из основателей консервативной партии Великобритании Бенджамин Дизраэли (1804-1881) обратился к парламенту с воистину историческими словами – "Джентльмены, какую цену вы готовы заплатить за стабильность?" И

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

джентльмены платили сколько надо для сохранения социального спокойствия, и Британия правила миром.

Я хочу обратиться к джентльменам, заседающим в нашем парламенте – за общественную стабильность, за социальный мир надо платить своими привилегиями уже сейчас, для того, чтобы не потерять потом все сразу! Государство должно иметь научно-обоснованную программу развития гражданского общества и последовательной передачи власти в руки народа.

Не меньшая ответственность в процессе реформ ложится и на общество, особенно на его демократичное движение, обязанное выработать эффективную тактику своей борьбы. Для этого очень важно избавиться от стереотипов вечной "холодной войны" между обществом и государством. А главное, политику движения должны формировать научные прогнозы и рекомендации, а не историческое нетерпение.

И, повторюсь: демократические процессы в Азербайджане нам следует рассматривать как составную часть демократического процесса в стране и мире. Как отставание от него, так и стремление чрезмерно его ускорить чревато национальной трагедией.

Трагедией, повторение которой мы допустить не должны.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

САЛАМ, АМЕРИКА

ХЬЮСТОН МОЖЕТ СТАТЬ ВОРОТАМИ АЗЕРБАЙДЖАНА В АМЕРИКУ[1]

Рухнул железный занавес, ограждавший нас от цивилизации. И вслед за этим наш народ стал открывать для себя новые миры. Сначала массовые посещения наших родственников в Иране, затем многочисленные деловые и туристические поездки в братскую Турцию. Придет черед, и азербайджанское общество откроет для себя Европу и далекую Америку.

В этом плане весьма полезны уже установившиеся постоянные культурные контакты в рамках программы городов-побратимов Хьюстона и Баку. И 22 апреля азербайджанская делегация деятелей культуры и искусства должна была посетить самый большой город южного штата Техас – город Хьюстон.

Эту дорогостоящую поездку вызвался финансировать нефтяной гигант "Амоко Евразия" (дочерняя компания "Амоко продакшн"), пытающийся получить разрешение правительства на разработку морского нефтяного месторождения "Азери".

[1] AXC-nin rusdilli "СВОБОДА" qəzeti, 10 мая 1990, Баку, Азербайджан.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

По настоянию дальновидной “Амоко” к составлению договора по “Азери”, как гаранты честности сделки, были привлечены и эксперты из НФА. Вот почему “Амоко” предложила представителям НФА посетить Хьюстон в составе культурной делегации, в которую вошли Али Керимов, зампред Меджлиса НФА, Алескер Сиабов, зав.отделом внешних связей НФА, и ваш покорный слуга. С собой в Америку мы везли письмо Абульфаза Эльчибея Президенту и Конгрессу США с пожеланиями установления тесных контактов между нашими странами и просьбой о посылке американских наблюдателей к нам на президентские выборы, и большое количество материалов по карабахскому конфликту. Нашей задачей было сделать так, чтобы письмо нашего председателя не затерялось в дебрях канцелярии Белого дома, затронуло как можно больше нитей, пронизывающих американское общество, и, забегая вперед, скажу, что нам это удалось.

Однако не обошлось и без приключений.

ХЬЮСТОН НЕ ПОХОЖ НИ НА ЧТО

Штат Техас известен нефтяниками и ковбоями. Хьюстон – трехмиллионный город, центр нефтяной индустрии, крупный центр медицинских и космических исследований, раскинулся в ста километрах от Мексиканского залива, теплое дыхание которого мы сразу же ощутили, не успев сойти с трапа самолета.

В Хьюстоне, по нашим меркам, было уже раннее лето, все ходили в шортах. По дороге в отель мы видели и захватывающие дух острова небоскребов, и утопающие в зелени одно- и двухэтажные особняки, и густые лесопарковые зоны, не было лишь людей. Не было даже в центре Хьюстона городской толпы. Люди передвигаются по улицам исключительно на автомобилях. В городе нет

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

метро, практически нет и автобусных маршрутов. Богатый и многочисленный средний класс Хьюстона противится введению общественного транспорта, опасаясь того, что с его появлением в город начнут стекаться бедняки, которые не могут здесь обосноваться из-за дороговизны. Хьюстон – это также родина Президента Буша, который пользуется большой поддержкой техасских деловых кругов.

Механизм жизни американцев отлажен безукоризненно – все, кто хочет работать, работу найдут. Любые конфликты разрешаются с помощью компетентного и беспристрастного суда. Высочайший жизненный уровень и высокие нравственные стандарты могут привести постороннего к ложному заключению о том, что у Америки нет проблем, что здесь, наконец, можно забыть о всякой конфронтации – работай достойно и счастливо отдыхай. Однако, на самом деле нынешний уровень политической демократии и экономического благосостояния – это результат непрерывной, можно сказать, ежедневной жесткой борьбы каждого американца за свои права, и включение в эту борьбу – главная проблема прибывающих в США иммигрантов.

Демократия, любят повторять американцы, дает вам равные возможности, но она не предлагает вам готового обеда...

Практически все свое время хьюстонцы проводят под кондиционерами: на работе, в автомобиле, дома и в общественных местах. Жара летом достигает 45-50 градусов по Цельсию. Небоскребы в центральной части города связаны между собой подземными кондиционированными галереями, в которых расположены кафе, магазины, мастерские. Так что на уличную жару и выходить незачем. Как нам рассказали, в Хьюстоне живут около 15 тысяч иммигрантов из Ирана, много среди них и азербайджанцев. Удивило нас и большое количество

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

бакинцев – евреев, азербайджанцев, русских. Многие из них, высококвалифицированные специалисты нефтяного производства, очень хорошо устроились в нефтяных фирмах. Они не забыли родину и готовы ей помочь...

На утро после прибытия делегация встретилась со спонсором нашей поездки – руководством "Амоко", которое рассказало о программе нашего пребывания в городе. Затем состоялся отдельный разговор с представителями НФА. К нашему удивлению, "Амоко" категорически отказалась помочь нам в доставке послания председателя НФА Президенту США и организации встреч с американской общественностью. Мы политикой не занимаемся, заявил нам вице-президент компании и густо покраснел. Тогда, может быть, мы сами будем звонить в Вашингтон и Нью-Йорк по своим каналам из отеля? Снова "Нет". И мы остались один на один со своей проблемой, без знакомых и необходимых для передвижения и связи средств на краю света. Мы вышли на улицу, роскошные лимузины с затемненными стеклами беззвучно проносились мимо, и... ни души.

Но не прошло и пары дней, как мы стали обрастать связями. На нас стали выходить "наши" люди, ими оказались...

АМЕРИКАНСКИЕ ДЕМОКРАТЫ

Они знакомились с нами на приемах, которые устраивала "Амоко" в нашу честь. Американцы очень общительны и всегда готовы выслушать вас и помочь. Их лишь надо расположить к себе, а это не просто. И здесь у американцев, как и во всем остальном, существуют свои высокие стандарты. Разговор должен быть рациональным и искренним. Если американец заподозрит малейшую ложь, то двери его восприятия закрываются наглухо.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Кроме того, отмечу, что у американцев появилась новая "религия" – демократия, и они готовы долго говорить о ее истории и сущности, весьма подробно объясняя то, что тебе уже известно. И если вам удастся до конца выслушать американского демократа, и он убедится, что ваши цели истинно демократические, то он готов помочь вам всеми силами.

Каждому, кто знакомился с нами, мы вручали пакет документов по карабахской проблеме. Первый, с кем мы познакомились, был американский турок 60-летний глава турецкой общины Хьюстона, а также глава хьюстонской коммерческой фирмы Урфан бей. Внимательно выслушав наш рассказ о положении с демократическим движением в Азербайджане, о нашей миссии, он объяснил нам, каким путем передать и какими посланиями сопроводить письмо Эльчибея, чтобы оно достигло цели и было с должным вниманием воспринято. Он обещал нам помочь достать адреса лидеров Конгресса, ответственных сотрудников госдепартамента и Белого дома.

Затем мы познакомились с мистером Вордсом, председателем "Баку-Хьюстон, города побратимы", который посоветовал нам пригласить от имени НФА наблюдателем на президентские выборы в Азербайджан бывшего президента США Джимми Картера, признанного лидера мирового движения за права человека. Напомню, что Дж.Картер был первым президентом США, который в 70-е годы возвел принцип приоритетности Прав человека в международных отношениях в ранг государственной политики (материал об этом публиковался и в газете "Азадлыг"), оказав таким образом неоценимую поддержку диссидентскому движению в Восточной Европе и СССР. Вероятно, наши читатели помнят об его роли в событиях в Никарагуа, где в результате именно демократических выборов, на которых он присутствовал

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

как наблюдатель, коммунистической диктатуре был положен конец.

На следующий день мы познакомились с другим членом "Баку-Хьюстон" активисткой Демократической партии США миссис Билли Данкан, которая, прочитав предварительно нам лекцию на тему "Что есть демократия и ее проблемы в США" и узнав о наших целях, составила подробный план действий по выполнению нашей миссии. Она вызвалась связать нас с лидерами Демократической партии в Конгрессе США и обещала составить нам необходимые рекомендательные письма к ним и к Дж.Картеру, что было связано со значительной тратой сил и средств с ее стороны. Не скрою, ее бескорыстный порыв вызвал у нас восхищение и удивление.

Мы много слышали о демократической солидарности и не в первый раз находились в демократической стране, но с тем, чтобы человек с "другой планеты", оставив все свои дела, кинулся помогать незнакомым людям, мы сталкивались впервые. Для демократов нет границ. Миссис Данкан помогла нам составить письмо к Дж.Картеру, перевела его. Когда она, переводя наше письмо дошла до места "в нашем освобождении от колониализма есть и ваша большая роль, господин Картер" миссис Данкан, растроганная, расплакалась...

Другой демократ, друг миссис Данкан, мистер Вильямс обещал нам устроить встречи с представителями деловых кругов Хьюстона, близких к команде Президента Буша. Во время посещения нашей группой университета имени Святого Томаса, он представил нас ректору, который по нашей просьбе любезно вручил нам устав и другие программные документы по университетскому самоуправлению, которые мы уже передали в Баку преподавателям Бакинского Университета.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

С чувством белой зависти к американскому обществу сообщу, что все те, кто обещал нам помочь, в точности выполнили свои обещания. В срок достал нам все необходимые адреса Урфан бей.

Миссис Данкан пригласила переводчика, с помощью которого перевела и отредактировала составленное несколько рекомендательных писем лидерам Конгресса и заручилась по телефону их поддержкой, придала документам необходимую форму и разослала их.

Мистер Вордс устроил нам встречу с капитанами большого бизнеса, и вот что они нам сказали:

ХЬЮСТОН МОЖЕТ СТАТЬ ВОРОТАМИ АЗЕРБАЙДЖАНА В США

Американский капитал очень заинтересован в Азербайджане и пристально следит за ходом событий в республике. В США очень хорошо осведомлены о раскладе и намерениях политических сил у нас.

Стратегические интересы Америки в том, чтобы иметь бизнес с богатыми нефтью республиками бывшего Союза, так как в этой области они весьма опасаются арабов, готовых в любой момент перекрыть мировой нефтяной кран в своих интересах.

Если американские компании начнут вкладывать деньги в азербайджанскую экономику и, следовательно, у США появятся неопосредованные экономические интересы в Азербайджане, то правительство США вынуждено будет защищать эти интересы: поддержать политическую стабильность в регионе, встать в карабахском конфликте на сторону справедливого дела Азербайджана, и тогда никакое армянское лобби не сможет тягаться с нефтяным лобби США.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

С другой стороны, привлечь американские компании не просто – они включают плату за политический риск в стоимость контракта при его заключении. Так, компания “Амоко”, уже потратив миллионы долларов в Азербайджане на разведку и составление проекта контракта, пока еще не приняла решения о вложении миллиардов, необходимых для разработки месторождения “Азери”, прибыль от которой появится лишь через четыре года.

Еще одна американская компания, “Пеннзойл”, хотела бы начать разработку старого морского месторождения “Гюнешли”, и если она приступит к работе летом, то первые деньги появятся к концу осени этого года. Нелишне отметить, что компания “Пеннзойл” находится в самом тесном деловом и личном контакте с нефтяной фирмой Президента Буша.

Азербайджан должен вести активную политику в США, уже сегодня устанавливать политические и экономические связи. Хьюстон может стать удачным плацдармом для представления азербайджанских интересов в Америке, и потому необходимо открыть здесь торгово-промышленное представительство республики или посредническую фирму – в этом они готовы нам помочь.

Россия, например, уже потратила около трех миллионов долларов для формирования российского лобби в Конгрессе США, есть, как нам хорошо известно, свое лобби и у Армении. Американский нефтяной бизнес готов активно лоббировать в пользу Азербайджана.

Перед тем как впустить нефтяных гигантов в республику у каждого из них, по сложившейся в мире практике, можно потребовать внести вначале свой безвозмездный вклад (обычно 2-3 миллиона долларов) в “Фонд развития” республики.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Очень много вопросов нам задавали о внутриполитическом положении в Азербайджане, о целях НФА и нашей тактике. Хьюстонские бизнесмены с нетерпением ждут наших президентских выборов. Что будет представлять из себя правительство Народного Фронта? Кто будет принимать решения, с кем нужно будет разговаривать? Что будет, если НФА проиграет выборы?

На последний вопрос ответ простой: НФА будет требовать независимой экономической, юридической и экологической экспертиз всех проектов. И если мы даже и проиграем выборы, все равно ни один большой проект не может быть принят в Азербайджане без согласия НФА, пользующегося огромной поддержкой в обществе.

Многие из наших собеседников жаловались на то, что представители нынешних властей постоянно требуют у них взятки. Впрочем, к такому положению дел большой бизнес привык. Как нам разъяснили, при заключении сделок уже стало "доброй" традицией включать в затратную часть проекта сумму на взятки государственным чиновникам: 3% от прибыли в развитых и 5% – в развивающихся странах.

Интересовались кто сейчас принимает решение в Азербайджане? И почти все спрашивали, насколько "большой" человек директор "Азеринефть" Санан Ализаде?

На прощание капитаны большого бизнеса высказали горячее одобрение демократическому движению в бывшем СССР и пожелали всяческих успехов НФА. Мы же должны помнить, что для бизнесменов стабильная диктатура лучше, чем демократический хаос. "Если в конкретных случаях не имеется прочной демократической альтернативы, – гласит одна из внешнеполитических концепций США, – тогда нет основания дестабилизировать диктаторские режимы".

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

После встречи один из представителей крупной юридической фирмы, имеющей большие связи с нынешним аппаратом Белого дома, вызвался помочь нам доставить письмо председателя НФА Президенту США и лидерам Конгресса США. Он связался с Вашингтоном, составил нам рекомендательные письма и все это отослал в Вашингтон.

На этом нашу миссию можно посчитать завершенной. Добавлю, что группа деятелей азербайджанского искусства с большим успехом дала несколько выступлений в Хьюстоне. Их встречали как старых друзей. На плакате во время выступления в хьюстонском университете было написано по-английски: "Дорогие азербайджанские друзья, Салам!"

– Салам, Америка!

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

TƏNQİDİN TƏNQİDİ[1]

Kənardan gələn qorxu "sakitləşən" kimi cəmiyyət öz daxilinə boylanır. Biz kimik? Hadisələr bizi hara sürüyür? Bizi bu divara kim dirəyib? Elə bu baxımdan da cəmiyyətdə olan bütün siyasi qüvvələrin, o sıradan həmişə xalqın diqqət mərkəzində olan AXC-nin fəaliyyəti müzakirə edilir. AXC-yə sonsuz inamla yanaşanlardan başqa, AXC-ni və onun öncüllərini, bu təşkilatın yarandığı gündən bəri bütün fəaliyyətini tənqid edən, çox vaxt hətta çirkaba batıranlar da vardır. Soldan "ekstremistlər", sağdan "liberallar", yuxarıdan "hakimiyyətə can atırlar", aşağıdan "hökumətə satılırlar" deyirlər. Bütün bunlar tamamilə əks nəticələr verir. Cəbhə öz fəaliyyətini davam etdirir, ölkədə və dünyada onun nüfuzu artmaqdadır.

AXC-nin tənqidçiləri arasında hərəkatı idarə etmək və onu özlərinə məlum istiqamətə yönəltmək iddiasında olanlar xüsusi yer tuturlar. Ancaq, nədənsə, xalq bu eyhamları "başa düşüb" onların ardınca getmir. Səbəb isə ondan ibarətdir ki, "uğursuz alim-namizədlər" (Ə.Vəzirov) AXC-nin idarə olunmasını öz əllərinə keçirmişlər, başqa heç kimi yaxına buraxmırlar və bu 10-15 nəfər olmasaydı biz çoxdan demokratiya və tərəqqi zirvələrini fəth edə bilərdik...

[1] "Azadlıq" qəzeti, 1 noyabr 1990.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Bir qayda olaraq, darmacala düşən AXC rəhbərliyi və onun baniləri "bizim karvanımız onsuz da gedir", "kimin haqlı olduğunu tarix göstərər", "onların səviyyəsinə enmək gərək deyil" fikirləri ilə təskinlik taparaq bu tənqidlərə cavab vermirdilər. Ancaq seçkilərin lap astanasında akademik Ziya Bünyadovun "yüngül əli" ilə AXC rəhbərliyi və fəallarının intellektual səviyyəsinin, AXC-dən olan deputatlığa namizədlərin tənqidi gücləndi və seçkilərin ikinci dövrəsinə ikicə gün qalmış ŞAMİL OSMANLININ "Azərbaycan" qəzetində dərc edilən "Sınaq" adlı yazısı ilə zirvəyə çatdı.

Bu yazıda AXC və onun fəallarına istinad edilən prinsipial əhəmiyyətli təqsirlər ümumiləşdirilir. Məhz buna görə də geniş cavab üçün bu üslub seçilmişdir. Mən "Sınağın" müəllifinə cavab verməklə bu qəbildən olan məqalələri ümumiləşdirməyi üstün tutdum.

Konkret heç bir təklifin olmadığı bu yazıdan biz nəyi öyrəndik? Köhnə bayatıları, vəssalam! "Bu namizədlər" sağlam qüvvələri yaxın buraxmırlar, bizi uçuruma aparırlar və s." Məqalə AXC-nin ünvanına bu vaxtadək dəfələrlə söylənilmiş "yüksək səviyyəli intellektual" təhrif və böhtanlarla doludur. Ən çox yadımda qalan "AXC-də intellektlər çatışmır" ifadəsidir. "İntellektuallar çatışmır" demək daha savadlı olardı... Nə etmək olar – müəllif bilən məsləhətdir.

Məqalənin lap başlanğıcında müəllif böyük məharətlə Rəhim Əliyev adlı birisiylə demokratik və milli-azadlıq hərəkatlarının mahiyyəti üzrə dərin nəzəri diskussiyaya girir, özü də böyük uğurla. Görünür, R.Əliyev yoldaş mövzuya yaxşı bələd deyil. Ancaq sonra siyasətşünaslıq (politologiya) okeanında intellekt Şamilin qayığı üzür və yenə də "demokratik hərəkat... demokratiya... mənim zənnimcə..." kimi sualtı qayalarla toqquşur. Axı bura zənn yeri deyil.

Gəlin, bu anlayışların, necə dəyərlər, zaman və məkan daxilində inkişafını öyrənmək üçün sözlükləri vərəqləyərək,

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

səhv etməməkdən ötrü kitabxanalara da baş çəkmək olar; burada heç bir qəbahət yoxdur.

Onda biz aşkar edərik ki, sivilizasiya tarixində demokratiyanın çox növü olub, ancaq bunların hamısı üçün bir prinsip səciyyəvidir: ÇOXLUĞUN HAKİMİYYƏTİ. Yeni və ən yeni zamanın "demokratik hərəkat" (söhbət liberal demokratiyadan gedir) Avropada çoxluğun hakimiyyəti, qanun qarşısında hamısının bərabərliyini, insanın ayrılmaz hüquqları uğrunda mübarizə deməkdir. Demokratik hərəkatda yalnız dinc yollardan istifadə edilməsi ehtimalına keçincə, bu, yalnız Şamilin deyil, həm də başqa "intellekt"lərin səhvidir. Belə ki, hələ böyük Fransa inqilabı dövründə liberal demokratiyanın irəli sürdüyü şüarlar bunlar olmuşdur: AZADLIQ, XÜSUSİ MÜLKİYYƏT, TƏHLÜKƏSİZLİK və ZORAKILIĞA MÜQAVİMƏT. Məhz buna görə də demokratik dövlətlərin qanunvericiliyini xalqın nümayiş, tətil, hətta öz ölkəsinin vətəndaşlarına münasibətdə kütləvi qanunsuzluqlar törədən hakimiyyətə qarşı ümumxalq üsyanı hüquqlarını nəzərdə tutur (məsələn, ABŞ Konstitusiyası).

İndi isə Osmanlının məqaləsində AXC rəhbərliyini günahlandıran müddəalara keçək:

"...20 Yanvar hadisələrinə görə məsuliyyət danışıqları barədə inadla susurlar..."

– Bizim 20 Yanvar hadisələrinə münasibətimiz yanvar ayının 22-sində şəhidlərin dəfninə həsr olunmuş matəm mitinqində AXC İH-nin Azərbaycan xalqına rəsmi müraciəti ilə elan edilmişdir. Müraciətdə İdarə Heyəti respublika və İttifaq hökumətlərini baş vermiş hadisələrin əsl müqəssirləri saymış, bununla yanaşı, faciənin qarşısını ala bilməməkdə öz günahlarını da etiraf etmişdir. Bu məsələ ilə bağlı Cəbhədə geniş diskussiya getmişdir. AXC Məclisinin qərarı ilə faciənin səbəb və günahkarlarını araşdıran komissiya yaradıldı. Komissiya

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

öz işini başa vurmuşdur. Ancaq AXC Məclisi qərar verdi ki, iş başa çatanadək komissiyanın əldə etdiyi nəticələr üzə çıxarılmasın, çünki faciənin başlıca baislərindən tam asılı olan indiki məhkəmənin bu məsələ ilə bağlı hökm çıxarmağa nə hüquqi, nə də mənəvi haqqı var.

"...Bütün müxalifət qüvvələrini birləşdirə bilmədilər..."

– Bu, bizim vəzifəmizə daxil deyil. Bizim cəmiyyətdə haqqında belə tez-tez danışılan əfsanəvi birlik mümkün deyil. Yalnız bizim əsas prinsiplərimizi – Müstəqillik, Plüralizm, İnsan hüquqları – bölüşdürən qüvvələrlə və ictimai həyata işdə qovuşmaq istəyənlərlə birləşmək olar. Belə ictimai qüvvələr isə İH-nin təşəbbüsü ilə yaranmış "Demokratik blok" da birləşmişlər.

"...bizim dərin zəka sahiblərini hərəkata çəkə bilmədilər".

– AXC-nin qapıları yarandığı gündən bizim adlı-sanlı ziyalılarımız üçün açıq olub. Ancaq buyurun, faktlara baxın: AXC-nin yaradılması üçün Təşəbbüs Mərkəzinin Azərbaycan xalqına hüquqlarımızı müdafiə məqsədi ilə ümumxalq hərəkatında birləşmək çağırışlı ilk müraciətini yalnız 4 (o vaxt biz 22 nəfər idik) görkəmli sənət xadimi – İsmayıl Şıxlı, Yusif Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı və Məmməd Araz imzalamışdılar. Ziyalıları AXC-yə cəlb etmək üçün İdarə Heyəti çox səy göstərmiş və göstərməkdədir: Ağsaqqallar Şurası, AXC Proqramından irəli gələn konkret məsələlər üzrə ekspert komissiyaları yaradılmışdır və b. Ancaq hələlik ziyalıların bizə kütləvi köməyi hiss olunmur. Özü də bu daha qorxu ilə deyil, ictimai fəaliyyət sahəsində ənənə və maraqların zəifliyi ilə bağlıdır. Buna baxmayaraq respublikanın daha prinsipial və yüksək ixtisaslı, görkəmli elm xadimləri – Vahid Axundov, Murtuz Ələsgərov, Yılmaz Verdiyev, Həsən Quliyev, Firudin Cəlilov, Oleq Nə-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

rimanbəyov, Dilarə Əliyeva, Azad Mirzəcanzadə və bir çox başqaları bu gün bizimlədirlər və vaxtlarının xeyli hissəsini Azərbaycan ictimaiyyətinin dirçəldilməsinə sərf edirlər.

"...AXC-yə üzvlük haqqında nizamnamə qaydalarının keyfiyyətsizliyi təşkilata ləyaqətsiz ünsürlərin soxulmasına imkan verdi..."

– Ümumxalq hərəkatlarının nizamnaməsi qapalı "seçilmişlər" təşkilatının nizamnaməsi ola bilərmi? Hətta olsa belə, ona riayət edilərmi? Heç bir təşkilat öz üzvlərindən yaxşı ola bilməz. Bizim təşkilatın üzvləri isə əhalinin xeyli hissəsindən ibarətdir ki, bunların da hamısı ziyalı ola bilməz. Əliəyri adamlarla biz amansız mübarizə aparırıq. Vətənin ağır anlarında nəylə isə kömək etmək istəyən hər bir kəsi sıralarımıza dəvət edirik. Düzdür, biz keyfiyyətdə uduzuruq, ancaq axı bu, ümumxalq hərəkatıdır. Nə qədər ağır olsa da, onların hamısı ilə sonadək gedəcəyik. Bizim başqa xalqımız yoxdur.

Hər halda, Cəbhənin yaradılmasında indiki Nizamnamənin rolu böyükdür. Axı Cəbhənin başlıca proqram məqsədi Azərbaycanda öz-özünə təkmilləşən və nizamlanan vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına kömək etməkdir. Adamları nüfuza, mərkəzə, kollektivə baxmadan müsbət qərar qəbul etməyə və buna görə məsuliyyət daşımağa öyrətmək gərəkdir. Nizamnamənin, eləcə də AXC-nin bütün siyasətinin məğzində üç əsas prinsip durur: şəxsi azadlıq, təşəbbüs, plüralizm. Cəbhənin əsas proqram məqsədləri naminə də ilk baxışda səmərəli görünən demokratik mərkəziyyətdən boyun qaçırmaq qərara alındı. Cəbhə konfederativ qurumdur və onun hər bir bölməsinə təşkilatlarımızın əsas prinsipləri çərçivəsində müstəqillik verilir. Cəbhənin İdarə Heyətinin planlaşdırdığı hər bir tədbir iki vəzifəni yerinə yetirməlidir: birincisi: qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq, ikincisi – məqsədə yetişmək yolunda üzvlərimizin öz səviyyələrinin artırılmasına nail olmaq.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İH tez-tez ikinci vəzifə naminə birincini qurban verirdi. Biz məqsədyönlü fəaliyyətimiz nəticəsində nələrə nail olmuşuq? AXC-nin demək olar ki, hər bir rayon bölməsinin müstəqil qəzeti var: onlardan bir çoxu ölkənin demokratik təşkilatları ilə birbaşa əlaqə yaradıb, öz aralarında da sıx əlaqə saxlayır, zona müşavirələri keçirir, yerli şəraiti nəzərə almaqla daxili siyasətləri özləri müəyyənləşdirirdilər. Biz ÇOXLU SAYDA DÜŞÜNMƏYİ BACARAN YENİ ADAMLAR qazandıq, bizim, ya kiminsə idarəsini yerinə yetirən vintciklər yox.

Bu baxımdan bizim uğursuzluqlarımız da var, biz onları boynumuza alırıq, ancaq uğurlarımız ölçüyəgəlməz dərəcədə çoxdur.

"Bizim müttəfiqlərimizi müəyyən edib onlardan istifadə etmirlər"

– Bu, tamam anlaşılmazdır. Biz ölkə üzrə demokratik hərəkatda silahdaşımız olanlarla əlaqələr yaratmışıq. Ölkədə misilsiz olan həmrəylik tədbirində – respublikada seçkilərlə bağlı bizim çağırışımıza ölkənin hər yerindən demokratların axışıb gəlməsi buna sübutdur.

"...AXC-nin yarımçıq və ziddiyyətli proqramında müstəqilliyin əldə edilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış siyasi nəzəriyyəsi yoxdur..."

– Görünür, Osmanlı yoldaş AXC-nin Proqramını oxumayıb. AXC-nin Proqramında (1998) yeniləşdirilmiş SSRİ federasiyası daxilində Azərbaycanın suverenliyi (bu anlayış mahiyyəti Proqramda izah edilir) məsələsi qaldırılmışdır. Axı indi mağaza müdirinin də, XI Qızıl Ordunu Bakıya dəvət etmiş Kommunist Partiyası rəhbərinin də tez-tez təkrar etdiyi "SUVERENLİK" sözü ilk dəfə olaraq bizim Proqramda xatırlanmışdır! AXC-nin təsis konfransında AXC proqramı ilə

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

yanaşı, Azərbaycanın suverenliyi haqqında AXC-nin Bəyannaməsi də qəbul edilmişdi. Bu Bəyannamədə Azərbaycanın İttifaq tərkibində qalması yenidənqurmanın uğurlu gedişi ilə şərtləndirilir və qeyd edilir ki, əgər yenidənqurma iflasa uğrasa, onda AXC Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi uğrunda çıxış edəcəkdir. Azərbaycanın müstəqilliyi tələbi AXC-nin seçkiqabağı Proqramında da (1990) əks olunub. Buradaca onun elmi baxımdan əsaslandırılmış yolları göstərilir.

"...erməni təcavüzünə qarşı mükəmməl mübarizə konsepsiyası yoxdur..."

– Bizdə belə konsepsiya var. Lakin o, dövlətin deyil, demokratik təşkilatın konsepsiyasıdır və bu, bizim fəaliyyətimizdə aydın görünür:

1. AXC Kreml tərəfindən siyasi qərarların qəbul edilməsinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərən, ölkə və dünya ictimaiyyətinə məlum konflikt haqqında həqiqətləri, xüsusən bu konfliktdə Azərbaycanın mövqeyini çatdırmağa cəhd edir. Və Qarabağ konfliktinin yarandığı andan bunu respublikanın rəhbərliyi, lal-kar deputatlar, nədənsə, yalnız yerli mətbuatda hay-küy salan "intellektlər" deyil, biz "namizədlər" etmişik.

2. AXC respublika hakimiyyət orqanlarına ictimaiyyət təzyiqini təşkil etməklə rəhbərlikdən təcavüzkarlara qarşı kəskin mövqe tutmağı, iqtisadi tədbirlər tətbiq edilməsini, sərhədlərin müdafiəsi üçün Mərkəzdən asılı olmayan silahlı dəstələrin yaradılmasını tələb edir.

3. Nəhayət, məgər kiməsə sübut etmək lazımdırmı ki, respublikada erməni işğalçılarına qarşı istər mənəvi, istərsə də fiziki cəhətdən duran yeganə qüvvə AXC-dir.

Naxçıvan, Laçın, Ağstafa, Qazax sərhədlərində erməni ekstremistlərinin, bandalarının qabağında kim dayanır? AXC üzvləri! Nədənsə, mən orada bir nəfər də olsun "intellekt"ə rast gəlməmişəm.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

AXC-nin Proqramı İngiltərədə ingiliscə çap edilmiş, bütün dünyaya yayılmışdır. Hollandiyada keçirilmiş insan hüquqları üzrə konfransda (1989) görkəmli sovetoloqlar AXC Proqramını ən demokratik, məqsədyönlü və keyfiyyətli proqram saymışlar. Əgər Azərbaycanda ikinci bir belə proqram varsa, mən onu görmək istərdim.

Doğrudur, biz 20 Yanvar faciəsinin qarşısını ala bilmədik; biz hər şeyə qadir düşmənlə üzləşdik – təkcə ölkələrin deyil, qitələrin taleyini həll edən düşmənlə. Və bu düşmən bizim müstəqilliyə can atdığımızı çox gözəl başa düşdüyündən, bizim qalib gələcəyimiz seçkilərin qarşısını aldı. Ancaq mən tam əsasla deyə bilərəm ki, AXC İdarə Heyəti olmasaydı 13 yanvar talanlarının, 20 Yanvar hadisələrinin miqyası daha böyük ola bilərdi. Həm də maraqlıdır: o hadisələr zamanı respublikamızın keçmiş, indiki rəhbərliyi harada idi? Bəs bizim "intellekt"lər harada idi?

Daha sonra Cəbhənin qurumunun bərpa edilməsi uğrunda İdarə Heyətinin ağır, üzücü işləri başlandı. Demək olar ki, darmadağın edilmiş təşkilat ümumxalq iflicinə, fəalların təqib və həbs edilməsinə, "intellekt"lərin hücumuna baxmayaraq seçkilərə nüfuzedici, təşkilati qüvvə kimi gəldi: bu yolu isə yalnız süngülərə arxalanan hakimiyyətin tüğyan edən qanunsuzluqları kəsə bildi.

Bəli, biz gəncik. Ancaq Vətənin böhranlı günlərində məhz gənclər siyasət meydanına çıxdılar, çünki o vaxt, konfliktin lap əvvəlində yaşlı nəsil nəinki müqavimət göstərməkdən, hətta TƏCAVÜZ sözünü dilinə gətirməkdən belə qorxurdu.

Bizim qarşımızda zəhmli, yaxşı hazırlanmış düşmən dayanır. Bu düşmənin qarşısına kimi çıxarmalı idik?! XXI əsrin astanasında yaşlı nəsildən bizə hansı irs qalıb? Bizə sağlam cəmiyyətlərdəki oğruların sayı qədər sağlam qüvvələri olan bir cəmiyyət miras qalıb. İnkişaf səviyyəsinə görə bizi ən geridə qalmış respublikalarla bir sıraya qoyurdular. Bizə inan-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

mırdılar. Bizə qulaq asmaq belə istəmirdilər. Ancaq vəziyyət yavaş-yavaş dəyişməyə başladı.

AXC-nin təzyiqi ilə suverenlik haqqında Konstitusiya Qanunu qəbul edildi. Respublika müstəqillik uğrunda demokratik mübarizənin ön sırasına çıxır. Dünya ictimai fikri gündən-günə daha çox bizim tərəfimizə dönür. Azərbaycanımızın adı indi Litva, Ukrayna, Moldova ilə yanaşı çəkilir. Bəlkə, deyəsiniz: nəyin, kimin hesabına? Elmimizin, mədəniyyətimizin, idmanımızın nüfuzunun qaldırılması hesabınamı? Yox! BU DƏYİŞİKLİKLƏR ƏSASƏN XALQ CƏBHƏSİNİN, ONUN RƏHBƏRLİYİNİN FƏALİYYƏTİ SAYƏSİNDƏ OLDU!

Mübarizəyə başlayarkən biz ən yaxın iki-üç ilə uğur qazanmağı nəzərdə tutmamışıq. Axı uğur yalnız cəmiyyətdə dərin sosial-psixoloji dəyişmələrdən sonra yarana bilər. Maks Plankın dediyi kimi, "köhnə adamlar yeni ideyaları qəbul edə bilməzlər – yeni adamlar doğulmalıdır".

Bizim mübarizəmiz davam edir. Mümkündür ki, bu mübarizənin meyvələri yetişməkdə olan nəslə qismət olsun. Bunun xətrinə çalışmağa dəyər!

Axırda böyük Məmmədəminin sözlərini xatırlatmaq istərdim:

EY GƏNCLİK BİZ – SİZİN YAŞLI NƏSİL – VƏTƏN ÜÇÜN AĞIR OLAN SAATDA HEÇ NƏDƏN HÜQUQLARIMIZ UĞRUNDA MÜBARİZƏ APARAN BİR TƏŞKİLAT YARADA BİLDİK VƏ DOĞMA TORPAĞIMIZIN LƏYAQƏTİNİ QORUMAĞA NAİL OLDUQ. BU GÜN BİZİM QALDIRDIĞIMIZ AZADLIQ BAYRAĞINI ÇİRKABA TULLAMAĞA ÇALIŞIRLAR. GÜN GƏLƏCƏK BU BAYRAQ SİZİN ƏLİNİZƏ KEÇƏCƏK VƏ ƏGƏR QÜVVƏNİZİ ƏSİRGƏMƏSƏNİZ HƏMİN BAYRAQ SİZİ UĞRUNDA ÇOXUMUZUN ÖZ GƏNC ÖMRÜNÜ QURBAN VERDİYİ MÜSTƏQİLLİK VƏ TƏRƏQQİ YOLUNA ÇIXARACAQ!

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

MÖVCUD SİYASİ DURUM[1]

–DÜNYADA: Qısaca desək Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) prosesinin inkişafında ifadə olunan Şərq-Qərb qarşıdurmasının xeyli zəiflədiyini qeyd etməliyəm. Şimal-Cənub ziddiyyətləri (varlı Şimal və kasıb Cənub ölkələri arasında) güclənməkdədir.

– ÖLKƏDƏ: Qorbaçov dərinləşən böhrana doğru gedən ölkəni idarə edə bilmədiyini göstərir. Kədərlidir ki, böhrandan tezliklə xilas olmaq yolunu heç kim bilmir. Bizim məşəqqətimizin hələ 10 ilə qədər davam edəcəyini söyləyirlər. Demokratik qüvvələr hətta hakimiyyətə gəldiyi bölgələrdə xeyli çətinliklərlə qarşılaşırlar. Onlar da vəziyyəti Kremlin istəyi xilafına dəyişmək iqtidarında deyillər. Bu da onların nüfuzunu aşağı salır. İndi onlara SSRİ-nin hələlik dağılmasını istəməyən Qərb də kömək etmir. Ancaq bu hələlik belədir.

– AZƏRBAYCANDA: hadisələrin başa çatmış ilyarımlıq dövrünü müzakirə etmək gərəkdir. 1989-cu ilin yayında böyük vətənpərvərlik dalğasıyla başlayan milli azadlıq hərəkatı noyabrda idarə olunmaq çərçivəsindən çıxaraq 1990-cı ilin 20 Yanvar Faciəsinə doğru ətalət qanunu üzrə sürünməyə başladı. Məncə, seçkiləri hələ 1989-cu ilin noyabrında uduzduq. Moskva hadisələri heç kimin idarə edə bilməyəcəyini görüb

[1] "Azadlıq" qəzeti, 27 dekabr 1990.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

bizi seçkilərə buraxmamağı qəti qərara aldı. 1990-cı ilin sonuna doğru hisslər söndü və biz, necə deyərlər, çılpaq şəraitlə üzləşdik – xalq səsvermənin nəinki ikinci dövrəsinə, heç birincisinə də gəlmədi. Bu da partokratiyaya seçkilərdə biabırçı qanunsuzluqlar törətməyə imkan yaratdı. Demək ağır olsa da, biz erməni və gürcü qeyri-formalları kimi xalqımızın inzibati amirlik sistemi üzərinə ilk coşqun hücumundan səmərəli istifadə edə bilmədik.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

MOSKVA, 91-in QIŞI[1]

SSRİ-nin PAYTAXTI MOSKVADAKI HADİSƏLƏRİ BAKIDAN MÜŞAHİDƏ EDƏNDƏ TƏXMİNƏN BELƏ BİR MƏNZƏRƏ CANLANIR

Moskvada aclıqdır: hakimiyyət böhranı gedir; axırıncı ifşaların nəticəsində kommunist rejiminə qarşı dərin nifrət oyanıb və buna görə də onun Şərqi Avropadakı kimi dağılması mümkündür.

Bizim müşahidələrimiz nə qədər dərin və düzgündür?

Bu qış Moskvada olduğum zaman mən böyük mütərəqqi dəyişikliklərin, bizim üçün prinsipcə yeni olan ictimai proseslərin şahidi oldum. Çox yəqin ki, bunlar sensasiya olmadığından mətbuat tərəfindən geniş işıqlandırılmır. Bəs əsl həqiqət necədir?

MOSKVADA HEÇ BİR ACLIQ YOXDUR. Mən bunu tam məsuliyyətlə deyirəm. Düzdür, ərzaq cəhətdən vəziyyət pisləşmişdir. Moskva indi Bakı 80-ci illərin əvvəllərində olduğu kimi (yəni bugünkü Bakıdan yaxşı) təchiz olunur. Moskva bazarlarında bahalıq olsa da, moskvalılar mağazalarda növbəyə dayanıb ət, süd, yumurta və dadını getdikcə unutduğumuz pendir ala bilirlər. Siqareti və qəndi talonla almaq mümkün-

[1] "Azadlıq" qəzeti, 31 yanvar 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dür. Bəs bu siqaret, içki, kolbasa qiyamları, aclıq nümayişləri, ərzaqla əlaqədar vəziyyətin Mossovetin sessiyalarında və mətbuatda müzakirəsi nədəndir? Əsas sual bu deyil. Əsas sual odur ki, yenidənqurmanın bu beş ilində ac ola-ola biz səsimizi niyə çıxarmamışıq. Axı, "ağlamayan uşağa süd verməzlər". Bax burada ortaya bir vacib məsələ də çıxır: bütün imtiyazların ziyanı məsələsi.

Necə ki, Kreml məmurlarını və moskvalıları ölkə əhalisindən dörd dəfə yaxşı yedizdirirdilər, onlar ərzaq istehsalı sahəsində islahatlar barəsində düşünmür, susurdular. Elə ki, indi, onları qalan əhalidən cəmi iki dəfə yaxşı yedizdirirlər, aclıq haqqında harayları dünyanı başına götürüb. Torpağa xüsusi mülkiyyət məsələsinin qaynar müzakirəsi parlamentə qədər gedib çıxmışdır. Əgər moskvalılar və Kremlin sakinləri bizim günümüzdə olsaydılar, kommunistlər ölkəni bu yetmiş ildə ac saxlaya bilərdilərmi? Yox! İslahatları həyata keçirərdilər.

MOSKVADA HAKİMİYYƏT TƏRƏFİNDƏN HƏR CÜR ŞİRNİKLƏNDİRİLƏN İŞBAZLIQ FƏALİYYƏTİ ADAMI HEYRƏTƏ GƏTİRİR. Demək olar ki, hər gün yeni banklarын yaranması, aksiyalarının (səhmlərin) o saat satıldığı, müştərək müəssisələrin və kommersiya assosiasiyalarının yaradılması haqda xəbərlər verilir. Birjalar işləyir, müqavilə ilə olan qiymətlər işə salınır, broker (vasitəçi) kontorları açılır. Kiçik müəssisələrin və yaşayış evlərinin əməlli-başlı privatlaşması (mülkiyyətin dövlət mənsubiyyətindən çıxarılması – red.) gedir. Yaşayış evlərini indi xarici vətəndaşlar da satın ala bilərlər. İttifaq qanunlarının əksinə, ölkə vətəndaşlarına valyuta əməliyyatı aparmağa, Moskva banklarında valyuta hesabları açmağa icazə verilmişdir. Müəssisələr öz pullarını valyuta birjalarında təxminən 1/25 kursu ilə dəyişə bilərlər. Müstəqil istehsalçılar arasında haqq-hesab çox vaxt dollarla aparılır. Bir çox restoranlar öz müştərilərinə dollarla xidmət edir. Şəhər, respublika və İttifaq sovetləri azad işbazların xariclə əlaqələrinin inkişafına hər cür köməklik edir. Xarici kapitalın içəriyə

axını üçün hüquqi cəhətdən qanunlaşdırılmış normalar qəbul edilir. Belə yerdə bizim azərbaycanlı biznesmenlərin dərdli hekayətləri yada düşür: "...Xariclə razılaşdıq, amma Bakıdan müqaviləni keçirənəcən yarı canımız getdi, var-yoxdan çıxdıq, sonra da lap axırıncı məqamda Moskvada Sitaryan qol çəkmədi..." Moskva biznesmenlərinin sənədlərinə isə Sitaryan həvəslə qol çəkir. Təbii ki, belə şəraitdə pul islahatı da Moskvaya və Moskva biznesmenlərinə ucqarlarla müqayisədə az ziyan vurur. Deməli, özünü doğrultmayan müstəmləkəçiliyin yerinə nəhayət, çox cəzbedici yeni müstəmləkəçilik gəlir. Bazar münasibətlərinin formalaşması, rəqabət qabiliyyətli istehsalatın inkişafı, beynəlxalq əmək bölgüsünə qoşulmaq Mərkəzdə həvəsləndirilir, respublikalarda isə, əksinə, cürbəcür vasitələrlə boğdurulur.

YENİLİKLƏR MOSKVA HƏYATININ GETDİKCƏ DAHA GENİŞ SAHƏLƏRİNİ BÜRÜYÜR. Xarici təcrübələrdən geniş istifadə edən Moskva televiziyası canlanmaqdadır.

Moskvanın mətbuatı da keyfiyyətcə dəyişmişdir. Rusiya demokratlarının lideri kimi tanınmış B.Yeltsinin mövqeyini müdafiə edən "Rossiya", "Kurantı" və b. qəzet və jurnallar böyük maddi bazası olan və Qorbaçovun mövqeyini müdafiə edən İttifaq mətbuatı ilə müvəffəqiyyətlə rəqabət aparır. Yerli problemlərdən yazan bəzi rayon qəzetləri də geniş yayılır. Mərkəzi mətbuatın yaydığı fikirlərin əksinə, demokratik Mossovetin moskvalılar arasında böyük hörməti var. Başqa cür ola da bilməz – özləri seçməyiblərmi?

Şəhər həyatının demokratikləşdirilməsi işinə ümumdünya təcrübəsi, şəhər təsərrüfatını bazar münasibətləri ilə uyğunlaşdırmaq işinə ABŞ-ın Harvard universiteti böyük elmi köməklik göstərir. İşbazlıq fəaliyyəti imkanlarının genişləndirilməsinə yönəldilmiş siyasəti ilə Mossovet kapitalın bazar münasibətlərinin kommunistlərin boğduğu ucqarlardan Moskvaya axınını təmin edir. Moskva, necə deyərlər, "azad

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

şəhər"ə çevrilir. Burada bizim məmurların "ver-gətir"indən yaxasını qurtarmaq üçün Azərbaycandan getmiş azərbaycanlı işbazlar da az deyil. Həmin işbazlarla birlikdə onların xidməti, vergiləri və iş yerləri də Bakıdan Moskvaya "köçüb".

MOSKVA FƏAL SİYASİ MÜBARİZƏYƏ PRİBALTİKADAN VƏ ZAQAFQAZİYADAN GEC QOŞULSA DA, İNDİ RUS DEMOKRATLARI İLƏ KOMMUNİSTLƏRİN ƏSL İDEOLOJİ DÖYÜŞ MEYDANINA ÇEVRİLİB. Bu mübarizə Azərbaycan, eston, polyak və rumın demokratlarının öz kommunistləri ilə mübarizəsindən keyfiyyətcə fərqlənir. Azərbaycanda kommunistlər partiyaya mənsəb həvəsi ilə daxil olurdularsa (mən bizdə kommunizm quruculuğuna inanan adam görməmişəm), rus kommunistlərinin çoxu kommunist ideallarına inanır, sovet sosialist sisteminə pərəstiş edir. Azərbaycan, Estoniya və b. əksinə, bu sistem Rusiyaya cidanın ucunda gəlməyib. Sosializm (sosial təminata aludəçilik) Rusiyanın öz canındadır, necə deyərlər, boyuna biçilib. Ona görə də sosializmin Rusiyada tezliklə dağılmasına ümid etmək düzgün deyil. Azərbaycanlı üçün Sov.İKP-dən çıxmaq – ona imtiyazlar bəxş edib əvəzində vicdanı ilə alver tələb edən sistemə qarşı bir növ qiyamdır. Rus üçün partiyadan çıxmaq – onun ideoloji dünyagörüşünün dəyişməsini, insan azadlığının sosial təminatdan vacib olduğuna inamını göstərir.

Rus kommunistlərinin ictimai fəaliyyəti get-gedə güclənir, siyasətə meylləri artır. İndi onlar Sov.İKP-nin rəsmi qurumlarından kənarda birləşməyə daha çox həvəs göstərirlər. Onlar "İttifaq", "Vətən", "Kommunizm" və hətta "Geriyə, proletariatın diktaturasına doğru" şüarlarını özlərinə bayraq edib qeyri-formal ictimai təşkilatlarda birləşməyə, öz fəaliyyətlərini təsis etməyə, öz qəzetlərini buraxmağa və bu qəzetlərdə həm demokratları, həm də partokratları tənqid etməyə başlayıblar. Tamerlan Qarayevlə mən belə təşkilatların nümayəndələrinə SSRİ Ali Sovetinin ictimaiyyətlə əlaqə komissiyasının İttifaq müqaviləsinin müzakirəsinə həsr etdiyi konfransında rast gəl-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dik. “Leninizm və sosializmin idealları ittifaqı”nın nümayəndəsi İttifaq müqaviləsinə heç toxunmadan “millətçilər”in, “separatçılar”ın, “burjua ünsürləri”nin və “sosializmin vətənini xaosa çevirməyə çalışanlar”ın üzərinə hücuma keçdi. O, daha iki həmfikri ilə birlikdə İttifaq müqaviləsindən danışanda açıq dedi ki, suveren dövlət daxilində suveren dövlətlər, fikri cəfəngiyatdır və özünü aldatmaqdır. Bizə indiki sərhədlər daxilində, yaxşı olardı ki, adını da “SSRİ” yox, “Rusiya” qoymaqla unitar dövlət yaratmaq lazımdır. Onlardan biri T.Qarayevi İttifaq müqaviləsinə qarşı çıxış etdiyi üçün, öz aramızda söhbət edərkən “İran casusu” adlandırdı. Beləliklə, rus kommunistlərini və onların ölkədə yaratdığı sistemi demokratlar birinci həmlə ilə ala bilmədilər. Demokratlara aydın oldu ki, ən ciddi və ən başlıca düşmən partokratiya yox (tək o olsaydı, onunla bacarmaq olardı), sosialist inkişaf yolunun səmimi vurğunlarıdır.

Rusiyanın paytaxtında baş verən hadisələrin bizim həyatımızda böyük rol oynaması davam edir. Zənnimcə, Moskva ictimaiyyəti axırıncı iki il ərzində siyasi və iqtisadi azadlıq yolunda, konstruktiv beynəlxalq əlaqələrdə bizdən əhəmiyyətli dərəcədə qabağa getmişdir. Bu gün biz Moskva imperializminin Azərbaycana gətirdiyi zülmlə mübarizədə Moskvanın özünün vətəndaş cəmiyyətinin (yəni qeyri-dövlət sosial, mənəvi, iqtisadi əlaqələr məcmusu) müsbət təcrübəsindən istifadə etməliyik.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ НАЦМЕНЬШИНСТВ: НЕ ВСЕ ТАК ПРОСТО[1]

Сепаратизм и национализм – от Квебека до Карабаха

На основе каких принципов должна быть решена Карабахская проблема? На основе международного права, ответят многие. Но международное право в подобных случаях четкого ответа не дает, колеблется между двумя принципами, позволяя сторонам конфликта трактовать право по-своему. И все зависит от того, какой из принципов признается в данную эпоху приоритетным; принцип нерушимости границ (зафиксированный в соглашениях СБСЕ), на котором базируется послевоенный мир в Европе или право национальных меньшинств на самоопределение, вытекающее из концепции прав человека и сформулированное в 27-ой статье "Международного пакта о гражданских и политических правах" как гарантия индивидуальных прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам.

[1] "Свобода" qəzeti, 27 fevral 1991.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Конституции большинства стран мира, в том числе и стран, считающих себя оплотом демократии, таких прав национальным меньшинствам не предоставляют. Во французской конституции, например, провозглашается "неделимость республики" (статья 2). В Испании сепаратизм считается уголовным преступлением. Все больше в мире раздаются голоса, призывающие исключить из понятия "самоопределение" право на отделение, создание нацменьшинством собственного государства. Достаточно, если государство будет охранять право нацменьшинств, считают многие европейские политики.

По инициативе США на московском совещании (1991) СБСЕ, странами-участницами было заявлено, что право народов на самоопределение должно уважаться согласно Уставу ООН и нормам международного права, включая нормы, касающиеся территориальной целостности государства. А представитель США даже призвал ограничить право на отделение тем государствам, которые признаютегов своихконституциях.И,несмотрянастарание некоторых членов британского парламента, занявших проармянскую позицию, МИД Великобритания в своем недавно опубликованном заявление по карабахскому вопросу также призывает решить эту проблему в рамках процесса СБСЕ.

При этом международное сообщество исходит из того, что принимающий порой кровавые формы сепаратизм вступает в противоречие с основным правом человека – правом на жизнь.

В настоящее время на земном шаре насчитывается 600 (!) нацменьшинств, пытающихся отделиться в собственное государство. Политологи небезосновательно называют 21 век веком межэтнических конфликтов, которые способны привести к третьей мировой войне. И карабахский конфликт, как считают многие на Западе,

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

может стать прецедентом, инициальный точкой этого процесса.

Вывод о нерушимости границ как основы сегодняшнего миропорядка, к которому пришла Европа после двух разрушительных мировых войн, должен с пониманием быть воспринят и на других континентах. Азербайджан уже сделал это. Мы будем решать карабахскую проблему именно с этих позиций. Остается лишь убедить мировое сообщество в наших искренних намерениях предоставить национальным меньшинствам равные гражданские и политические права.

И.ГЕРОЛ, канадский политолог

(печатается с сокращениями)

Волна, а точнее всесокрушающее цунами национальных эмоций, бескомпромиссного сепаратизма и яростной ксенофобии (боязнь иностранного – примеч. ред.), окрашенных в цвета клерикального фундаментализма, накатывает с континента на континент, не разбирая границ.

В яростной вспышке национализма и сепаратизма во всем мире прослеживаются одни и те же корни: историческое неравенство, социальное угнетение, доминирование больших наций над малыми и отрицание, явное или кажущееся, права малых народов и этнических групп решать свою судьбу самим.

В высоко цивилизованной Канаде это волна не сносит зданий и не угрожает голодом, как на просторах бывшего Советского Союза, Сомали или Эфиопии, не поднимает людей на волну, как в Югославии, но будит в людях те же иллюзии и надежды на то, что врозь можно добиться большего, чем вместе.

В сытой, свободной, высокоорганизованной Канаде так и не решены проблемы Квебека и Индейских народов. Разница, конечно, в том, что в Канаде удовлетворение требования Квебека о предоставлении ему особого статуса, учитывающего

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

французские корни ее культуры и психологического склада, является сегодня целью не только Квебека, но и всего канадского общества и соответственно станет основой национального компромисса. Требование индейцев о предоставлении им национального самоуправления и создании собственной администрации и собственных юридических структур поддерживается подавляющим большинством канадского общества.

Интересно отметить, что предложение применить военную силу в случае провозглашения Квебеком независимости было отвергнуто 92 процентами канадцев, как показал опрос населения. Проблема, стало быть, та же, что и в Югославии, Эфиопии и бывшем Советском Союзе, но пути ее решения цивилизованны и демократичны.

Территориальная целостность любого государства является краеугольным камнем мирового порядка.

В то же время Ирак, убивающий курдов в северной части страны, не только осуждается мировым сообществом, но и вызывает желание демократических оппонентов Ирака применить силу и защитить курдов.

Равно как нет никакого сомнения и в том, что население Нагорного Карабаха, в большинстве своем армяне, было лишено права свободного общения, экономического и политического, с Армянской республикой. Но при всей симпатии мирового сообщества к тяжелой драматичной истории армянского народа Нагорный Карабах все-таки являлся и является частью Азербайджанского государства. Тот факт, что на территории штата Нью-Йорк проживает 2,5 миллиона евреев, еще не дает возможности Государству Израиль присоединить к себе этот штат.

Нет никаких легальных международных положений, подтверждающих требования Армении о присоединении Нагорного Карабаха. Ах, как не проста национальная проблема, как сложны пути ее решения, если они вообще существуют, как деликатен должен быть подход к требованиям малых

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

народов, к их часто болезненному и пристрастному взгляду на собственную историю! Мой друг Кейт Спайсер, один из ведущих интеллектуалов Канады, как-то определил принципы отношения большого народа к малому, имеющему несчастье проживать с Большим Братом в пределах одной страны: "Большие должны сказать маленьким, и говорить это часто, не боясь повторений, – мы любим вас больше, чем самих себя. И готовы сделать для вас больше, чем мы готовы сделать сегодня для самих себя. И тогда все будет all right". Эту рекомендацию легче сформулировать, чем выполнить.

Между тем, только интеллектуалам под силу объяснить задыхающемуся в петле очередей россиянину, украинцу и казаху, что не русские, не евреи, не американцы и не немцы виноваты в том, что так тяжело живется в городах и весях бывшего Советского Союза. И что все однажды будет хорошо, если только поиск "козлов отпущения" сменится сознанием того, что личная инициатива, предприимчивость и понимание друг друга вернут страну в семью цивилизованных и достойных стран. Национальные конфликты, всплески сепаратизма и боль неравенства, конечно же, не уйдут. Но в цивилизованном обществе эти проблемы разрешимы.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ТАКОВЫ МЫ СЕГОДНЯ[1]...

О нас с вами, соотечественники, размышляет член правления Народного фронта Азербайджана Хикмет Гаджизаде. Прочитав его эссе, вы можете составить собственное мнение о том, таковы ли мы сегодня.

Газета "Панорама Азербайджана"

Наверное, не я один ловил себя на мысли о том, что соседнюю республику Союза мы знаем гораздо хуже, чем, например, Шотландию. Такое ощущение живет во мне с тех пор, как я в двенадцатилетнем возрасте проглотил полное собрание сочинений Вальтера Скотта. Я мало знаю Грузию, почти ничего о Прибалтике, из союзных республик имеются весьма смутные представления об Азербайджане; зато многие из нас хорошо знают, что японцы трудолюбивее американцев, а на карнавалах в Рио-де-Жанейро в уличных драках ежегодно погибает с десяток человек. Вот такой ''информационный империализм". Не будем задерживаться на очевидном: слабые знания друг о друге и, как следствие, отсутствие взаимопонимания приводит к недоразумениям, выражаясь казенно, в межнациональных отношениях, конфликтам, и даже катастрофам.

[1] "Панорама Азербайджана" qəzeti, 15 mart 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Я попытаюсь довести до вас свое представление о том, что сформировало Азербайджан, чем живет он сегодня, какие видит сны. Сделать это нелегко. И дело тут не в объеме этой статьи. Мне кажется, что Азербайджан в сопоставительном аспекте трудно познаваем. Но попробуем...

Вот некоторые сведения об Азербайджане из справочников. Азербайджан – древняя страна, расположенная на юго-западном побережье Каспийского моря. С 1828 года Азербайджан разделен на южную (ныне Иранский Азербайджан) и северную (ныне Азербайджанская ССР). Историческая столица – город Тебриз (в Иранском Азербайджане). Семнадцатимиллионному азербайджанскому населению в Иране все еще не удается добиться ни политической, ни культурной автономии. Азербайджанцы на севере имеют свою государственность – Азербайджанскую Республику в составе Советского Союза. Население Азербайджана 7 млн. человек (6 млн. азербайджанцев). Ежегодный прирост населения 1,8 проц. Территория 87 тыс. кв. км – она колеблется в зависимости от колебания уровня Каспийского моря, который сейчас растет. Столица – город Баку с населением 1,8 млн. человек (1,2 млн. азербайджанцев). Национальный доход – 11,7 миллиарда рублей. Почему-то Азербайджанская Республика платит огромный налог в госбюджет – 2,5 миллиарда рублей, что в несколько раз больше, чем платят Грузия, Армения и прибалтийские республики вместе взятые. Средняя зарплата, при общесоюзной 203 рубля, 165 рублей **(статистика 1988 г., некоторые цифры скорректированы временем, но общая картина осталась прежней – ред.).** В Азербайджане имеются 11 из 14 существующих на земном шаре климатических зон и вероятно поэтому Азербайджан находится на первом месте в СССР по количеству растительных видов на единицу площади. Азербайджанцы принадлежат к

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

тюркской группе народов. Само название нации – азери тюрк (тюрки Азербайджана). Азербайджанский язык относится к западно-тюркской языковой группе вместе с туркменским и турецким. В формировании нации тюрков Азербайджана важное место занимали также ираноязычные и кавказские племена.

Многотысячелетняя история Азербайджана видела взлет и падение многих великих государств и идеологий. Приметы всех их можно обнаружить и в сегодняшнем облике Азербайджана. Здесь проповедовал свое учение о добре и зле Заратустра. Разрушив иранскую империю, арабы принесли сюда ислам. Затем почти тысячелетнее тюркское верховенство на всем Ближнем Востоке. Время, когда тюрки Азербайджана подарили миру плеяду выдающихся деятелей – ученых, философов, государственных деятелей, поэтов, архитекторов, полководцев... Однако, кто бы знал, в чем истинные причины взлета или упадка того или иного общества. Проигравший в начале XIX века в войне с Россией Азербайджан был разделен на две части и надолго замкнулся в себе. Сегодня связи между Севером и Югом Азербайджана затруднены до предела. Нам почти ничего не известно о судьбе наших братьев в Иране. И это одна из главных проблем Азербайджана...

Промышленный бум конца XIX века, основой которого была единственная в мире промышленная добыча нефти в Баку, вновь пробудил Азербайджан к активной жизни. Начал формировать новые общественные отношения, новый облик наших городов, новые черты национального характера. Вклад Азербайджана в промышленность Российской империи составлял 4 проц. **(вклад Азербайджана в промышленность СССР – 1,5 проц.).** Появились новые общественные организации, партии, издавалось около 160 наименований газет. Баку был одним из центров социал-демократического движения в России. После падения царизма в 1918 году Азербайджан провозгласил

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

создание своего национально-демократического государства – первой на Востоке республики. За недолгие два года существования Азербайджанская Республика проделала большую работу по строительству нового национального самосознания азербайджанских тюрков, нового гражданского общества. Нам необходимо было перестраиваться. Ведь из части огромной этнической общности на Ближнем Востоке мы превратились в рамках российской империи в национальное меньшинство, а у такового – совсем другой способ существования.

В 1920 году азербайджанцы, поверив в идеи социалистической революции и ленинский план федерации, высказываются за установление Советской власти, создание Азербайджанской ССР и вхождение ее в состав СССР**. (На самом деле, процесс советизации был куда более сложным и трагическим. Азербайджанцы, т.е. народ, не "высказывались" хотя бы потому, что их никто не спрашивал – ред.).**

К этому времени, на мой взгляд, в основном и сложилось то, что сегодня мы называем азербайджанским национальным характером. Стержень его сформировался под определяющим влиянием тюркского военно-феодального кодекса чести, о котором многое можно прочитать, например, в эпосе Кероглу: доблесть выше пользы. Поражение – это бесчестие, и оно хуже, чем смерть. Лучше обойтись своими силами, чем просить помощь. Порывы души находят всяческое понимание. Отмечу, что крепостного права, как правило, сильно воздействующего на психологию нации, в Азербайджане не было.

Большое влияние на нас оказал ислам. Коран – эта, выражаясь современно, исламская декларация прав человека, объявил жизнь личности священной и неприкосновенной, провозгласил равенство всех людей, поклоняющихся единому богу (мусульман, иудеев, христиан). Ислам предписывал всячески сдерживать чувства и

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

эмоции. Призывал к самососредоточению, приветствовал интравертность. Закреплял приоритеты за сознанием и совестью.

Бурное развитие капитализма в конце XIX века в Азербайджане, втягивание его в мировую экономическую систему, воспитывало в людях новые качества: инициативность, предприимчивость, стремление к постоянному расширению своего кругозора. Молодежь посылалась для обучения, в основном технического, в лучшие университеты Европы. Появились первые национальные инженерные кадры. Культура промышленного производства становилась неотъемлемой частью нашей национальной культуры.

Последние 70 смутных лет в жизни Азербайджана, безусловно, внесли свои коррективы в нашу национальную психологию. Нет в СССР народа, не пострадавшего от всесильной и бесконтрольной власти государства. У Азербайджана тут свой трагический счет. В 30-х годах под предлогом мнимой ''угрозы с юга", борьбы с ''пантюркизмом и буржуазным национализмом" Сталин и его подручные в Азербайджане развернули ''казней ряд кровавый", сопровождающийся этноцидом нашего народа. Девяносто тысяч человек, в основном интеллигенция, были репрессированы. Беспрецедентному нажиму подверглась историческая память народа. Нам пытались придумывать новую историю, этногенез и культуру. В паспортах в графе "национальность" с 30-х годов вместо ''тюрок" выведено "азербайджанец". Так мы и называемся в Советском Союзе по сей день. Азербайджанцы объявлялись отуреченными персами. Латинский алфавит, принятый в республике, был заменен на кириллицу. И все это в рамках трагикомической культурной революции, ставившей задачу оторвать наш народ от его корней и от близкой ему по духу культуры Ближнего Востока.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

После второй мировой войны репрессии инакомыслящих и беды азербайджанцев как нации возобновляются. В 1948 году, по необъясненной до сих пор причине, 100 тысяч азербайджанцев, тысячелетиями проживавших на своей родной земле на территории нынешней Армении, были выселены в течение 48 часов. Столько же их было выселено из Грузии. Их согнали из горных районов и бросили на произвол судьбы в засушливых степях Азербайджана. Многие тогда погибли в первые же годы от малярии и туберкулеза... Духовная жизнь стала преступлением. Мораль умирала. Полное бесправие, экономические и экологические безумства, противоприродные законы и "подзаконы", перешедшие по наследству от времен культа личности к временам застоя, побудили общество к "самозащите", выразившейся в виде тотальной коррупции и круговой поруки. Только так, вероятно, можно было просуществовать в этих условиях. Мы растеряли многое святое за это время, да и не мы одни. Сказанное без остатка относится ко всем народам Советского Союза.

Тем не менее, самые главные, самые необходимые для возрождения любого общества качества нам удалось сберечь. ''Великим инквизиторам", властным над нашими жизнями, так и не удалось подавить нашу внутреннюю свободу. Идея подавления личного в угоду государственному, насаждаемая повсеместно, не смогла вытеснить идею о том, что государственные интересы должны складываться из личных. Азербайджанец никогда и не сомневался в том, что каждый человек волен по-своему решать свои проблемы и планировать свое будущее.

Семья и дети: азербайджанцы по-прежнему ставят эти ценности выше успеха, карьеры и ''душевной гармонии".

Стремление к достатку: здесь никого не надо убеждать, что жить не в нищете – это не аморально. Азербайджанцев

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

не удалось лишить ни инициативности, ни предприимчивости. Люди готовы к коммерческому риску, хотят больше работать и больше получать. “Деньги мужчины красят мир”, – сказано в Коране.

Что еще можно сказать о национальном характере азербайджанцев? Азербайджанцы раскованны. Чаще у них хорошее настроение, они улыбчивы, любят подтрунивать друг над другом. Азербайджанцы чрезвычайно музыкальны. По отношению к пришельцам у азербайджанца всегда наготове неограниченный кредит доверия и гостеприимства, при этом он часто ошибочно предполагает, что пришельцу известны порядки в его доме. Азербайджанцы любят яркие цвета, очень популярны синий, красный, бирюзовый (бирюза считается волшебным камнем, приносящим счастье), любят вкусно поесть, часами готовы стряпать любимые блюда и делается это гораздо чаще, чем по праздникам. Азербайджанцу трудно сказать вам ’’нет”. Но если вы заполучите его “да”, то это может означать не совсем то, что вы думаете. Бережливость не в цене, ее называют скупостью. Безусловно, азербайджанцы индивидуалисты, но тем более впечатляюща и их сплоченность перед лицом общей угрозы, и их участливость к человеку, оказавшемуся в беде...

А еще мы оптимисты. Мы уверены, что нам удастся разрешить проблемы, захлестывающие наше общество. Мы мобилизуем для этого все наши силы. Мы знаем, что наступили ’’новые времена” и мы не упустим еще одну возможность, которую предоставляет нам история для того, чтобы вернуть былую славу нашей земле, дать счастье ее народу, утвердить достоинство каждого ее гражданина...

Таковы мы сегодня!

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

AZADLIQ BAHASINA TORPAQ? QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN YENİ MƏRHƏLƏSİ[1]

Aprelin 30-da (1991 – red.) səhər saat 6-da Azərbaycan DİN, SSRİ DİN və Sovet ordusunun döyüşçüləri hərbi sənətin bütün qaydalarına uyğun şəkildə möhkəmləndirilmiş Çaykəndə hücum etdilər. Erməni yaraqlılarının Azərbaycan ərazisindəki əsas dayaq məntəqəsinə birgə hücum Mərkəzin bu dörd ildə nə Azərbaycanın, nə Ermənistanın xeyrinə həll etdiyi Qarabağ probleminin gedişində yəqin ki, yeni mərhələnin başlanğıcıdır.

İndi bəlli olur ki, erməni millətçiləri Qarabağ uğrunda müharibəyə hazırlığı hadisələrin başlanmasından çox qabaq görmüşlər. Hələ 15-20 il bundan öncə Çaykənd və onun ətrafı Yerevandan tez-tez gələn "arxeoloq"ların və "coğrafiyaçı"ların diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Onlar burada uzun sürən partizan döyüşü üçün hansı imkanların olduğunu öyrənirmişlər.

Münaqişənin başlamasına az qalmış Çaykənd ətrafı – çətin keçilən dağlar, sıx meşələr əvvəllər nəzərdə tutulmuş plana uyğun surətdə gizli partizan sığınacaqları olan, hərbi cəhətdən möhkəmləndirilmiş rayona çevrilir. Konflikt başlayanda

[1] "Azadlıq" qəzeti, 9 may 1991.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ətrafda yerləşmiş erməni partizan dəstələri üçün Çaykənd əsas baza rolu oynamağa başlayır. Burada yanacaq, ərzaq və silah anbarları, Yerevanla radioəlaqə məntəqələri və onların mərkəzi qərargahı yerləşir (Bazanı bütün lazımi şeylərlə təmin etmək üçün Yerevandan buraya hər gün 9-a qədər vertolyot gəlirdi). Strateji cəhətdən əlverişli vəziyyətdə olan erməni yaraqlıları Çaykənd ətrafındakı azərbaycanlılara qarşı terrora başlayır. Gəncədən Göygölə gedən yol faktiki olaraq bağlanır. Pusqudan öldürülmüş dinc sakinlər, partladılmış avtobuslar, raket atəşinə tutulmuş kəndlər, oğurlanmış mal-qara haqqında hər gün bir-birindən dəhşətli xəbərlər gəlir. Və bütün bu cinayətlər məsələyə qarışmamaq əmri almış SSRİ DİN qoşunlarının gözü önündə baş verir. Bununla da onlar əslində ermənilərin bazalarını azərbaycanlıların haqlı qəzəbindən qorumuş olurlar. Üç il beləcə davam edir və nəhayət, aprelin 30-u ərəfəsində ordu Moskvadan təzə bir əmr alır...

Dişinə qədər silahlanmış yaraqlıların müqavimətini qırmaq üçün döyüşçülər zirehli texnika, hərbi vertolyotlar və yüngül artilleriyadan istifadə etməli oldular. Qatı duman Ermənistandan gələn vertolyotlara döyüşdə iştirak etməyə imkan vermədi. Bununla belə, quldurlar iki zirehli maşını sıradan çıxartdılar və 14 nəfəri girov götürə bildilər. Onlardan birini – bələdçilik edən Aydın Hacıyevi (Xanlar avtobazasının işçisi) vəhşicəsinə öldürdülər. Günorta üstü onlarca quldur öldürüldü, qırxa yaxını həbs edildi, müqavimətləri sındırıldı. Arasında xaricdə istehsal edilmiş çoxlu silah olan hərbi texnika ələ keçirildi. Ermənpresin məlumatına görə, dinc əhali arasında da tələfat vardır.

Saat 14-də girov götürülmüşləri öldürməklə hədələyən quldurların tələbi ilə döyüşçülər kəndi tərk etməli oldular. Sonra girov götürülmüş 13 rus 27 erməni qulduru ilə dəyişdirildi. Atışma günün qalan vaxtı da davam etdi. Mayın 1-də səhər kəndə girən döyüşçülər kəndi bu dəfə quldurlardan azad etdilər. Kənddə yaşayan bir neçə yüz yerli sakindən çoxu köç-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

mək üçün rayon rəhbərliyinə ərizə verib. Onlar Xankəndinə və Şimali Qafqaza köçürülüblər.

Çaykənddəki hadisələr haqda xəbər beynəlxalq aləmə yayılıb. Çaykəndin əldən getməsi ilə Azərbaycan ərazisinin xeyli hissəsində təxribat işləri aparmaq imkanlarını itirən ermənilər dünya erməni lobbisinn gücünü bütünlüklə Qorbaçovun üstünə yönəldir. DİN qoşunları rəisi general Şatalin məsuliyyətdən qorxaraq deyib ki, onun döyüşçülərinin dinc əhali arasında baş verən tələfata heç bir dəxli yoxdur; bütün günahlar Azərbaycanın daxili işlər naziri M.Əsədovun üstünə düşür. SSRİ daxili işlər naziri Puqo isə əksinə, bildirib ki, Çaykənddə, ümumiyyətlə dinc əhali yoxdur, orada ancaq silahlı quldur dəstələri yerləşib. Moskvadakı ermənipərəst ziyalılar ermənilərin Çaykənd mövqeyini müdafiə edən qəzəbli nitqlər söyləyirlər. Hətta Roma papası da ermənilər müdafiə etdiyini bildirib. Zaqafqaziyanın başqa rayonlarında yaraqlıların tərksilah olunması əməliyyatlarından sonra heç vaxt belə səs-küy qopmamışdı. Moskvada yüksək səviyyədə ölkə rəhbərliyi, Azərbaycan və Ermənistan arasında danışıqlar gedir. Danışıqların nəticəsindən asılı olmayaraq tamamilə aydındır ki, Çaykənd daha partizanların dayaq bazası vəzifəsini yerinə yetirə bilməyəcək və əməliyyatın təşəbbüsçüləri bunu yaxşı başa düşürdülər.

Ölkədəki siyasi hadisələri izləyən hər kəs üçün Qarabağ konfliktində Moskva siyasətinin dönüş nöqtəsini müəyyən etmək çətin deyil. Bu, sözsüz ki, imperiyanı saxlamağa çalışan və öz hakimiyyətini, yəni İttifaq müqaviləsi bağlamaqla qanuniləşdirmək istəyən M.Qorbaçovun işidir.

Ancaq onun bu planını yerinə yetirməyə heç də hamı meyl göstərmir. Moskvanın hədələrinə baxmayaraq Ermənistan referendum keçirməkdən imtina edir. Azərbaycan rəhbərliyi demokratik ictimaiyyətin təsiri altında tərəddüd etməkdədir; Kremlə veriləcək milli suverenliyin əvəzinə kompensasiya tələb edir. Nəhayət, Qorbaçov DQMV problemini ədalətlə,

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Azərbaycanın xeyrinə həll edir. Budur, "onlar"ın (9+1) sazişinə çəkilmiş qolun əvəzinə Azərbaycan Qorbaçovdan Çaykəndi alır, Ermənistan cəzalandırılır.

Azərbaycan öz azadlığı bahasına quldurlardan tamamilə təmizlənmiş Qarabağ torpaqlarını ala biləcəkmi? Bu, erməni lobbisinin Kreml siyasətinə təsir gücündən asılıdır; Azərbaycanda demokratik hərəkatın mübarizliyindən asılıdır – müstəqillik üçün belə çətin şəraitdə respublika rəhbərliyini möhkəm mövqe tutmağa məcbur etsin ki, heç olmasa Qarabağ erməni quldurlarından tamamilə təmizlənməsə İttifaq müqaviləsini imzalamasın.

İnzibati-amirlik sisteminin tərkibində qalan Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmağına yalnız bir variantda son qoyula bilər; Ermənistan SSRİ-dən tam ayrılır; Azərbaycan tamamilə Moskva idarəsinə tabe olur.

Zənnimizcə, hər ikisi çox çətin məsələdir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

AXC FRAKSİYALARININ ÖZ PRİNSİPLƏRİNDƏN DOĞAN TAKTİKASI[1]

Azərbaycan siyasi təfəkkürünün inkişaf tarixində AXC IV konfransının mühüm hadisə sayılmağa tam haqqı var. Qabaqlar görünməmiş bir səviyyədə nəzəri diskussiya cəbhə fəallarının siyasi hazırlığının xeyli yüksəldiyini göstərdi. Molla Nəsrəddindən, xalq məsəllərindən ("liberal düşüncə... radikal vurdu, çayı keçdi"), populist ifadələrdən ("xalqın taleyi", "imperiyanın qulları"), yerli-yersiz AXC avtoritetlərinə istinaddan ("bayaq hörmətli filankəs bəyin tamamilə düzgün qeyd etdiyi kimi") ibarət köhnə düşüncə qurğusundan az istifadə olunub cəbhədə çoxdan formalaşmış fraksiyaların mövqelərinin konkretləşməsinə, müstəqilliyə gedən yollarda taktiki addımların müəyyənləşməsinə keçid başlandı.

Qarşıdakı məqsədə çatmaq üçün xarici ölkələrdə təcrübədən uğurla çıxmış üsullara istinadlar, politoloji terminlər konfrans iştirakçılarının nitqində getdikcə daha tez-tez səslənirdi.

DİSKUSSİYA E.Məmmədovun irəli sürdüyü, milli ideya naminə müvəqqəti olaraq (müstəqilliyə çatana qədər) insanın

[1] "Azadlıq" qəzeti, 14 iyun 1991.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

və etnik azlıqların hüquqlarından vaz keçməyi nəzərdə tutan müstəqilliyə doğru hərəkatın taktikasına aid yeni konsepsiya ətrafında getdi. Təklif olunur ki, AXC-nin çox geniş Proqramının yerinə yetirilməsinə boş yerə sərf olunan qüvvələri birləşdirmək və müstəqilliyə nail olmağa doğru yönəltmək , bütün məsələləri isə sonra həll etmək lazımdır.

XATIRLADAQ ki, Məclisin qəbul etdiyi AXC-nin seçkiqabağı Proqramında öz əksini tapmış olan demokratlar taktikasına aid konsepsiyada əksinə, Azərbaycanın tam müstəqilliyinə gedən yolda hər addımın demokratik olması nəzərdə tutulur. Yəni hər konkret taktiki addım çoxluğun iradəsini ifadə etmiş qanuna, Nizamnaməyə, ictimai sazişə dayanmalıdır və heç bir halda şəxsiyyətin hüquqlarını tapdalaya bilməz. Bundan başqa, AXC-nin geniş Proqramında bizi tam siyasi və iqtisadi müstəqilliyə apara bilən, ictimai həyatın müxtəlif sahələrində mərhələ-mərhələ həyata keçirilməli olan konkret islahatlar göstərilmişdir.

AXC-nin demokratik qanadının taktikasını iki sözlə belə ifadə etmək olar: **müstəqil hüquqi dövlətə[1] mülki cəmiyyətin[2] inkişafından keçib getməli.**

Bununla bağlı olaraq hərəkatın vəzifəsi öz şəxsi hüquqlarını düzgün dərk edərək və ona arxalanaraq öz əqidəsinə uyğun siyasi seçim bacarığı kəsb edən adamların yaratdığı, dövlətdən asılılığı olmayan müstəqil ictimai qurumları hər cür inkişaf etdirmək idi. Belə qurumlar ictimai həyatın getdikcə yeni-yeni sahələrini əhatə edəcək, dövləti həmən sahələrdən sıxışdırıb uzaqlaşdıracaq, cəmiyyəti özünüidarəyə çevirəcək, dövlətin qalan fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarəti[3] həyata

---

[1] **Hüquqi dövlət** – demokratik yolla seçilmiş parlamentin qəbul etdiyi qanunlarla idarə olunan dövlət.

[2] **Mülki cəmiyyət** – iqtisadi (bazar), sosial (ictimai hərəkatlar), milli, mənəvi, tayfa-ailə münasibətlərinin məcmusu.

[3] **İctimai nəzarət** – ictimaiyyətin dövlət üzərində müstəqil mətbuat, məhkəmə, seçici müraciətinə əsaslanmış deputat sorğusu vasitəsi ilə həyata keçirdiyi nəzarət.

keçirəcək. AXC qurumlarına da AXC Proqramı çərçivəsində müstəqillik məhz buna görə – cəmiyyətə tədricən özünüidarə xüsusiyyətləri kəsb etmək məqsədi ilə verilmişdir. AXC İdarə Heyəti başqa demokratik qurumların inkişafına ideoloji, texniki və maddi vasitələrlə köməklik edir ki, onlar hətta AXC-dən də asılı olmayan müstəqil qurumlara çevrilə bilsinlər.

Bu, uzun yoldur. Ancaq məqsədimiz **yeni diktatura yox**, İnsan həyatını və İnsan ləyaqətini ən qiymətli sərvət sayan **demokratik hüquqi dövlət** yaratmaqdırsa, bu, yeganə düzgün yoldur.

Bizdə geniş yayılmış rəyin əksinə olaraq **insan hüquqlarının sinfi, dini, milli mənafelərdən üstün olması prinsipinin mütləqliyi** dünya ictimaiyyəti tərəfindən yalnız müstəqil ölkələr üçün yox, həm də "suverenliyinə məhdudiyyət qoyulmuş hər hansı ərazi" üçün də qəbul edilmişdir (Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi, 2-ci maddə).

Demokratların taktikası barədə bir yanlış fikir də yayılmışdır: onları mitinq, tətil, ümumxalq üsyanı kimi mübarizə formalarını qəbul etməməkdə təqsirləndirirlər. Bu fikir həqiqətə uyğun deyil – müstəqillik uğrunda bu mübarizə formalarını demokratlar qəbul edir (əsarətdən xilas olmaq üçün xalqın üsyan etmək hüququ BMT-nin "millətin öz müqəddəratını özünün təyin etmək hüququ" sənədlərində qeyd olunmuşdur). Demokratlar ancaq bir şərtin yerinə yetirilməsini tələb edirlər – hər konkret taktiki addım haqqında qərar demokratik yolla qəbul edilməlidir (yuxarıya bax).

MÜLKİ CƏMİYYƏTİN İNKİŞAFINDAN HÜQUQİ DÖVLƏTƏ. Nəzəri Cəhətdən belə fikirləşdik, həyatda isə başqa cür alındı. Vətənin başının üstünü kəsdirmiş, hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs olan Qarabağ torpağını itirmək təhlükəsi bizim cəmiyyətin bütün qatlarını silkələyib mübarizəyə qaldırdı. Kommunist diktaturası altında inləyən bu cəmiyyətin heç bir siyasi səriştəsi və demokratik ənənələri yox idi... həm də cəmiyyətin öz həqiqi rəyinin ifadəsi üçün yuxarılar-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dan verilmiş bir sıra imkanlar ona gətirib çıxartdı ki, xalq Sov. İKP-yə yenidənqurmaya görə "diz çöküb minnətdarlıq etmək əvəzinə" partiyanın son 70 ildə "bəxş" etdiyi həqarət, terror və təqiblərin hamısını birdən yada saldı. Kommunistlərin öz günahsız qurbanlarının sümükləri üzərində yüksəltdiyi bütün sarayları xalq qəzəbinin şahə qalxmış dalğası bir anda süpürüb atmağa hazır idi. Hərəkatın sükanı arxasında duranların vəzifəsi bu xalq ümmanını (el gücü – sel gücü) idarə etmək üçün üsullar tapmaq, onu dəfolunmaz maneələrdən qorumaq, bu seli lazımi məcraya yönəltmək idi. Biz bunu bacara bilmədik. Bunun subyektiv səbəbləri də var idi (AXC-də indi gedən mübahisələr məhz bu səbəblər üzərindədir). Bizim məğlubiyyətimizin obyektiv səbəbləri isə siyasi mübarizəyə hazır olmamağımızdan irəli gəldi. Xalq hiddətini tənzimləməyin çətin iş olduğu aydınlaşdı – hərəkatın liderləri yaranacaq gözlənilməz şəraitə hazır deyildi. İctimai inkişafın gedişini sürətləndirməyə müvəffəq olmadıq. Tarixdə buna heç kim müvəffəq olmayıb.

20 yanvardan sonra demokratlar hər şeyə, demək olar ki, yenidən başlamalı oldular: tamamilə başqa şəraitdə qəddar təqiblər və həbslər, kütlələrin siyasi fəallığının azalması şəraitində. Müqəddəs məqsədə çatmaq üçün yenə həmin yol seçilir – **mülki cəmiyyətin inkişafından, müstəqil özünüidarə qurumlarının inkişafından keçən yol**. Respublika, ölkə və dünya demokratik ictimaiyyətinin həmrəyliyinə arxalanan AXC İdarə Heyəti cəbhənin dağıdılmış qurumlarının bərpasına, yeni müstəqil təşkilatların yaranması təşəbbüslərinə dayaq durmağa başlayır. İndi bunlar güclə edilmir (Sovet ordusuna qarşı bizim gücümüz yoxdur), elmlə, siyasi vasitələrlə həyata keçirilir. AXC-nin himayəsi və yaxın köməyi ilə "Yaşıllar" hərəkatı, qadın hüquqları uğrunda, dindarların hüquqları uğrunda hərəkat, demokratik gənclər hərəkatı, müstəqil yaradıcı kollektivlərin yaranması getdikcə daha genişlənir. Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın mövqeyinin təbliği

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

üçün böyük işlər görmüş AXC-nin elçiləri Azərbaycan "ocaqlar"ının da yaradılması məqsədi ilə ölkənin böyük şəhərlərinə yollanıblar. Bu gün hakimiyyətin AXC-ni əzmək üçün fiziki qüvvəsi kifayət qədərdir (ordu şəhərdədir!), ancaq mənəvi qüvvəsi artıq yoxdur. Azərbaycanda kommunistlərə qarşı əməli (konstruktiv) müxalifət olduğunu ölkənin və dünyanın siyasi xadimləri etiraf edirlər ki, respublika kommunistləri də bunu şüuraltı olaraq dərk edir.

YENİ KONSEPSİYA bunların əvəzində bizə nə təklif edir? Yaranmış təşkilatların bütün üzvlərini öz vəzifələrindən ayırmaq, onları təzəcə dərk etməyə başladıqları şəxsi hüquqlarını unutmağa məcbur etmək, onların hamısını birləşdirib başbilən lider-diktatorun dalınca aparmaq! Axı hara? – Mərkəzi Komitənin tanklarla qorunan binasına?...

Etnik azlıqlara buyurulur ki, Sovet hakimiyyətinin 70 illik hökmranlığı ərzində tapdalanmış hüquqları uğrunda mübarizədən əl çəksinlər. Bu konsepsiyada onlar güclə Azərbaycan millətinə birləşdirilir. Onların arasında özünü səmimi kimi olaraq azərbaycanlı sayanlar, sözsüz ki, var. Bəs özünü azərbaycanlı saymayan ləzgi, talış, tat... ilə neyləyək?! Cavab çox sadədir: əgər millətin mənafeyinin şəxsiyyətin mənafeyindən üstünlüyü qəbul edilərsə (konkret olaraq "insanın mənfi mənsubiyyətini özü müəyyənləşdirmək hüququ"), belələrini qanundan xaric elan etmək olar; millətçilik və faşizmdən keçmiş ölkələrdə onlar təqib olunurdu. İlahi, yəni biz bu yollamı gedəcəyik? Bəs hər hansı azərbaycanlı Azərbaycan millətinin əksəriyyətinin qəbul etdiyi bir fikirlə razılaşmırsa, onda neyləyək? Yenə həmin qaydada – madam ki, millətin hüququ şəxsiyyətin hüququndan üstündür, onu "millət düşməni" elan edib ölüm düşərgəsinə basmaq lazımdır. Yüksək amallar naminə özgə bir şəxsin həyatını qurban vermək olarmı? Olar, elə buna görə də diqqəti müqəddəs ideyaya cəlb etmək xətrinə qatarları partladıb adamların külünü göyə sovururlar.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Öz prinsiplərinin insan hüquqlarından yüksəkdə durduğunu qəbul edən kommunistlər, faşistlər, fundamentalistlər, nasistlər sırf bu yolla getmişlər. İnsan hüquqları isə bizə tamamilə başqa mənəviyyat, başqa hüquqi normalar diktə edir.

BELƏLİKLƏ, mübarizəmizin ilkin mərhələsində biz kifayət qədər müstəqil qurumlar yaratdıq. Təbii ki, tələskənliklə gedən bu prosesdə hər şey asan olmadı. Xeyli müstəqil qurum (o sıradan AXC-nin bəzi rayon şöbələri) yalnız kağız üzərində mövcuddur. Bəziləri özlərini "demokrat" adlandırsa da bunun mahiyyətinin nə olduğunu yaxşı başa düşmür (AXC-nin IV konfransındakı diskussiyalarda da bu, nəzərə çarpırdı). Güclü maneələrdən biri də bizim psixologiyamızdır. Bu psixologiya adamı faktlara əsaslanmış təhqiqatla HƏQİQƏTİN öyrənilməsinə yox, irrasional (elmlə dərk olunmayan, ağla zidd) məhəbbətə, rəhmliliyə əsaslanan, hər "keçənə güzəşt" deyən "harmoniya"ya – əmin-amanlığa istiqamətləndirir.

Yaranmış qurumlar, zənnimcə, kifayət qədərdir. İndi günümüzü onların yenisinin yaradılmasına, yenidən qurulmasına sərf etməkdənsə bu qurumlara həyat verə biləcək demokratik düşüncəli insan formalaşdırmağa çalışmalıyıq. Cəbhənin öz Proqramında yazılmış prinsiplərdən qidalanmaq vaxtı gəlib çatıb. Öz fərdi azadlığını dərk etmiş, öz ixtisasına peşəkar səviyyədə yiyələnən və bununla da yaranmış qurumlardan istifadə edə biləcək adamlar bizdə hələ çox azdır. Elə buna görə də bizim yaradıcı ziyalılarımız öz rəislərinin üzünə "ağ ola" bilmirlər – sovet inzibatçılığı onlara öz peşəkarlığına uyğun işləməyə, yəni heç bir iş görməyib maaş almağa imkan verir.

BİZ MİLLƏTLƏRARASI YARIŞA GİRMİŞİK və bu yarışda millətlərin çoxuna uduzuruq. Açıq boynumuza alaq ki, əmin-amanlıq, "harmoniya" sorağında qurulmuş həyat tərzi bizim inkişafımıza mane olur. Biz HƏQİQƏTİ nəinki demək, hətta eşitmək iqtidarında deyilik; çox təəccüblüdür – həyatımıza təsir edəcək informasiyanı eşidib qəbul etmək istəmirik. Bu sözsüz ki, psixoloji problemdir. Bizim hər birimiz tarixin

haçalanmış yoluna çıxıb – ya özümüzü dəyişdirib qalib gələcəyik, ya da əvvəlki kimi qalıb bu yarışda uduzacağıq. Demokratlar qələbəni seçiblər. Bunun üçün biz REFORMASİYA,[1] MAARİFÇİLİK, LİBERALLAŞMA mərhələlərini sürətlə keçməliyik. NƏ SƏMƏRƏLİDİRSƏ, ONU MƏNƏN QƏBUL ETMƏLİYİK. NƏ QADAĞAN OLUNMAYIBSA, DEMƏLİ, İCAZƏ VERİLİB. İNSANA MƏQSƏDƏ ÇATMAQ ÜÇÜN VASİTƏ KİMİ YOX, SON AMAL KİMİ BAXMALIYIQ.

Bu gün öz iradəsini bütün dünyaya diktə edən millətlər məhz bu yolu keçiblər (Həm Qərbin, Həm Şərqin insana və millətə xeyir verə biləcək sağlam nəyi varsa hamısını mənimsəmiş Türkiyə Respublikası buna canlı misaldır. Türkiyə millətçilikdən də keçmişdir və nəticəsi göz qabağında idi: on milyonluq kürd problemi, Novruz bayramının qadağan olunması, mətbuatda senzura).

BİZİM İNKİŞAF YOLUMUZUN seçilməsi ilə bağlı ortaya çıxan bütün suallara bir yazıda cavab vermək çətindir. Bu barədə diskussiya gərək davam etsin. Bu diskussiya dünyada əbədi gedir. Nəyin üstün olması (insanın, yoxsa sinfi, dini, milli, yaxud hər hansı bir ideyanın) siyasi fəlsəfənin əsas sütunudur. Gələcəkdə tarixi hadisə sayılacaq bu diskussiyanı bu gün ictimaiyyətimiz içərisində qaldırmaq AXC demokratlarının başlıca vəzifəsidir.

---

[1] **Luterin Almaniyada** orta əsrlərdə başlamış fərdi-mənəvi islahatlar.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

YENİ MƏTBUAT, YENİ PROBLEMLƏR[1]

Qorbaçovun "Aşkarlıq Siyasəti" ilə gələn mətbuat azadlığı nə qədər sısqa olsa da, respublikanın ictimai həyatında çevriliş etdi. Əvvəllər qeyri-rəsmi mətbuat – "samizdat," sonralar isə gündən-günə artan siyasi-ictimai təşkilatların mətbu orqanları AKP MK-nın informasiya üzərindəki inhisarına son qoydu. Bununla da demokratik hüquqi dövlətin bünövrə daşı – plüralizmin əsası qoyuldu. Müstəqil mətbuat insanın "informasiyanı axtarmaq, əldə etmək və yaymaq" azadlığı hüququnu təmin edərək ona düzgün siyasi seçim və istədiyi idarə orqanlarına nəzarət imkanı yaradır. Həyatın ən aktual məsələlərinə dair cəmiyyət rəyinin formalaşmasını təmin edən daimi diskussiya şəraitini yaratmaq demokratik mətbuatın əsas vəzifəsidir. "Lakin demokratiya sadəcə olaraq müxtəlif rəylərin istifadəsini yox, mötəbər və ağıllı rəylərin diskussiyasını tələb edir. Belə ictimai müzakirədə kiminsə şəxsi mülahizə və rəyindənsə müxtəlif çeşidli siyasi seçimlər palitrası yaradan geniş və dolğun informasiya vacibdir. Çünki bir-birinə əks olan rəylərin istifadəsi ictimaiyyətdə bunlardan yalnız birini seçməyə imkan verir. Ancaq ona adamların

[1] "Azadlıq" qəzeti, 21 iyun 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

özlərinin müəyyən rəyə gəlməsinə imkan verən ətraf mühit haqqında doğru təsəvvür yarada bilən faktlar lazımdır" (**Robert K.Manoff).**

Deməli, öncə fakt, sonra ideologiya – demokratik mətbuatın şüarı budur. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Leninin – kommunizmin banilərindən birinin – bu barədə öz nöqteyi-nəzəri vardır. Onun "nizamlı" dəlillərini dinləyənlər deyəndə ki, "Vladimir İliç, axı faktlar başqa şey deyir", o, ötkəmliklə cavab verərdi: "demək, faktlar üçün bu daha pisdir".

Müstəqil mətbuatın boy atmasını müşahidə edənlər həmin qüsurların hələlik onda da olduğunu aydın görər. Bizim qəzetlər keçmiş, indi və gələcək haqqında uzun-uzadı mülahizələrlə doludur. Yeniliklərə ikinci dərəcəli əhəmiyyət verilir. Oxuyucuya düzgün qərarlar qəbul etmək üçün vacib olan informasiya yox, qəzetlərin öz nüfuzlu müəlliflərinin şəxsi rəyi təqdim olunur. Xoşbəxtlikdən, ümidverici cəhətlər də az deyil. Bizim mətbuatda demokratik ənənələrin yaranmasında fəal iştirak edən gənc jurnalist nəsli var. O, müzakirəsi qadağan olunmuş sahələrə cəsarətlə baş vurur, keçmişdə ictimaiyyətdən gizlədilmiş rəqəmlər və naməlum faktlar əldə edərək savadlı jurnalist təhqiqatı aparır, tənqidinə yol verilməyən adları cəsarətlə çəkir. Təkrarən qeyd edirəm ki, məhz bu cür fəaliyyət – müstəqil jurnalist təhqiqatı – ictimaiyyətin dövlət üzərində tam nəzarətinin yaranması işində dünyada ən gərəkli və vacib vasitə kimi qəbul edilmişdir. Bu da ölkədə həqiqi demokratiyanın yaranmasının əsas əlamətidir.

Yaranmaqda olan jurnalist təhqiqatı ənənələri yeni, gözlənilməz problemlərlə qarşılaşacaq. Biz jurnalist təhqiqatı zamanı meydana çıxan etik problemlər üzərində xüsusilə dayanacağıq. Bizdə sensasiya, şişirdilmiş faktlar dalınca qaçmaq hələ milli fəlakət halı almayıb. Bununla belə, müstəqil mətbuatın bu yolda ilk addımlarında jurnalistlərin informasiya yığma prosesində qeyri-etik hərəkətləri haqlı etiraz-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

lar, ittihamlar doğurmuşdur. Bu problem Qərb ölkələrinin ictimaiyyətini çoxdan narahat edir. Məsələn, İngiltərədə informasiyanın toplanmasında və təqdim edilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin əksəriyyətinin məsuliyyətsiz münasibəti ilə bağlı qalmaqal sakitləşmir. Mətbuatın etik normalara riayət etməsinə nəzarət üçün hökumət komissiyasının yaradılması çağırışları getdikcə güclənir. Londonun "Sandi Tayms" qəzeti xəbər verir ki, Britaniya mətbuatının nümayəndələri yaranmış şəraitdə özlərinin "mətbuat üzrə şikayətlərin araşdırılması komissiyası"nı yaratmağı qərara almışlar. Qəzet yazır: "Bu komissiya nazirləri, parlament üzvlərini və şübhəcil oxuyucuları inandırmalıdır ki, mətbuatın özünütənzim prinsipi səmərəlidir". Bununla da dövlətin mətbuatın işinə qarışmasının qabağı alınar. Komissiya öz işində mətbuatın bu təşəbbüsləri irəli sürmüş nümayəndələrindən ibarət xüsusi işçi qrupunun hazırladığı kodeksə əsaslanacaq. Aşağıda ingilis jurnalistləri müstəqil assosiasiyalarının özləri üçün hazırladığı kodeksdən bəzi maddələri verəcəyik. Bu kodeks nə üçün də Azərbaycan müstəqil mətbuatının əsasında durmasın?! Bunun üçün bizə çətin bir iş qalmır: mətbuat azadlığı prinsiplərini qəti müdafiə edən və öz münasibətlərini ictimaiyyətlə tənzimləyən "AZƏRBAYCAN MÜSTƏQİL JURNALİSTLƏR İTTİFAQI" yaratmaq. Nə üçün biz mətbuat azadlığı müdafiəsi üçün öz qüvvələrimizi birləşdirməyə başlamayaq? Əlbəttə, bu asan proses deyil: Zənnimcə, Müstəqil Jurnalistlər İttifaqının adının kağız üzərində qalmasını istəmiriksə, onun meydana gəlməsini mərhələlərlə həyata keçirmək lazımdır. Birinci addım kimi üç-dörd əsl müstəqil qəzetin "Azad söz uğrunda" maliyyə fondunu yaratmağı təklif etmək olar. Bu fondun vəsaiti, tutaq ki, öz borcunu yerinə yetirərkən zərər çəkmiş jurnalistlərə, ümid verən gənc jurnalistlərin öz ixtisasını artırmasına xərclənər. Müxtəlif janrlar üzrə ən yaxşı jurnalist işi üçün illik mükafatlar təsis etmək də pis olmazdı. Əminəm ki, bu

addımlar bizim mətbuatı sıx birləşdirəcək. Bu həm də dövlətin "yaradıcı ittifaq"larının döşünü əmməkdən ayrıla bilməyən bütün yaradıcı ziyalılarımızın birləşməsi üçün yaxşı nümunə olardı.

İNGİLİS JURNALİSTLƏRİ ÜÇÜN QAYDALAR KODEKSİNDƏN BƏZİ MADDƏLƏR

İnformasiyanın doğruluğu: 1. Qəzetlər və dövri mətbuat vasitələri yalan və ya işin mahiyyətini təhrif edən materialın dərcinə yol verməməlidir. 2. Dərc olunmuş materialda ciddi qeyri-dəqiqlik, yalan bəyanat və ya məsələnin mahiyyətini təhrif edən reportaj dərc olunduğu etiraf olunursa, bütün hallarda gecikmədən görümlü yerdə düzəliş verilməlidir. 3. Vacib sayılarsa, günahkarın adından üzrxahlıq dərc olunmalıdır. Qəzetlər və dövri mətbuat vasitələri diffamasiyaya[1] görə onlara göndərilmiş şikayətin nəticəsi haqqında obyektiv və dəqiq məlumat verməlidir.

CAVAB İMKANI: 1. Ayrı-ayrı şəxslərə və təşkilatlara (ağlabatan əsasları varsa) bütün hallarda cavab üçün imkan verilməlidir.

FAKT, ŞƏRH VƏ GÜMAN: 1. Qəzetlərin, sözsüz ki, bu və ya başqa məsələ haqqında öz mövqelərinin olması hüququ var, buna baxmayaraq bütün hallarda fakt, şərh və güman arasında dəqiq sərhəd qoyulmalıdır.

ŞƏXSİ HƏYAT: 1. Adamların öz razılığı olmadan şəxsi həyatına müdaxilə etmək və şəxsi həyatla bağlı təhqiqat işi aparmaq və onları dərc etmək yolverilməzdir. Bu, yalnız ictimai mənafe tələb edərsə, özünə haqq qazandıra bilər. Aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur: a) cinayət aktının və ya qəbahətin üstü açılır və ya təhqiq edilirsə; b) hər hansı antisosial aktın üstü açılır və ya təhqiq edilirsə; c) ictimai sağlamlıq və ya təhlükə-

[1] Diffamasiya – şəxsin ləyaqətinə toxunan məlumatın yayılması.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

sizlik müdafiə edilirsə; d) şəxsi həyatına müdaxilə hüququnun pozulmasına qərar verilmiş şəxsin ictimaiyyəti aldatmaq məqsədi ilə verdiyi bəyanatın və ya başqa hərəkətin qarşısını almaq üçün edilirsə.

TƏHRİF: 1. İnformasiya və ya fotoşəkil əldə etmək üçün jurnalistin təhrifə və ya kələyə əl atması yolverilməzdir. 2. Sənəd və fotoşəkil yalnız sahibinin aydın ifadə olunmuş razılığı əsasında əldə edilə bilər. Onların başqa cür alınmasına ictimai mənafe tələb etdikdə yol verilə bilər.

HƏDƏLƏMƏK: 1. Jurnalistin informasiya və ya fotoşəkil əldə etmək üçün hədələməyə, bu və ya başqa bir şəxsin razılığı olmadan onun foto-şəklini çəkməyə, telefon zəngləri ilə təqib etməyə, şəxs cavabdan imtina edib jurnalistə evini tərk etməyi təklif etdikdən sonra evdə qalmaqda israr etməyə, şəxsi izləməyə və ya izləməni təşkil etməyə ixtiyarı yoxdur.

AYRI-SEÇKİLİK: 1. İrqə, dərinin rənginə, dini etiqadına, cinsi və seksual meylinə, ruhi pozuntuya və ya cismani qüsurlara istinad etmək mənfi nəticə verəcəksə, mətbuat bundan imtina etməlidir. 2. Əgər dərcini ictimai mənafe tələb etmirsə, mətbuat irqə, dərinin rənginə, dini etiqada aid müfəssəl məlumatın dərcindən imtina etməlidir.

P.S. Yəqin ki, oxucu mətndə tez-tez təkrar olunan "... əgər ictimai mənafe tələb edirsə" qeyd-şərtinə fikir verib. Bəs bu ictimai mənafe hansı ölçülərlə müəyyən ediləcək? "Deyli Star" qəzetinin redaktoru, komissiyanın üzvlərindən biri Brayan Xitçen bu suala belə cavab verməyə çalışıb: "Nəyin düzgün və yanlış olduğunu biz daxilən gözəl hiss edirik. Biz öz məhdudiyyətlərimizi tətbiq edə bilərik və bu halda heç kim deməyəcək ki, bu, senzuradır".

Bizə ona arxalanmaq qalır ki, ictimaiyyət tərəfindən bəyənilən, özlərinin qəbul etdiyi qərarların düzgünlüyünə bitkin bir inam hissi tezliklə bizim jurnalistlərdə də yaranıb formalaşacaqdır.

TƏKLİKDƏ BİR ADDIM[1]

"Ağlın səsi gur deyil, ancaq inadkardır
və o eşidilməyincə susmayacaq"

Z.Freud

Aleksandr Soljenitsının da beləcə zəif, ancaq inadkar səsini bu gün bütün dünya diqqətlə dinləyir. Bu gün belədir, iyirmi il qabaq isə bu adam dünyanın yarısını tutmaq iddiasında olan əxlaqsız bir sistemə meydan oxudu... Və axır ki, qalib gəldi.

Cəsarət və istedadı ilə əfsanələşmiş müasirimizin əsəri Azərbaycan dilində ilk dəfə (və sevinirik ki, məhz Xalq Cəbhəsinin qəzetində) işıq üzü görür.

"Yalansız yaşamaq!" – vicdanımızı tərpədən bu çağırış qabaqca bir neçə dissidentin manifesti oldu, indi isə insan ləyaqəti, insan hüquqlarının toxunulmazlığı uğrunda gedən xalq hərəkatının manifestinə çevrilib.

Soljenitsın burada heç də güclü şəxsiyyətlərə, siyasi düşüncədaşlarına, yaxud da bizdə qəbul olunan kimi bütün Xalqa üz tutmur. O, orta ziyalıya üz tutur. Elə səmimi və təsirli danışır ki, elə bil üzbəüz oturub öz ömür yolunu söyləyir, sənlə

[1] "Azadlıq" qəzeti, 28 iyun 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dərdini bölüşür. Və bu səs öz ünvanına çatır. Bu gün Rusiya demokratik yolla özünə prezident seçdi...

Müstəqillik, demokratiya, tərəqqi... Bütün bunlar olacaq, ancaq qəlbimizdə dərin kök salmış yalan yox olandan sonra. Dörd bir yanı bürüyən rəzalətə Tanrı yox, hökumət, cəmiyyət, təşkilat yox, şəxsən Sən cavabdehsən. Öz cəbhəndə – şəxsi cəbhəndə mübarizəyə başla, bu addımı at – təklikdə çətin bir addımı...

Mətni diqqətlə oxuyaq. Soljenitsının peyğəmbərcəsinə deyilmiş sözlərində bizim suallarımıza da cavab var. Biz azadlığı vəsf eləyən, hakimiyyət kabinetlərini vahiməyə salan çoxmilyonlu mitinqlərə toplaşırıq. Ancaq bizim hər birimiz tabe olduğumuz müdirin gözlərinə baxmaqdan çəkinirik. Doğrudanmı biz demokratıq? Sabah güclənsək bizə öyrətdikləri kimi zəifə zülm etməyəcəyikmi? Yuxarıdan üstümüzə yalanlar yağdırırlar, biz isə həqiqəti yalnız yuxarılara deməyə hazırıq (indi bu, qorxulu deyil). Bəs bir-birimizə necə? Təklikdə öz-özümüzə necə?

Soljenitsının resepti çox sadədir: heç vaxt, heç bir amal naminə yalan deməmək, həqiqəti gizlətməmək. Demokratiya Vicdanın addımlarına arxalanır. Bu addımı at, yalandan uzaqlaş. Və görəcəksən ki, bundan sonra heç kəs səni alçalda bilmir. Bu addımı on minlərlə adam atsa – Vətən basılmaz.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

TELEVİZİYA AZAD OLACAQMI? MİLLİ RAZILIĞA KÖMƏK EDƏCƏKMİ?[1]

"...Müxalifətə efirdə yer veriləcək" – əvvəllər AKP-nin ideologiya üzrə şöbə müdirinin müavini, indi Azteleradio şirkətinin rəhbəri MƏMMƏD MURAD ilk müsahibəsində belə dedi. Çox güman ki, respublika rəhbərliyi bu qərarı müxalifətin milli razılıq yolunda bir addım kimi qəbul etməsini arzulayır. Bu razılıq mümkündürmü?! Azteleradio şirkətinin sədri ilə söhbətdə AXC-ni təmsil etmiş H.Hacızadənin bu barədə yazısını təqdim edirik.

"Azadlıq" qəzeti

Bu gün hamı milli birlikdən danışsa da qarşıdurma zəifləmir. Hakimiyyət və müxalifət öz qüvvələrini real qiymətləndirib anlamasalar ki, heç biri öz tərəf müqabilini siyasi səhnədən uzaqlaşdırmağa qadir deyil – vəziyyət olduğu kimi qalacaq. Bunlardan birinin qələbəsi yalnız qan tökməklə mümkün olardı... deməli, danışıqlara alternativ yoxdur.

[1] "Azadlıq", 24 sentyabr 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Bununla belə mən bu qənaətə gəldim ki, müxalif tərəflər müxtəlif dildə danışıb bir-birini başa düşmür, biri hələlik o birinin anlaya bilmədiyi tələblər irəli sürür. Hakimiyyətdəkilərin bugünkü nəsli "yaxşılıq"-"pislik" kateqoriyaları ilə düşünür. Demokratik hərəkatın öncülləri isə "qanuni", ya "qeyri-qanuni" kateqoriyalarına əsaslanırlar (və ya hər halda əsaslanmalıdırlar). Biz də, hakimiyyətdəkilər də demokratik islahatların tərəfdarı olduğumuzu bəyan edirik. Amma biz deyirik ki, kommunistlər insandan aldıqları hüquq və azadlıqları ona qaytarmalıdır. Hakimiyyətdəkilər isə vaxtilə bizdən aldıqları hüquqlarımızı damcı-damcı qaytardıqca deyinirlər – "Sizə bu qədər yaxşılıq edirik, amma sizdə qədir bilən yoxdur..." Çünki onlar əmindirlər ki, bizim hüquqlarımızın yiyəsi doğrudan da onlardır. Müxalifəti hakimiyyətə can atmaqda, mitinqlər və tətillər təşkil etməkdə təqsirləndirən yuxarıdakılar nəhayət anlamalıdırlar ki, bütün bunlar qanunvericilikdə öz əksini tapıb.

Başqa bir məsələ. Bu gün tərəflər bir-birini başa düşüb dialoqa başlasalar da, meydana digər problem çıxacaq – etibar etmək problemi. 1990-cı ilin mayında Məsləhət Şurasındakı nəticəsiz razılaşmalardan sonra demokratlarda indiki rəhbərliyə heç bir inam qalmayıb. Ona görə də dialoqun başlaması üçün prezident öz idarəsi dövründə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməlidir: AXC-nin rayon şöbələrinin bərpası, müxalifət mətbuatına təzyiqdən əl çəkmək, AXC qərargahına hücum edənlərin cəzalandırılması.

Müxalifətə də tələblər var: öz siyasi gücünün miqyasından çıxan tələblər irəli sürməsin, öz siyasətini yalnız beynəlxalq aləmin qəbul etdiyi hüquq və etik normalar çərçivəsində yeritsin, öz proqramında qeyd edilmiş demokratik prinsiplərə ciddi əməl etsin. Danışıqlar yalnız bu vaxt mümkün olar.

Hakimiyyətlə müxalifət konkret nədə ümumi razılığa gələ bilərlər?

Zənnimcə, "cəmiyyətdə sabitliyi saxlamaqla dayanıqlı demokratiyanın mərhələli bərqərar olması" planı danışıqların mövzusu olmalıdır. Bu plan hakimiyyətlə müxalifət arasındakı qüvvələrin real nisbətini və cəmiyyətimizdə demokratik ənənələrin zəif olduğunu nəzərə almalıdır. Məsələn, hökumət müxalifətdən iki-üç dəfə güclüdürsə, müqavilə bunu nəzərə almalıdır. Qüvvələr arasındakı nisbətə uyğun olaraq qoy ictimai həyatın böyük hissəsi köhnə qayda ilə idarə olunsun, bu şərtlə ki, danışıqlar nəticəsində cəmiyyət daxilində azad bir məkan yaradılmalıdır ki, orada hər şey demokratik prinsiplərlə idarə olunsun. Zaman keçdikcə, demokratik qüvvələrin artmasına uyğun olaraq həmin məkan genişlənəcək və islahatların mərhələlərlə həyata keçməsi nəticəsində bütün ictimai həyatı əhatə edəcəkdir. Polşa variantı adlanan variant elə budur.

Bu yol çox uzun deyilmi və rəhbərliyin eyham vurduğu koalisiya hökuməti yaradılmasının perspektivləri necə ola bilər?

Zənnimcə, yuxarıda qeyd etdiyim şərtlər yerinə yetirilməsə, yəni tərəflər üçün vahid dil – qanunun dili olmasa, götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ənənəsi qərarlaşmasa, qüvvələrin real nisbətini əks etdirən müqavilə bağlanmasa, bu ideya həyata keçə bilməz. Başqa halda koalisiya hökumətinin müxalifətdən olan üzvləri ya gərək hakimiyyətin yüksək dairələrində hökm sürən qanunsuzluqla barışsınlar, ya da bu gün antidemokratik parlamentdəki demokrat deputatlar kimi gündə beş dəfə istefa verib sonra da geri götürsünlər.

Sözsüz ki, televiziya rəhbərliyi ilə müxalifət arasında əldə edilmiş razılıq göstərdiyimiz prinsiplərə istinad edən həmin qlobal planın tərkib hissəsi olmalıdır.

Görüşümüzdə ADTR şirkətinin sədri bildirdi ki, müxalifətə efirdə yer vermək barədə onda prezidentin mandatı var. Ciddi etik çərçivələr daxilində, şəxsiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir tənqidə imkan yaradılır. Verilişlər əvvəldən lentə

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

alınacaq. Verilişin montajı iştirakçılarla birgə hazırlanacaq. Bu qərar özlüyündə razılıq doğurmaya bilməz. Lakin biz istəyirik ki, rəhbərliklə son nəticədə Azteleradionu azad, neytral informasiya vasitəsinə çevirən uzunmüddətli müqavilə bağlayaq. Bütün efir vaxtı, xüsusən onun informasiya hissəsi həm hakimiyyətdəkilərin, həm də hər hansı ictimai qurumun diqqətindən azad olmalıdır. Yalnız belə televiziya əvvəlcə qarşılıqlı anlaşmağa, sonra isə milli razılıq yaranmasına kömək edə bilər. Hələlik isə ondan ehtiyat edirəm ki, prezidentin nümayəndələri "hakimiyyətə can atan pozucu qüvvələri tənqid etmək" üçün həftədə 98 saat bizim kürəyimizə döşəyəcək, "maskalanmış partokratiyanın" ifşası üçün isə 2 saat biz onların kürəyinə.

İlkin razılığımız ondan ibarət oldu ki, respublikada siyasi vəziyyətə AXC-nin verdiyi qiymətlə tamaşaçıları tanış etmək üçün bizim tərəfdən iki nəfərin iştirak edəcəyi 40 dəqiqəlik – "Aktual ekran" səpkidə veriliş təşkil olunsun.

Gələcəkdə bütün demokratik qüvvələrin televiziya ilə əməkdaşlığını təmin edən müqavilə imzalamağa ümid edirik. Sözsüz ki, bu müqavilə hakimiyyətlə müxalifət qüvvələrinin real nisbətini nəzərə almalı olacaq.

Mən təkrarən qeyd etmək istəyirəm ki, alınan azadlıq kiçik görünsə də, ancaq mövcud siyasi qüvvəni ifadə edən təminatlı azadlıq olsun.

Başqa halda yuxarıdan bizə bəxş edilən böyük imkanlar elə yuxarıdan da asanca alına bilər.

İNSAN HÜQUQLARI SONUNCU İDEOLOGİYADIR[1]

Siyasi fəlsəfənin əsas problemlərindən birini – insan hüquqları problemini İNSAN HÜQUQLARININ TOXUNULMAZLIĞI VƏ ALİLİYİ problemi adlandırmaq daha düzgün olardı. Bu problem şəxsiyyət marağının qrup, cəmiyyət, millət marağından üstünlüyüdür.

Nəinki dövlətin, hətta icmanın rüşeym formasında olduğunu təsəvvür etmək çətindir. Bununla belə, dövlətin ictimai institut kimi formalaşdığı qədim dövrlərdə üstünlük qrup marağına verilirdi. İcma marağı ən güclü psixoloji stereotiplərdən biridir ki, hər hansı bir formada bütün xalqlara məxsusdur: "Palaza bürün, elnən sürün". Çoxluğun (qrupun) iradəsinə tabe edilmiş qədim yunan demokratiyası, misal üçün, insanı cəmiyyətdən kənar etməyə, hətta onu məhv etməyə qadir idi. Acıdilliyinə görə Sokrat səs çoxluğu ilə ölümə məhkum edilmişdi.

İnsan hüquqlarının cəmiyyət və dövlət hüquqlarından üstünlüyü anlamı ilk dəfə intibah dövründə meydana çıxmışdı. O zamanın mütəfəkkirləri belə bir ideya irəli sürürdülər ki, Allah yaratdığı insana ləyaqətli ömür sürmək hüququ verib

[1] "Azadlıq" qəzeti, 10 oktyabr 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

və heç kəs – nə Allahın yüksəltdiyi monarx, nə də haqq səsi – xalq səsi insanı özbaşına bu hüquqlardan məhrum edə bilər.

Maarifçilik dünyaya azadlığın yeni siyasi fəlsəfəsini – liberalizmi bəxş etdi. Hər kəsin anadan olması onun təbii hüquqlara məxsus olması deməkdir, bunu insana təbiət verir və bu hüquqları məhdudlaşdırmağa heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Həmin hüquqlar kiminsə bəxşişi, güzəşti deyil ki, bunun üçün insan kiməsə borclu olsun. Ədalətli dövlətin vəzifəsi şəxsiyyət hüquqlarının müdafiəsi naminə öz hakimiyyətini məhdudlaşdırmaqdır. Beləliklə, liberal demokratiya millət nümayəndələrinin çoxluğunu insan hüquqları ilə məhdudlaşdırılan hakimiyyətidir.

Sosializmin sovet modeli bu konsepsiyaya bir daha yenidən baxdı. Sosializmin dəyərlər sistemində alilik proletariatın sinfi hüquqlarına verildi. Sovet hüquqşünasları uzun müddət sübut etməyə çalışdılar ki, insan hüquqlarını müdafiə etmək zərurəti insanın təbiətindən deyil, yalnız sosial-iqtisadi şəraitindən doğur. Onlar iddia edirdilər ki, sinfi ziddiyyətlərin olmadığı sosialist dövlətində hüquq sahəsində pozuntu ola bilməz. Qrup köməyinə əsaslanan belə cəmiyyətdə şəxsiyyətin inkişafı üçün hər cür şərait yaradılıb və qrupdan ehtiyatlanmağa dayməz. İnsanın cəmiyyətə iddiası azdır, onun, hər şeydən öncə, cəmiyyət qarşısında vəzifələri var. Şərqlə Qərb arasındakı dəmir pərdə götürülənəcən, əməkdaşlıq başlayanacan bu davam etdi. Qərb ölkələrinin nümayəndələri Sovet İttifaqı ilə danışıqlarda tez-tez insan hüquqlarının müdafiəsi problemini ümumavropa təhlükəsizliyinin bazislərindən biri kimi ortaya atırdı: insan hüquqlarının pozulduğu ölkəyə sülh və əməkdaşlığın yaradılması kimi qlobal məsələləri etibar etmək olmaz. Nəhayət, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə müşavirənin yekun aktına uzun mübahisədən sonra iki ayrıca mətn daxil edildi. Birinci mətn kifayət qədər qısa idi: "İnsan hüquqlarına hörmət və vicdan, fikir, din, əqidə azadlıqları da daxil olmaqla əsas azadlıqlar" ("Qarşılıqlı münasibətlərdə iş-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

tirakçı dövlətlərin əməl edəcəkləri prinsiplər bəyannaməsi”). İkinci mətn “humanitar və başqa sahələrdə əməkdaşlıq”la bağlı idi. Beləliklə, insan hüquqlarının ümumdünya əhəmiyyətinin tanınması onun ictimai-iqtisadi şəraitdən asılı olması haqqında sovet arqumentini heçə endirdi. Etiraf etməliyik ki, bu razılaşma mətninin ən böyük nailiyyəti beynəlxalq münasibətlərdə bəşəri ölçülərə istinad olunmasıdır. İnsan hüquqlarına hörmət xalqlar arasında dostluq və əməkdaşlığın inkişafını təmin etmək üçün zəruri olan sülh, ədalət və rifahın əsas amilidir. Başqa sözlə, insan hüquqlarının hər hansı ciddi pozuntusu Avropanın təhlükəsizliyini istər-istəməz sarsıdır.

Beləliklə, dünya birliyinə daxil olmaq istəyən hər bir ölkə insan hüquqlarının aliliyi və toxunulmazlığı prinsipini qəbul etməlidir. İnkişaf etmiş ölkələr keçmiş İttifaqın müstəqillik qazanan respublikaları qarşısında həmin tələbi qoyurlar.

Aydındır ki, Azərbaycan da bu istiqamətdə çox iş görməlidir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

БОРИС ЕЛЬЦИН: “НАСТАЛО ВРЕМЯ ПРИНЯТЬ ГЛАВНОЕ РЕШЕНИЕ И НАЧАТЬ ДЕЙСТВОВАТЬ”[1]

Борис Ельцин еще раз подтвердил свою репутацию мужественного политика, объявив 28 октября на Съезде народных депутатов РСФСР о начале коренных исторических в судьбе России реформ всех сфер общественной жизни.

Осознавая всю тяжесть непопулярных мер, которые придется вводить в ходе реформы, Ельцин отказался от соблазна поставить между собой и обнищавшим народом буферную фигуру премьер-министра, как это было в случае Валенса – Мазовецкий. Горбачев – Рыжков. Ельцин всю исполнительную власть и всю ответственность за возможные неудачи взвалил на себя.

По своей сути программа реформ, предложенная командой Ельцина, близка к программе “500 дней”, но отличается большей радикальностью и может проводиться в отдельной республике в новых политических

[1] “Свобода” qəzeti, 31 oktyabr 1991.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

условиях, когда старого Центра больше нет. Отметим, что, предлагая либерализовать экономику, Ельцин в отличие от своей прежней оппозиционной тактики уже не говорит ни о стабильных ценах, ни об индексации доходов населения. Популизм отброшен. Цены будут отпущены. Государственные расходы на социальное обеспечение в реальном исчислении будут урезаны. Богатые станут богаче, а для бедных Ельцин обещает "натуральную помощь, бесплатные обеды, продовольственные купоны..." Но все сходятся на том, что для выхода из кризиса другого пути нет! Именно такой, шоковой терапии давно ждали от лидеров страны западные экономисты и политики, обещая выделить под такую реформу валютные средства.

Ситуация с этой реформой в России напоминает польскую реформу 89-90 гг.: "В условиях политической свободы надо дать экономическую, снять все преграды на пути предпринимательства..."

Реальных результатов от реформы Ельцин попросил подождать народ к концу 1992 года.

Реформа предполагает разовое размораживание цен уже в этом году, решительную приватизацию госсобственности и радикальную земельную реформу, которая создаст новую ситуацию на селе к весне 1992 года. Для защиты внутреннего рынка планируется создание российских таможен, что в корне отвергает концепцию опубликованного проекта экономического соглашения, предусматривающего создание единого экономического пространства. К тому же с 1 ноября Ельцин намеревается резко сократить расходы на центральные министерства и их программы. Прекращается помощь всем странам, ранее по идеологическим или другим мотивам получавшим ее из союзного кармана. Закрыть

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

или переориентировать многие военные предприятия. Либерализовать внешнеторговую деятельность. Готовится реформа банковской системы. По типу западных стран будет создана независимая от правительства резервная банковская система, которая должна преградить путь гиперинфляции.

Реформы Ельцина фактически сделают невозможным восстановление СССР в его прежнем виде. Межреспубликанские органы смогут играть теперь лишь консультативную роль. В то же время Ельцин не желает полного распада Союза. В его обращении республики, не желающие подписывать экономические и политические соглашения, названы "бывшими членами Союза, которые стали проводить курс на искусственное обособление". С таковыми, угрожает Ельцин, торговля российским сырьем будет вестись по мировым ценам.

В новом Союзе, покроенном по ельцинскому плану, верховенство вновь будет отдано России. Так, республикам предлагается отказаться от введения собственной валюты, создать межреспубликанский банк, в котором каждая республика будет обладать количеством голосов пропорционально доли ее капитала в банке.

Но если республики будут проявлять упрямство или нерешительность в подписании договоров, Россия готова сама, без промедления, вступить на тяжелый путь реформ.

С полной уверенностью можно сказать, что все 15 республик бывшего Союза и все страны, попавшие в сети "социалистического планирования и межрегионального разделения труда", будут вовлечены в орбиту российских реформ. И Азербайджану следует срочно готовиться к урагану перемен, зарождающемуся в 3 тысячах километров от его границ. Браться за дело следует

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

немедленно. Нам необходимо либо синхронизировать свои реформы с российскими, либо бросить все усилия на защиту внутреннего рынка и переориентацию торговли республики на другие страны. Будем медлить – тогда через несколько недель на Азербайджан обрушится или волна бешеных русских денег, или волна экономических санкций. Или и то, и другое.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

РАЗМЫШЛЕНИЯ ПОСЛЕ МИТИНГА[1]

17 ноября исполнилось три года со дня начала движения Советского Азербайджана за суверенитет.

Значение событий, происходивших в Баку на площади Ленина с 17 ноября по 5 декабря 1988 года, трудно переоценить.

То, что происходило там, превратило эту площадь в "Площадь Свободы". С тех пор эта площадь медленно, но настойчиво расширяется, и недалек тот день, когда она охватит весь Азербайджан – сделает его свободным.

О движении за суверенитет, получившем большой импульс на "Площади", сказано немало справедливого. Но чем дальше мы от этих событий, тем все больше ранее неизвестные факты корректируют наши заключения. Яснее становятся для нас его значение и уроки. По-новому, опираясь на трехлетний опыт борьбы за наши права, оцениваются результаты этого невиданного в мировой истории социального феномена.

[1] "Свобода" qəzeti, 22 noyabr 1991.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Напомню, что точно так и по сути, и по форме проходил через несколько месяцев на главной площади Пекина миллионный многосуточный митинг, начатый по инициативе демократических студенческих групп. Так же ставились палатки, весь Пекин носил еду демонстрантам, весь Китай, как ранее и весь Азербайджан, жил надеждой этой площади.

Пекинский митинг завершился гораздо более трагично, чем наш. Китайскими коммунистами было убито три тысячи человек...

Сегодня уже доподлинно известно, что во главе демонстрантов, 17 ноября прорвавшихся на площадь (их ядро составило демократическое студенческое объединение "Юрд"), стояли люди, напрямую связанные с тогдашним руководством республики, которое пыталось использовать Митинг как средство давления на союзное общественное мнение.

Извлечь свою выгоду из народного возмущения бездействием властей в карабахском вопросе пытались и другие мафиозные группировки. Дестабилизация обстановки в республике была нужна им в борьбе за власть.

Однако митинг почти с самого начала вышел из-под их контроля и… зажил собственной жизнью. Сформировался уникальный социальный организм, живший своими законами, имевший единое сознание (социологи называют его групповым, массовым) и отмеренную ситуацией продолжительность жизни.

Через двое суток люди, приведшие студентов на площадь, получив распоряжение сверху, попытались прекратить митинг – не вышло. Митинг сменил лидеров. Теперь его трибуной стали руководить Неймат Панахов и присоединившиеся к нему представители патриотической интеллигенции.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Новые лидеры, отвечая настроениям собравшихся, клялись не уходить с площади до тех пор, пока требования Митинга не будут выполнены властями.

Проходит еще трое суток, и становится известно, что к городу подтягиваются войска. Над митингом нависает опасность кровавого разгона. Неймат и его соратники призывают людей разойтись с тем, чтобы через несколько дней собраться вновь, митинг не желает слушать их разумные доводы. Не помогает и демонстративный уход с площади Неймата и его сторонников. Люди не расходятся. Полумиллионный Митинг живет своими законами, принимает решения в соответствии со своей, тогда еще не распознанной логикой. Митинг не может разойтись, пока суммарное нервное напряжение не выплеснется в многосуточные манифестации. И Неймат вынужден был вернуться. Митинг продолжает диктовать лидерам на трибуне свою волю, заставляя их говорить то, что собравшимся хочется услышать.

О том, что митинг был школой для нашего демократического движения, говорилось много: возродилась культура ораторства, появились первые листовки, политические карикатуры, удачные агитплакаты, инициативная группа по созданию НФА раздала свои анкеты и программы, женщины начали шить трехцветные знамена, добровольные дружины поддерживали порядок на площади. Эти традиции не остались нам в наследство от прошлых поколений, живших при сталинизме, а родились как бы из ничего, из появившейся внутренней потребности людей свободно выражать свою волю!

И еще один феномен: именно Митинг своей агитацией произвел в умах некоторых сотрудников госаппарата целую революцию, пробудив в них совесть и чувство патриотизма. Лозунг демонстрантов: “Есть мужчины в

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Домсовете или нет?" не остался не услышанным. Среди тех, кого мы с презрением называли партократами и КГБешниками, нашлись личности, активно помогавшие митингу и материально, и секретной информацией. В их сознании появилось новое, неслыханное ранее понятие – национальный интерес, а с ним и идея необходимости национальной независимости.

К началу декабря митинг, пройдя свой пик, начал тихо угасать. Это видно было по резко уменьшившемуся количеству ночующих на площади людей, по отсутствию былого единодушия в их взглядах на происходящее. Однако ни уговоры, ни отсутствие каких-либо успехов не действовали на решивших стоять до конца мужественных людей. "Стояние на площади до конца" само по себе превратилось в цель и виделось как моральная победа.

Конец наступил в ночь с 4 на 5 декабря. Демонстранты (около пятисот человек) были зверски избиты, многие из них арестованы. Слава Богу, тогда обошлось без жертв...

И вот какие выводы мы могли бы сделать из этих событий.

Первое: "Лидер предполагает, а Митинг располагает". Или, выражаясь научно, всякое социальное явление имеет свою внутренне присущую ему динамику. И эта динамика очень часто вовсе не зависит от воли людей, вызвавших к жизни само это явление (наглядный пример тому – Горбачев и его перестройка).

Отсюда вытекает, что всякий лидер массового движения – это не тот человек, который ведет за собой массы, а тот, кого массы ставят впереди себя и подталкивают в спину. Они заставляют лидера идти в том направлении, провозглашать то, что считает нужным большинство. Хочешь быть нашим лидером – делай то, что мы, а не то, что ты и твои эксперты считают правильным.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

И последнее. О морали и политике.

Преступно вызывать к жизни общественные силы, если ты не уверен, что сможешь ими управлять.

По-видимому, это главный урок, преподнесенный нам и ноябрем 88-го, и январем 1990 года.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОВЕТ СОЗДАН! БОЛЬШАЯ ПОБЕДА, БОЛЬШАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ[1]

Катастрофа вертолета и трагическая гибель людей 20 ноября стали причиной очередного раунда в противостоянии не только между Арменией и Азербайджаном, но и между республиканскими властями и оппозицией, которая резко усилила давление на руководство, добиваясь радикальных демократических перемен.

Знакомясь с перечнем вопросов, вынесенных на обсуждение внеочередной сессии ВС республики, нетрудно заметить, что это самые принципиальные и спорные вопросы, на решение которых Муталибов долго не хотел идти. Но пришлось, ибо другого разумного способа, чтобы выпустить пар, стабилизировать ситуацию, у Президента нет.

Что же касается неразумных методов, то и о них (на всякий случай) власти решили не забывать. Так, накануне сессии они провели совещание с лидерами неформальных групп, поддерживающих Президента. Как стало известно,

[1] "Свобода" qəzeti, 29 noyabr 1991, Şahin Hacıyevlə həmmüəlliflikdə.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

на встрече им было дано указание применить силу против демонстрантов у ВС в случае угрозы “беспорядков”. Инструктаж был усвоен хорошо. Примерно через час после начала работы сессии на площади перед парламентом, где собрались десятки тысяч человек, раздались выстрелы. Стреляли из пистолетов в самую гущу толпы. Трое молодых людей получили тяжелые ранения. Стрелявших удалось задержать, хотя, как говорили сотрудники милиции, охранявшие здание ВС, “их, скорее всего, отпустят”.

А в это время Президент, выступая с трибуны парламента, неожиданно для комбольшинства депутатов высказался за создание Временного Национального Совета (ВНС) в том виде, в каком это предлагала сделать оппозиция. Напомним, что на прошлой сессии, игнорируя требования демократов, комблок проголосовал за усеченный вариант проекта создания ВНС, предусматривающий сохранение за ВС (Верховный Совет) права утверждать законопроекты, вызвавшие споры между Президентом и ВНС. Этот законопроект Президент не подписал и взамен него предложил ВС, окруженному разгневанным митингом, принять проект ВНС, ранее предложенный депутатами от НФА. Свое решение он аргументировал примерно так же, как это сделал знаменитый Бенджамин Дизраэли (премьер-министр Англии конца XIX века): “Джентльмены, сколько Вы готовы заплатить за стабильность?”

ВС на этот раз повел себя благоразумно, передав ВНС 35 и оставив себе лишь 4 полномочия. Однако не все депутаты восприняли это решение с одобрением. Так, Премьер-министр Гасан Гасанов резко отрицательно высказался по проекту, назвав борьбу вокруг его принятия чьей-то игрой. Очевидно, наш премьер остался вне этой игры. Особенно сильно возражал против проекта Председатель

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

социал-демократов Араз Ализаде, который с удивлением обнаружил, что его имя не значится в списке членов ВНС, составленных на основе соглашения между демблоком и руководством.

Итак, очередной этап борьбы за правовое государство завершился победой демократического движения, руководимого НФА. Разумный компромисс, отражающий реальную расстановку сил в обществе, найден: Президент и его команда, тесня не без помощи оппозиции, политических конкурентов, усилили свои позиции в системе исполнительной и судебной власти. Законодательная инициатива в значительной мере переходит в руки демократов. Последним теперь будет нелегко списывать политические и экономические неудачи на тупость и продажность номенклатуры. Можно предположить, что теперь противостояние в обществе уменьшится. Однако ненадолго. Ибо проведение в жизнь принятых ВНС прогрессивных законодательных актов неизбежно столкнется с нарастающим противодействием многочисленной номенклатуры, теневиков и оппозиции внутри оппозиции. Очевидно, что во имя стабильности политика разумных компромиссов между противоборствующими сторонами должна продолжаться.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

НУЖНА ЛИ НАМ АМЕРИКАНСКАЯ ПОМОЩЬ?[1]

Наряду с приятными новостями с внешнеполитического фронта о признании азербайджанской независимости со стороны ряда государств членов ООН в конце прошлой недели "Известия" сообщили, что "США не намерены оказывать в обозримом будущем помощь ни Грузии, ни Азербайджану". Госсекретарь США Бейкер обвинил Грузию в нарушении прав человека, а Азербайджан в ведении конфронтационной политики и стремлении развязать войну против Армении.

Однако в телефонном разговоре с сотрудником информцентра НФА официальные представители радиостанции "Свобода" не подтвердили это сообщение. Но как бы там ни было, нам следует признать, что мы проигрываем Армении в борьбе за американское общественное мнение. Азербайджану, вставшему на путь независимости, подвергающемуся агрессии со стороны соседнего государства и испытывающему серьезные экономические затруднения, отношение к себе ведущей державы мира, конечно же, не может быть безразличным.

[1] "Свобода" qəzeti, 19 dekabr 1991.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Уже, однако, раздаются голоса о том, что мы – люди гордые и обойдемся без американской помощи, так, в частности, заявил один из депутатов Национального совета республики. Думается, что подобные заявления продиктованы больше эмоциями, нежели строгим расчетом и государственной мудростью, без которых занятие политикой безответственно и бесперспективно.

Процессы вхождения в мировое сообщество независимых государств, укрепления и развития экономики нашей республики по времени и результативности в немалой степени зависят от доброжелательного участия и помощи других стран, и в первую очередь ведущих из них, а это – США и их союзники. Например, для переоснащения наших нефтехимических и машиностроительных заводов, которые могут принести нам гораздо больше валюты, чем наши природные ресурсы. Нам нужны высокие технологии, а их можно купить лишь на Западе. Так что высказывание Бейкера должно всех нас заставить задуматься и найти не только ответы на вопросы о причинах, но и определить шаги и действия, направленные на изменение отношения Соединенных Штатов к Азербайджану.

Кто же виноват в таком положении дел? У некоторых из нас ответ готов – армянское лобби! Оно, пользуясь религиозной близостью и продажностью некоторых американских политиков, сумело сформировать в общественном мнении страны стереотипы о цивилизованности армян-христиан и агрессивности азербайджанцев-мусульман. Но было бы удивительно, если бы наш противник поступал бы по-другому. Между Арменией и Азербайджаном идет война. И информационная сфера такое же поле битвы, как и горы. Кто же, как не мы сами в первую очередь, виноваты в том, что Азербайджан до сих пор не может вырваться из информационной блокады.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Еще до сумгаитских событий из Армении в Азербайджан потянулся караван беженцев, и что же? Тогдашнее руководство республики сделало все, чтобы скрыть этот факт. Ноябрь 88-го – сотни тысяч азербайджанцев, спасаясь от геноцида, пересекают азербайджанскую границу, в Гугарке и других районах Армении расстреливают и сжигают азербайджанцев. Наше руководство снова замалчивает эти факты. Вот что рассказывает об этом Рамиз Абуталыбов – представитель СССР в ЮНЕСКО: "В действительности мы сами виноваты в том, что находимся в информационной блокаде. Приведу два факта: в начале января 1989 года член армянского комитета "Карабах" Газарян в Париже, в интервью газете "Le Monde" дал информацию о том, что в Гугаркском районе Армении убивают азербайджанцев... В своем интервью этой же газете А.Сахаров также говорил об этом. В бакинских же газетах в то время об этом ничего не сообщалось. Или еще. Тогда же Рустам Ибрагимбеков в прямом эфире с французского телевидения во время диалога с заведующим отделом партии "Дашнакцутюн" Папазяном, а также в интервью, данном одной из французских газет, сказал, что первыми беженцами были изгнанные из Кафана и прибывшие в Сумгаит 4 тыс. азербайджанцев. Газета убрала это сообщение из интервью. Мы с Ибрагимбековым позвонили в редакцию с вопросом: почему вы убрали это сообщение? Редактор ответил, что он проверил банк данных газеты и не нашел информации об этом ни в бакинских, ни в московских газетах. Кто виноват? Хорошо хоть, что активисты НФА начали прорывать эту блокаду. Если я не ошибаюсь, первой авторской фамилией, повстречавшейся мне, была фамилия тогдашнего члена Правления НФА Лейлы Юнусовой".

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Слов нет, положение на информационном фронте с тех пор изменилось. В первую очередь активисты демократических организаций, а затем и правительственные информационные структуры стали наносить существенный урон армянской пропаганде. Однако, сегодняшняя позиция правительства США в карабахском вопросе говорит о том, что наших усилий пока недостаточно. Излишне было бы здесь в брежневском стиле призывать улучшать, укреплять, совершенствовать и углублять пропагандистскую политику государственных и общественных структур. Вопрос этот, на наш взгляд, должен быть предметом пристального внимания Национального совета, президентского аппарата и кабинета министров. Конкретные программы деятельности в этой области, о которых мы давно хотели бы узнать.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

CƏBHƏ YAŞAYIR VƏ YENİDƏN DİRÇƏLİR[1]

–Hikmət bəy, siz AXC-nin ilk təşəbbüskarlarından, onun proqram və sənədlərinin hazırlayanlardan biri olmusunuz. Uzun müddət AXC-də demokratik təşkilatı strukturun formalaşmasına çalışmısınız. Düzünü deyin, AXC-nin bugünkü təşkilati strukturu sizi qane edirmi?

– Məzmun və formaca yeni təşkilat olan AXC-nin strukturunu yaratmaq niyyətində olarkən biz nəyə əsaslanmışdıq? Əlbəttə, o dövrdə SSRİ-dəki ictimai təşkilatların kifayət qədər təcrübəsi var idi, lakin bu bizə çox neqativ hal kimi görünürdü. Bizim nümunə götürə biləcəyimiz bütün İttifaq təşkilatları demokratik mərkəziyyət prinsipi ilə düzümlənmişdi. Onlar ciddi şəkildə yuxarıdan idarə olunur və nəhəng mexanizmin hissəciklərinə çevrilmiş ayrı-ayrı üzvlərin təşəbbüskarlığı boğulurdu. Nəticə də göz qabağında idi. AXC yaranan vaxtlar – 1988-ci ildə cəmiyyətdə dövlətin necə idarə olunması, ölkəni böhrandan qurtarmaq üçün hansı idarəçiliyin həyata keçirilməsi haqda mübahisələr kəsilmək bilmirdi. Ölkədə islahat aparmaq üçün qlobal nəzəriyyələrdən biri özünüidarəetmə, özünütənzimləmə, cəmiyyətin özünənəzarəti, ictimai həyatın

[1] "Müxalifət" qəzeti, 8 yanvar 1992.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

əksər sahələrinə dövlət müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması, hakimiyyətin dövlətin müstəqil ictimai və sənaye assosiasiyalarına verilməsi nəzəriyyəsi idi. Məhz bu nəzəriyyəyə əsaslanan "Yenidənqurma" müəllifləri demokratik ölkələrin təcrübəsini təkrarlamağa cəhd edərək plüralizm və özünüidarənin tətbiqinə çalışırdılar. Gələcəkdə Azərbaycan cəmiyyətinin ilk təmsilçisi olaraq prinsipcə yeni təşkilatı yaradarkən biz də bu yolla getdik. Bu təşkilat yuxarıların göstərişindən az asılı olmalıdır. Onun ilkin özəkləri əvvəllər görülməmiş azadlığa malik idi. Biz onların aktiv təşəbbüskarlığı üçün şərait yaradırdıq. Hər hansı bir problemin həlli müxtəlif yollarla aparıla bilərdi. Bu strukturda mərkəz aşağıdan gələn təşəbbüsü bütün təşkilata yaymaqla məşğul olan əlaqələndirici özək rolunu icra etməliydi. İnsanın ən kamil orqanı olan beyin də elə bu cür qurulmuşdur. Onun da bu və ya digər problemi necə həll etmək lazım gəldiyini göstərən vahid idarəedici mərkəzi yoxdur. Bütün elementar özəklər müstəqil işləyir. Bu cür sistem "Neyroşəbəkə" adlanır və son nəsil kompüterlərin işində istifadə olunur. O, mərkəzləşdirilmiş sistemə nisbətən ləng olsa da, daha effektiv və sabitdir. Əgər onun hansısa özəyi sıradan çıxarsa, qalan hissələr özləri yenidən qurulacaq və fəaliyyətinə davam edəcək. Mərkəzləşdirilmiş strukturda isə bircə özəyin korlanması iflicə gətirib çıxardır. Özünütənzimləyən sistemin mərkəzdən idarə olunması ilə müqayisədə üstünlüyünü göstərən dəqiq riyazi dəlil də mövcuddur. Axı insanın düzgün qərar qəbul etməsi üçün problem haqqında səhih məlumatı olmalıdır. Sübut olunmuşdur ki, mərkəzləşdirilmiş strukturdakı ən yaxşı təşkilatda belə onun "Siyasi büro"su ilkin özəklərə nisbətən az məlumata malik olur. Səmərəli özünüidarə olunan sistemə klassik misal bazarı göstərmək olar. Burada hər kəs nə istehsal etməli və neçəyə satmağı özü müəyyənləşdirir. AXC-nin yaradılması üzrə Təşəbbüs Mərkəzinin ilk vəzifəsi müdrik liderlərin göstərişi olmadan özünü-

idarə sxemi üzrə işləməyi öyrənmək idi. Sonradan isə bu bütün təşkilat boyunca yayılmalıdır.

Lakin ikinci üçün biz macal tapmadıq. Hadisələrin sürətli inkişafı və AXC-nin çox tez bir zamanda nüfuz qazanması nəticəsində təfəkkür və səviyyəsi köhnə dövr və inzibati iş prinsiplərinə müvafiq gələn xeyli xam kütlə ona daxil odu. Onların çoxu AXC-də pak, müdrik rəhbər (mürşid) axtarırdı ki, ona qəlbən inanaraq "axıra qədər" arxasınca getsin. AXC-nin İdarə Heyəti daima iki əsas məsələni həll etməli olurdu: birincisi – siyasi mübarizə; ikincisi – üzvlərimizdə müstəqillik, təşəbbüskarlıq vərdişlərinin tərbiyə olunması. Bunsuz isə cəmiyyətdə nəyisə dəyişdirmək mümkün deyil. Sonuncu, demək olar ki, çətinliklə həyata keçirilirdi. Çünki ilkin özəklər müdrik və şərəfli bir rəhbər seçməyə böyük həvəslə can atırdı. Beləliklə, bizim bütün cəhdlərimiz nəticəsiz qalır – cəbhənin konfederativ, özünüidarə strukturu demokratik mərkəziyyət strukturuna çevrilirdi. Biz istəyirdik ki, cəbhə bizə oxşasın, lakin o özünə bənzəməyə başladı. Hələ AXC-nin nizamnaməsindəki dəyişiklikdən əvvəl bir çox rayon şöbələri nizamnamənin ziddinə gedərək özlərinə sədr seçmişdi. Sonra isə AXC Məclisinə Sədr seçildi. Mən məclisdə sədrliyin həmişə növbə ilə onun bütün üzvləri tərəfindən həyata keçirilməsi lehinə olmuşam. Bu zaman onların hər biri heç olmasa bir dəfə Məclisi digər tərəfdən görər, iclas apararaq öz keyfiyyətlərini də büruzə verərdi. Axı cəbhə hamımız üçün çox böyük məktəbdir.

Lakin təəssüflər olsun ki, bu, baş tutmadı. AXC qurultayı İdarə Heyətinin buraxılmasına və sədrə keçid səlahiyyətlər verilməsinə səs verdi. Heç kəs fəaliyyətsizliyini etiraf etmək istəmədi. Yerlərdə işin zəif aparılmasına görə rəhbərliyi təqsirləndirdilər. Zənnimcə, cəmiyyətimizin hazırkı vəziyyətində (cəbhə üzvlərinin aktivliyi və səriştəliliyi də bundan asılıdır) İdarə Heyəti mümkün olmayan işi görər, ölkə və dünya ictimaiyyətinə AXC-ni böyük və öz üzərinə düşən vəzifəsini

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

yaxşı dərk edən siyasi qüvvə kimi təqdim edərdi. Mən öz fəaliyyətlərinə yüksək qiymət verdiyim nə Tamerlan bəyə, nə də Əbülfəz bəyə qarşı çıxıram. Söhbət sadəcə olaraq bizim əvvəlcə AXC-də, sonra isə bütün Azərbaycanda özünüidarə və müxtəliflik prinsiplərinin tərbiyəsini formalaşdırmaq üzrə fikirlərimizdən gedir...

– Bəs qurultayda niyə AXC-nin yeni strukturunun əleyhinə çıxış etmədiz?

– Onda artıq gec idi. Bəlkə də desəm ki, belə struktur üçün çox tez idi, daha düz olar. Məni isə vəzifə davasında günahlandırırdılar. Həm də çoxuna aydın olmayan prinsiplə yanlış mübarizə aparmaqdan usanmışdım. Ancaq yenə də qeyd etməliyəm ki, qarşımızda iki vəzifə var: 1 – hakimiyyət uğrunda mübarizə; 2 – cəmiyyətimizdə özünüidarəni tətbiq etmək. İkincisiz birincinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. İnzibatçıların bir-birilə əvəz olunması vəziyyəti yaxşılaşdırmaz.

– Hikmət bəy, xahiş edirəm, "20 Yanvar" faciəsindən sonrakı repressiyalar dövründə AXC idarə heyətinin işi və fəaliyyəti haqda məlumat verəsiniz. Cəbhənin aktivliyinin dirçəldilməsinə necə nail oldunuz?

– Biz o dövrdə iki istiqamətdə işləyirdik. Birincisi, dünya ictimai fikrini obyektiv olaraq dəyişdirmək üçün çox böyük iş aparılırdı. AXC-nin liderləri SSRİ respublikalarının paytaxtlarına və xarici ölkələrə gedib orada hökumət, siyasi partiya və təşkilatların rəhbərləri ilə görüşdülər. Onları inandırdılar ki, AXC demokratiya və müstəqillik uğrunda mübarizə aparır və məhz buna görə də bizi müdafiə etmək üçün səslərini ucaltdılar, onların qəzetləri müsbət mənada bizim haqqımızda yazırdılar.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İşimizin ikinci hissəsi isə respublika daxilində tətbiq etdiyimiz strukturların sabitliyinə əsaslanırdı. Cəbhənin bölmələrinin əksəriyyəti bağlı idi. Bəziləri isə ictimaiyyətin mənəvi köməyinə arxalanaraq, hakimiyyət dairələri ilə dil tapıb öz fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Cəbhə veteranları qeyri-leqal şəkildə AXC-nin bülletenini nəşr edirdilər. İdarə Heyəti Məclisin sessiyalarını respublika rayonlarında təşkil edirdi. Bütün bunlar çox böyük təbliğat təsiri göstərirdi. Camaat görürdü ki, Bakıda fövqəladə vəziyyətdir, cəbhəçilərin çoxu həbs olunub, lakin Cəbhə yaşayır və yenidən dirçəlir. Belə də oldu...

Söhbəti yazdı: NOFƏL

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

AZƏRBAYCAN AVROPADA TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ƏMƏKDAŞLIQ MÜŞAVİRƏSİNİN PRAQA TOPLANTISINDA[1]

"Qərb Qarabağda atəşin dayandırılmasına tərəfdar çıxır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır və Qarabağ ermənilərini əvvəlki muxtariyyətlərini bərpa etməyə çağırır".

(Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi)

Bu hələ ATƏM-in bu yaxınlarda Çexiya və Slovakiyanın kansleri cənab Karl fon Şvartsenbergin başçılığı ilə respublikamıza göndərdiyi nümayəndələrlə müxalifətin və rəhbərliyinin görüşündə məlum olmuşdu. Kansler "Siz ermənilərin Qarabağdakı əvvəlki muxtariyyətini bərpa etməyə hazırsınızmı?" sualına hər iki tərəfdən eyni cavab almışdı – milli azlıqlar yalnız mədəni muxtariyyət ala bilərlər.

Məlum olduğu kimi, Qarabağ ermənilərinin təmsilçiləri dünya ictimaiyyətindən Qarabağ respublikasını tanımağı tələb edirlər.

[1] "Azadlıq" qəzeti, 6 mart 1992.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Görünür, həm Avropa birliyi, həm də ABŞ münaqişədəki tərəflərin bu mövqelərindən razı deyillər. ATƏM ölkələrinin ali vəzifəli şəxsləri Komitəsinin növbəti iclasında da (iclasda Azərbaycanın və Ermənistanın nümayəndələri iştirak ediblər) bu barədə söhbət gedib. Görüşə, eləcə də bütün dünya siyasətinə rəhbərlik edən ABŞ nümayəndələri Qarabağ probleminin həllini Azərbaycan sərhədlərinin toxunulmazlığına və Qarabağ ermənilərinin əvvəlki muxtariyyətinin bərpa edilməsində, "status"nun qaytarılmasında görürlər.

Yekun sənədinin müzakirəsində aydın oldu ki, Rusiya bütünlüklə ABŞ-ın təsiri altındadır və demək olar ki, bu ölkənin ATƏM-dəki səfirinin bütün təkliflərini sözsüz müdafiə edir.

Bir şey də aydın oldu ki, ABŞ, Baltikyanı ölkələr istisna olmaqla keçmiş İttifaqın respublikalarındakı problemləri hələlik Rusiyanın üzərinə qoymaq qərarına gəlib və Türkiyənin Zaqafqaziyadakı hadisələrə qarışmasına çox da meylli deyil. Amerikanın səfiri Azərbaycanın mövqeyini müdafiə etməyə can atan Türkiyə nümayəndəsini yekun sənədinin müzakirəsinə buraxmayıb. Amerika səfiri Azərbaycan nümayəndəliyinin sənəddə "Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağı" yazılması təklifini qəbul edib. Ermənilər əvvəlcə etiraz etsələr də ABŞ-ın, sonra isə Rusiyanın təzyiqi altında bu təklifi qəbul etməli olublar. Görüşün bütün ruhu aydın göstərib ki, Qarabağ probleminin həlli bir fövqəldövlətin – indi təkcə Ermənistanın deyil, Rusiyanı da idarə edən ABŞ-ın əlindədir. Uzun danışıqlardan sonra səhərə yaxın ermənilər sənədi imzalayıblar. Tərəflər aşağıdakı məsələlərdə razılığa gəliblər:

– yubanmadan Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağında atəşi dayandırmaq;
– ATƏM müşahidəçilərinin müşahidə zonasında normal fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq;
– münaqişə zonasına silah göndərilməsinə embarqo qoymaq;

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– bütün girovların dəyişdirilməsi və toqquşmalarda ölənlərin meyitlərini qaytarmaq;
– problemi ATƏM-in həm daxili, həm xarici sərhədlərin toxunulmazlığını tanıyan və milli azlıqların müdafiəsini təmin edən müddəalarına uyğun şəkildə tənzimləmək;
– qonşu dövlətə ərazi iddialarına və buna rəvac verən düşmənçilik təbliğatına son qoymaq.

Beləliklə, Qarabağ problemi Şimali Atlantika birliyinin ciddi nəzarəti altındadır və biz siyasətimizi yeni reallıqlara münasib qurmaya bilməliyik.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ПРОЩАНИЕ С ПРЕЗИДЕНТОМ. ПРЕЗИДЕНТЫ ПРИХОДЯТ И УХОДЯТ, А КОММУНИСТЫ ОСТАЮТСЯ[1]

Трудно не сопроводить хронику событий, происшедших 5 марта во время работы чрезвычайной сессии Верховного Совета республики, штампами: “исторические”, “эпохальные”. Почти все, что происходит в наши дни, чрезвычайно, неведомо для сообщества и заслуживает этих эпитетов.

Политика – это история сегодня…

Впервые руководитель республики, ее первый президент подал в отставку, повинившись прилюдно. Аяз Муталибов признал, что не вынес бремени управления страной в тяжкий период становления независимости и открытого общества.

Кто знает, будь ситуация стабильнее, не находись мы на переломном этапе истории, судьба была бы более благосклонна к президенту. А это уже третий руководитель Азербайджана, ставший жертвой карабахской проблемы, конца которой не видно.

[1] “Свобода” qəzeti, 12 mart 1992.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Ведь были у него свои удачи и достижения. Став во главе страны после полного провала комсомольской политики Везирова, Муталибов проявил значительный динамизм и смекалку. Так, ему успешно удалось установить нужный ему баланс между партократическими группировками, между властями и оппозицией. Да, он опирался на армию и делал все, чтобы обеспечить себе и своим людям выгодные позиции в обществе. Демократам он развернуться не давал, но до абсурда использование своей власти не доводил. И на том спасибо, могло быть и хуже (как, например, в Узбекистане).

Фронт, хоть и полулегально, но функционировал. Позже на выборах Муталибов позволил тридцати (приличным, на его взгляд) демократам быть избранным в парламент. Против партии Гейдара Алиева президент выставил партию репрессированных тем в свое время партократов, против НФА – конфликтующих с его лидерами социал-демократов, против масс, требующих перемен, – неформальные группировки, преданные президенту и желающие стабильности. Но ведь это и есть политические методы решения проблем… Многим весьма искусно маневрировал, мог умело перетащить на свою сторону и демократа, и партократа.

Одно лишь понимание не давалось президенту – бороться с НФА такими методами напрасно. Народный фронт – есть проявление народного недовольства, а не политических игр, и пока это недовольство есть, фронт будет жить…

Сам себя президент считал демократом, правильнее же было бы его назвать либеральным коммунистом. Он очень напоминал нам Горбачева, который так же хотел изменить все, ничего не меняя.

Последнее в истории еще никому не удавалось. Политический и экономический кризис в стране, неудачи на

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

военном фронте привели к тому, что оппозиция во главе с НФА решительно потребовала его отставки, а трагедия Ходжалы отвратила от президента и те социальные слои, которые традиционно поддерживали стабильную власть…

За несколько дней до чрезвычайной сессии руководство НФА постановило провести перед зданием парламента бессрочный митинг с требованием отставки президента и Кабинета министров. Порядок на митинге должен был обеспечиваться активистами "Объединения бакинских сел" – сторонниками НФА.

Решение это было очень ответственным. Ожидалось, что люди президента подтянут к парламенту своих вооруженных сторонников, могут и армию на помощь пригласить. И в этом случае даже малая искра могла бы привести к большой крови. Но эта фатальная искра не родилась. Бог уберег наш народ от ужасов гражданской войны, ведь вооружены были не только отряды сторонников, но и противников президента, не принадлежащих НФА и также подтянувшихся к площади перед парламентом.

Сессия началась неожиданно для оппозиции отставкой Председателя ВС Эльмирой Кафаровой и избранием на эту должность бывшего парткома, а затем и ректора медицинского университета Ягуба Мамедова, кандидатуру которого выдвинуло руководство республики.

Оппозиция и на этот раз своего претендента не выдвинула, от критики Мамедова отказалась, в голосовании не участвовала. Со знакомым нам единодушием Ягуб Мамедов был избран.

Во второй половине дня с речью к парламенту о положении в Карабахе обратился Аяз Муталибов. Из его речи стало известно, что президент, в общем, считает свою политику дальновидной, обвинения в нерешительности

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

объясняет своей осторожностью, неудачи на фронте – происками Москвы, а выход из ситуации видит в еще более тесном сближении с Россией.

Речь президента, которая могла бы его спасти, еще более разгневала оппозицию и дезорганизовала его сторонников. Выступившие вслед за ним демократы обвинили президента в предательстве национальных интересов и требовали от него уйти в отставку. Кроме того, они выдвинули требование НФА о ликвидации президентской системы правления, как приводящей к авторитаризму, и передаче полномочий парламента назначать кабинет министров Национальному Совету республики.

Выступали и близкие сторонники президента, называвшие требование НФА об отставке антиконституционным и ведущим к расколу общества.

Дебаты проходили под аккомпанемент доносившихся в зал заседания лозунгов митинга об отставке президента. Демонстранты блокировали здание, и никому из парламентариев не удалось покинуть его. Исключение не было сделано даже для шейх-уль-ислама, который сообщил, что хочет удалиться домой, так как сейчас рамазан и он держит пост. Избиратели вернули депутата в здание с наказом требовать отставки президента.

В 22 часа участникам сессии стало известно, что власти вызвали вооруженных дубинками солдат на разгон митинга. Эта весть вызвала бурные протесты депутатов, а Рахим Газиев пригрозил приказать верным ему военным подразделениям вмешаться и не допустить солдат к зданию парламента, чтобы защитить мирных демонстрантов. Отвести приглашенные властями войска потребовал также новый председатель парламента Ягуб Мамедов. И, как сообщили депутатам, войска были возвращены в казармы.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Давление на демократов со стороны верных президенту участников сессии нарастало. Они угрожали к утру устроить перед парламентом бойню, вызвать верные президенту вооруженные неформальные группировки, вновь пригласить армию…

Такая перспектива несколько поколебала решимость демократов, и винить их трудно, ведь подобная ситуация складывалась к 20 января 1990 года. Уже за полночь, опасаясь провокаций со стороны властей, Рахим Газиев призвал участников митинга разойтись по домам, не рисковать жизнями. Но тщетно, люди не послушали его. Революциями не руководит никто. Мужчины и женщины, желавшие переломить трагический ход событий, победить черную судьбу нашего народа, покончить с поражениями на фронте, решили стоять и стояли под пронизывающим ветром до конца.

Тем временем партия президента наращивала свои усилия. К утру стало известно, что части четвертой армии СНГ должны приблизиться к зданию парламента. В знак протеста депутаты Этибар Мамедов и Ашраф Мамедов, заявив, что “не жалеют играть в эту грязную игру”, сложили с себя депутатские полномочия.

Новый Председатель ВС, узнав о подходе войск, потребовал от президента немедленно остановить их продвижение, в противном случае он угрожал своей отставкой. Под дружным давлением депутатов обеих фракций продвижение войск удалось приостановить. Президент не захотел остаться у власти ценой кровопролития, и общество лишь в будущем сможет по достоинству оценить это…

Однако вооруженные неформальные группировки, вызванные сторонниками президента, подошли к митинговавшим, им же преградили дорогу хорошо организованные активисты “Объединения бакинских

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

сел”. Нашла коса на камень, но столкновения удалось избежать.

К полудню терпение некоторых участников митинга стало иссякать, они послали заявление в парламент, что, если президент не подаст в отставку до 14 часов, то…

А в самом деле в здании парламента демократы продолжали упрашивать президента уйти в отставку. Последними в апартаменты, где находился президент, поднялись Шейх А.Паша-заде, Иса Гамбаров и Наджаф Наджафов, им и удалось уговорить президента дать согласие на отставку. Спустя четыре часа, собрав всю свою волю, президент обратился к парламенту с заявлением об отставке. Он признал ряд своих ошибок, заявил, что склоняется перед волей народа, и предупредил нацию о поспешных и необдуманных шагах, сказав, что “нас в будущем ждет большая трагедия, и я это вижу”. Отметим, что официоз, до сих пор жадно ловивший каждое слово президента, не счел теперь нужным дать полный текст его прощальной речи на своих страницах.

Выступившие вслед за президентом депутаты обеих фракций назвали этот шаг президента мудрым и патриотичным.

Сессия в соответствии с конституцией передала до новых выборов полномочия президента Председателю ВС, поручила премьер- министру Гасан Гасанову сформировать коалиционное правительство и отложила сессию на 10 марта.

На радостях демократы позабыли о требованиях ликвидации президентского поста и передачи полномочий формировать правительство Национальному Совету. Однако собравшаяся 8 марта сессия Меджлиса НФА вновь подтвердила свои требования, заявив, что переговоры о коалиционном правительстве могут начаться только после передачи власти Национальному Совету.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

И это понятно, ведь число демократов в кабинете министров будет зависеть от воли подавляющего коммунистического большинства в Верховном Совете. Тогда как в Национальном Совете голоса коммунистов и демократов равны.

Тем временем новые власти приступили к работе, и первым же своим распоряжением Ягуб Мамедов заменил преданное Муталибову руководство АзТВ. Но туда не пришли демократы, новым представителем телерадиокомитета стал Эльшад Кулиев, верно служивший еще первым секретарям ЦК АзКП Кямрану Багирову и Абдуррахману Везирову. Далее Ягуб Мамедов имел телефонный разговор с Гейдаром Алиевым, в котором стороны нашли много точек соприкосновения во взглядах на проблемы страны.

В настоящий момент идут активные переговоры между лидерами коммунистов и демократов.

Поделится ли номенклатура властью? Не случится ли так, что вновь наша борьба завершится лишь приходом к власти очередной коммунистической клики? Вопрос этот усложняется и тем, что каждое место в правительстве рассматривается номенклатурой как источник немыслимых барышей и, не секрет, продается за большие деньги. Отказаться от этих пахнущих кровью жителей Ходжалы денег, как и вообще от старого мышления, не просто, но необходимо, ибо в противном случае нацию ждет катастрофа…

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

BİZ SUPER QÜVVƏ İLƏ ÜZ-ÜZƏ QALMIŞIQ[1]

İyunun 1-də Moskvada Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində Əbülfəz Elçibəyin prezidentliyinin bir illiyi münasibətilə tədbir keçirilib. Respublikanın səlahiyyətli nümayəndəsi Hikmət Hacızadə jurnalistlər qarşısında çıxış edərək bir ildə görülən işlər barədə danışıb. Oxucularımızı həmin məruzənin mətni ilə tanış edirik.

"Azadlıq" qəzeti, 17 iyul 1993

AXC fəaliyyətə başladığı zaman respublikada konformizm, korrupsiya meydan sulayırdı. Heç bir özünüidarə, plüralizm, insan hüquqları barədə söhbət gedə bilməzdi. Təbii ki, cəmiyyətdəki mövcud neqativ halların izi hələ də qalmaqdadır.

DAXİLİ SİYASƏT

Əsas məqsədi müstəqillik və demokratik proses olan AXC liderləri cəmiyyətin yenidən qurulmasına nail oldular. Biz – cəbhəçilər də, tərəfdarlarımız da demokratiyanı və

[1] "Azadlıq" qəzeti, 17 iyul 1993.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

özünüidarəni öyrənməli olduq. Aparılan təbliğat nəticəsində liberalizm və insan hüquqları mövzuları müstəqilliklə yanaşı, cəmiyyətdə müzakirə olunan əsas mövzulardan birinə çevrildi.

Beynəlxalq müşahidəçilərin nəzarəti altında keçirilən ilk demokratik seçkilərdə respublika prezidentliyinə partnomenklatura və mafiyadan, konformizm və korrupsiyadan uzaq bir adam layiq görüldü.

Hakimiyyətə gəldikdən sonra bizim ilk vəzifəmiz vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq oldu. Gürcüstanın, Tacikistanın acı örnəkləri göz qabağında idi və biz təhlükəni sovuşdurmalı idik.

Köhnə təsərrüfat sisteminin törəmələri olan iqtisadi cinayətkarlar üçün amnistiya verildi. Sosializm zamanı yığılıb toplanmış kapitalın respublikadan getməməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulması üçün şərait yaradıldı.

Partiya və ictimai təşkilatlar haqqında qanunlar qəbul olundu. Cinayət kodeksinə dəyişikliklər edildi. Milli azlıqların hüquqlarının qorunması haqda fərman verildi. Hökumət seçkilər haqda qanun hazırlayıb parlamentin müzakirəsinə verdi. Müstəqil, hüquqi dövlətin yeni Konstitusiyası hazırlanmaqdadır.

Bütün əsas qanun layihələri beynəlxalq təşkilatlarda ekspertizadan keçirilir.

Bu gün respublikada müxtəlif siyasi partiyalar və ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Çox müxtəlif yönümlü qəzetlərin sayı 500-ü ötüb.

İQTİSADİYYAT

Keçmiş İttifaqın bütün ərazisində olduğu kimi, Azərbaycan sənayesində də istehsalın həcmi 20-25 faiz aşağı düşüb. Bu da təsərrüfat əlaqələrinin qırılması, xammalın bahalaşması, məhsulun keyfiyyətsizliyi, vəsait azlığı ilə əlaqədardır. Hökumət

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

bazar islahatları keçirmək, istehsalatı yenidən qurmaq, dünya bazarına çıxmaq əzmindədir. Əsas ümid yerimiz isə neftdən əldə edəcəyimiz dollardır.

Bununla əlaqədar nə kimi işlər görmüşük? Mülkiyyət haqqında, banklar haqqında, valyuta ilə tənzimləmə haqqında, özəlləşdirmə haqqında, aksiyalar haqqında, xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında qanunlar qəbul etmişik. Sərbəst zonalar haqqında, torpaq haqqında, neft haqqında və başqa qanunlar hazırlanır. Bir neçə transmilli neft şirkəti ilə müqavilələr bağlamaq nəzərdə tutulub. İlin sonunadək Azərbaycana 1 milyard dollar investisiya qoyulacaq.

Gələcək 15-20 ildə neft ehtiyatlarının istismarı nəticəsində Azərbaycan 60 milyard dollar əldə edəcək. Bu vəsaitlə də ölkədə böyük dəyişikliklər etmək mümkün olacaq.

Bu gün Azərbaycanda 12 milyon ton neft çıxarılır, bunun 7 milyon tonu respublikada istifadə olunur, yaxın zamanlarda isə torpağın təkindən iki dəfə çox neft çıxarmaq nəzərdə tutulur.

XARİCİ SİYASƏT

Azərbaycan xarici siyasətdə fəal neytralitet siyasəti yeridir. İstəmirik ki, ölkəmiz və bölgəmiz böyük dövlətlərin münasibətlərinin araşdırıldığı meydana çevrilsin.

Biz MDB-yə üzv deyilik. Azərbaycan vahid müdafiə və xarici siyasət öhdəlikləri ilə bağlanmaq fikrində deyil. Amma biz həm MDB ilə, həm də keçmiş ittifaq ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrə girməyə hazırıq.

Ən vacib məsələlərdən biri Rusiya ilə əlaqələrdir. Biz bu ölkə ilə münasibətlərimizi qarşılıqlı hörmət və bərabərhüquqluq əsasında qurmaq istəyirik. Ölkələr arasındakı təsərrüfat əlaqələrinin pozulmaması üçün əlimizdən gələni etməyə hazırıq. Azərbaycan prezidenti və Rusiya prezidenti Dostluq,

Əməkdaşlıq və Qarşılıqlı Təhlükəsizlik haqqında dövlətlərarası müqavilə imzalayıblar.

Mayın 24-də Rusiya hərbi qüvvələrinin son bölmələri Azərbaycandan çıxarılıb. Etiraf etməliyəm ki, Rusiya hərbiçilərinin bu tezliklə respublikadan çıxarılması bizim üçün sirr olaraq qalır.

Rusiyanın sərhəd qoşunları hələ 1994-cü ilə kimi Azərbaycanda qalmalı idi. Hərbi bölmələrin çıxarılması müddəti haqqında heç danışılmamışdı da. Buna baxmayaraq, rus ordusu Azərbaycandan çıxarıldı. İlk dəfədir ki, bütün hərbi bölmələr keçmiş ittifaq respublikasını tərk edib. Təkcə Qəbələ şəhərində bir böyük radiolokasiya stansiyası qalıb ki, bundan da həm Azərbaycan, həm Rusiya birgə istifadə edəcəklər.

Azərbaycan bölgəmizdə nüfuzu olan bütün iri dövlətlərin maraqlarını nəzərə alan tarazlaşdırılmış xarici siyasət yeritməyə cəhd göstərir. Başqa sözlə desək, məhdud imkanlarımızdan və ölçülərimizdən çıxış edərək siyasət yeritməliyik. Amerika politoloqu Pol Qoblun bu barədə maraqlı bir fikri var, amma yaxşı olar ki, böyük qardaş bir qədər uzaqda olsun.

Şərqlə Qərbin, Şimalla Cənubun kəsişdiyi məkanda yerləşən Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlıq və təhlükəsizlik sistemlərində fəal iştirak edəcək.

MÜHARİBƏ

Bu gün bizim yolumuzu kəsən ən böyük maneə Ermənistanın Azərbaycan ərazisində yeritdiyi təcavüzdür. Artıq beşinci ildir ki, müharibə gedir. Azərbaycanda da, Ermənistanda da həlak olanlar var, yaralananların sayı on mini çoxdan keçib. Qədim və əzabkeş, sivilizasiyalı və xristian bir millət maskası taxan ermənilər əslində günbəgün özlərini ancaq ermənilər üçün Böyük Ermənistan qurmaq planlarının həyata keçirirlər. Ermənistanda 200 mindən çox azərbaycanlı yaşayırdı. İndi isə orda bircə azərbaycanlı da tapmazsan. Dağlıq Qarabağda

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

da, bir nəfər də olsun, azərbaycanlı qalmayıb, bu insanlar öz vətənlərindən didərgin düşüblər. Dağlıq Qarabağ hüdudlarından kənarda olan ərazilərdən – Laçından və Kəlbəcərdən də azərbaycanlılar qovulublar. Bu gün respublikada yarım milyondan çox qaçqın – evsiz-eşiksiz, vəsaiti olmayan adam səfil vəziyyətində yaşayır. Hələ Orta Asiyadan qovulan məshəti türklərini demirəm.

Büdcəmizin üçdə bir hissəsini müharibə aparır. Bu isə vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və istehsalın bərpa edilməsi kimi planların uzaq gələcəyə adlaması deməkdir. Münaqişəni dinc yolla həll etmək cəhdlərimizə baxmayaraq, müharibənin sonu görünmür. Ermənistanla Azərbaycan arasındakı sülh danışıqları həmişə ermənilərin yeni təcavüzü və torpaqlarımızın işğal olunması nəticəsində pozulub. Ermənistan və onu dəstəkləyənlər bu gün bizim müstəqilliyimizə və demokratiyaya qarşı mübarizə aparırlar. Respublikada fövqəladə vəziyyət elan olunub, siyasi azadlıqlar məhdudlaşdırılıb. Belə şəraitdə ölkədəki hansı yeniliklərdən danışmaq olar?

Azərbaycanda belə hesab edirlər ki, münaqişənin davam etməsinin səbəbləri Gürcüstan və Moldovadakı hadisələrin səbəblərilə eynidir. Görünür, bizə anlatmaq istəyirlər ki, başımızdan yuxarı tullanmaq cəhdlərindən əl çəkməli, öz hüquq və ehtiyatlarımızdan tam şəkildə istifadə etməməliyik.

Biz super qüvvə ilə üz-üzə qalmışıq. Bu qüvvə hökuməti belə sual qarşısında qoyur: öz azadlığınıza görə nə qədər torpağınızdan keçə bilərsiniz, yaxud torpağınız uğrunda hansı azadlıqlardan üzülüşməyə qadirsiniz?

Dünya birliyi Ermənistanın təcavüzünü pislədisə də bu, o qədər də sərt və dəqiq formada olmadı. BMT TŞ-nın qətnaməsində bilavasitə Ermənistanın təcavüzkar olduğu göstərilmir və işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarının azad edilməsi təklifinin konkret olaraq kimə ünvanlandığı da məlum deyil.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Rusiya, ABŞ və Türkiyənin növbəti sülh təşəbbüsü də ermənilərin səyi ilə baş tutmadı. Ermənistan şifahi şəkildə təşəbbüsü qəbul etdiyini bildirsə də, Azərbaycandan fərqli olaraq atəşkəs haqqında müqaviləni imzalamadı. Qarabağ ermənilər isə təşəbbüsə qoşulmaqdan imtina etdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti Qarabağ məsələsinin dinc yolla həllinə ümid edir, hərçənd hər yeni təcavüz bizim güzəşt potensialımızı xeyli dərəcədə azaldır.

Beləliklə, inkişaf etmiş açıq cəmiyyətə doğru bizim yolumuzu kəsən iki şeydən biri də keçmişin miraslarıdır.

Yeni müstəqil dövlətlər azadlıqlarının birinci ildönümü çətin şəraitdə qeyd edirlər. Müstəqillik təsəvvür etdiyimizdən xeyli çətin imiş. Bu müstəqilliyi hər birimiz hər an qorumalıyıq.

Belə stressə dözmək hər adamın işi deyil. Bəzən yenidən əl-ələ verib iri bir nəhəngin ətrafına dolanmaq istəyirsən. Bizi qeyri-bərabər hüquqlu dövlətlərarası birliyə sürükləmək istəyənlər də elə buna arxayındır. Hər halda bir ildir ki, dözüm gətiririk. Bu ilin hər bir günü tarixi gün hesab ediləcək. Mən demək istəmirəm ki, Azərbaycanda hakimiyyət, cəmiyyət və insan hüquqları sahəsində hər şey qaydasındadır. Çətinliklərimiz də var, öz irsiyyətimizdən də yaxa qurtarmaq asan deyil. Bəzən elə olur ki, bilmirik neyləyək, necə eləyək. Amma necə etmək olmaz – bax, bunu bilirik. Yalan və məcburiyyət üzərində həyat qurmaq mümkün deyil. Müstəqilliyimizi və azadlığımızı qorumaq üçün hər cür cəhdlər göstərəcəyik. Ümid edirik ki, bütün dünya demokratları bizim cəhdlərimizi dəstəkləyəcəklər.

YA RƏQİBLƏ BİRLƏŞMƏLİYİK, YA DÜŞMƏNLƏ[1]

–Hikmət bəy, Siz bir ilə qədər Azərbaycan Respublikasının Rusiyadakı xarici siyasət idarəsinə başçılıq etmisiniz. Həmin müddətdə nümayəndəliyin gördüyü işlərin ümumiləşdirilmiş nəticəsi necədir?

– Mən müstəqil siyasət yürüdən Azərbaycan dövlətinin Rusiyada ilk diplomatik nümayəndəsi olmuşam. Hər şeyi sıfırdan başlamalı idik. İşlədiyim müddətdə Azərbaycanla Rusiya arasında bilavasitə mənim iştirakımla hazırlanan 30-a qədər müqavilə imzalanıb. Bunlardan 25-i iqtisadi sahəyə (bunlar Azərbaycana 100 milyonlarla dollar gətirib, qalanı isə siyasət, hərb, mədəniyyət və s. sahələrə aid olub). Lap elə iki respublika arasında "Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında" Müqaviləyə baxaq. Elə bu sənədin imzalanması faktı o demək idi ki, Rusiya Türkmənçay, Gülüstan, SSRİ-nin yaranması haqqında müqavilələrdən sonra bizim müstəqilliyimizi tanıyır.

Bundan başqa, biz səlahiyyətli nümayəndəliyin iş üsulunu dəyişə bildik. İşimiz tamamilə kompüterləşdirildi, beynəlxalq

[1] "Azadlıq" qəzeti, 3 sentyabr 1993.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

kompüter şəbəkələrinə qoşulduq. Bu şəbəkələrlə islahatlarımız üçün mühüm informasiyalar əldə edirdik.

Səfirlikdə Azərbaycan məktəbi açmışdıq. Moskvada yaşayan azərbaycanlılar bazar günləri uşaqlarını bura gətirirdilər. Məktəbdə Azərbaycan dili, mədəniyyəti, tarixi, ədəbiyyatı və s. tədris edilirdi.

Demokratik bir cəmiyyətdə diplomat vəzifəsinin xüsusiyyətləri bundan ibarətdir ki, o yalnız işlədiyi ölkənin dövlət aparatı ilə deyil, həm də ictimaiyyəti ilə əlaqə saxlayır, əməkdaşlıq edir. Çünki demokratik dövlətdə ictimaiyyətin hökumətə böyük təsiri inkaredilməzdir.

Biz vaxtaşırı kütləvi informasiya vasitələrində çıxış etməli, Rusiya liderləri, siyasətçiləri, elm və mədəniyyət xadimləri ilə görüşməliydik. İşlədiyim qısa müddətdə mən "İzvestiya", "Literaturnaya qazeta", "Rossiyskaya qazeta", "Krasnaya zvezda", qərb mətbuatında 10-dan çox müsahibə və məqalələrimlə çıxış etmişəm. Dəfələrlə televiziya çıxışlarım olub. Bu isə asan məsələ deyil. Fikir vermisinizsə, Rusiya ekranı başqa səfirlərdən çox Azərbaycan səfirinə yer ayırırdı. Bütün bunlar o məqsədlə edilirdi ki, Rusiya ilə normal münasibətlərimiz olsun. Mən həmişə hesab etmişəm ki, bizim xarici siyasətimizdə prioritetlərdən biri bu ölkə ilə mehriban, bərabərhüquqlu münasibətlər qurmaqdır. Əlbəttə ki, müstəqil siyasət yeritməliyik, amma Rusiyanı özümüzdən uzaqlaşdırmaq təhlükəli bir prosesdir. Moskvada işlədiyim müddətdə bunu daha aydın hiss edirdim. Bakıda bir çoxları deyirdilər ki, Hacızadə ruspərəst siyasət yeridir. Mən isə azərbaycanpərəst siyasət yeridirdim, elə siyasət ki, bu baxımdan respublikanın təhlükəsizliyinə təminat versin. Təəssüf ki, heç də hər şey tək məndən asılı deyildi. Respublikada özünü "vətənpərvər" hesab edən hər kəs Rusiya tərəfə bir daş tullamağa tələsirdi, bu zaman mümkün nəticələr nəzərə alınmırdı. Mən həmişə özümüzkülərə deyirdim: "Rusiyaya gəlin, yoxsa Rusiya sizə gələr". Qulaq asmadılar...

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Azərbaycan siyasət meydanındakı yeni hadisələr Rusiya ilə Azərbaycanın qarşılıqlı münasibətlərində dəyişikliyə səbəb olubmu?

– Rusiya mətbuatındakı və rəsmi şəxslərin çıxışlarındakı fikirlərə nəzər salsaq deyə bilərik ki, respublikamızdakı son siyasi dəyişiklikləri Rusiya müsbət qiymətləndirir. Rusiya belə hesab edir ki, köhnə iqtidar onlarla düşmən münasibət bəsləyirdi və məqsədi Rusiyanı Azərbaycandan sıxışdırıb çıxartmaq idi, amma yeni rəhbərlik tamam başqa mövqedə durur. Demək istərdim ki, bu müsbət münasibət hələ ki, avansla bəslənilir. Bundan sonra Rusiya yeni dostu Azərbaycandan yeni konkret imtiyazlar istəyəcək.

Rusiya hansı məsələləri qaldıra bilər: rus ordusunu Azərbaycana qaytarmaq, vahid gömrük sistemini qoymaq, vahid siyasi və iqtisadi məkan yaratmaq və s. Belə məkan yaranarsa, təbii, onu idarə edən Moskva olacaq.

– Hikmət bəy, "İzvestiya" qəzetinə iyulda verdiyiniz son müsahibənizdə demişdiniz ki, xalq AXC-nin təklif etdiyi islahatları qəbul etməyə hazır deyildi?

– Həmin müsahibədə "xalq" və "hökumət" anlayışlarını bir-birindən ayırmamışam. Söhbət, ümumiyyətlə bizim cəmiyyətdən gedir. Cəmiyyətə isə özünü idarəyə keçid təklif olunmuşdu. Demokratiya nə deməkdir? Demokratiya – özünüidarədir, inzibati vahidlərin, müəssisələrin və öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmağı bacaran insanın özünüidarəsidir. Bu zaman prezidentdən, yaxud başqa yaxşı rəhbərdən kömək, çox da yardım gözləmək lazım gəlmir.

Amerikada çəkilən videofilmləri xatırlayın. Süjetlərin əksəriyyəti insanın cəmiyyətdəki ədalətsizliyə qarşı fərdi mübarizəsinə əsaslanır. Kinoqəhrəman kimdir: adi insan həyatda hansısa ədalətsizliklə rastlaşır – cani tərəfindən, polis nəfərin-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dən, bütövlükdə dövlət tərəfindən. Və bütün detektiv boyu insan tək başına ədalətsizliklə mübarizə aparır və qələbə çalır. O filmlər heç də nağıl, xəyal deyil, Amerika vətəndaşının xarakterik cəhətlərini əks etdirən həyat inikasıdır. Elə məhz bu zəmində də demokratiya cücərir, qurulur, möhkəmlənir.

Təəssüf ki, bizim cəmiyyətimiz hələ bu meyarlara arxalanmayıb. Bizdə necədir? Əgər bir naqis adam bir naəlacdan rüşvət tələb edirsə, o naəlac bəndə mübarizə aparmır, istənilən miqdarda rüşvəti tapıb verir, sonra da başlayır prezidentin ünvanına dişinin dibindən gələni söyləməyə. Prezident guya hamıya kömək etməlidir. Hər rüşvətxorun əlindən tutmalıdır. Heç bir hökmdar hər təhqir ediləni, hər hüququ tapdananı müdafiə etməyə qadir deyil.

Əlbəttə, tək-tük hallarda olsa da, respublikada belə mübarizə yox deyildi. Hələ bizim vaxtımızda jurnalistlərin hüququ tapdananda bir çox qəzet kollektivləri bu faktları ciddi tənqid etdilər, hətta tətilə qoşuldular və cəmiyyət yekdilliklə etiraz etdi. Nəticəsi də göründü...

Əslində isə bu cür protestlər, öz hüquqlarını müdafiə etmək cəhdləri kütləvi, daimi xarakter daşımalıdır. Hər bir kəs öz hüququnu qorumağı bacarmalıdır.

– İslahatlardan danışırdınız. Bəziləri soruşur, islahatlar heç olubmu?

– Onların nə qısa yaddaşı var?! Üçrəngli bayrağı kim qaldırdı? Azərbaycanın müstəqilliyini kim bərpa elədi? Siyasi quruluşu vətənimizdə kim dəyişdi? Azərbaycanı demokratik dövlət kimi dünyaya kim tanıtdırdı? Və konkret olaraq xatırlayaq – partiyalar haqqında, milli azadlıq haqqında, mülkiyyət haqqında, banklar haqqında, özəlləşdirmə haqqında, investisiyaların qorunması haqqında qanunlar və başqa mühüm qanun layihələri – Azərbaycanın ictimai-siyasi görkəmini tamamilə dəyişdirən fəaliyyət olmayıbmı? Deyirlər, bu qanunlar

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

pis həyata keçirilib. Yenə də deyirəm, bu təkcə dövlətdən yox, həm də cəmiyyətin səviyyəsindən asılıdır. Çünki bu qanunlar özünü idarə edən, vətəndaş cəmiyyətinə aiddir.

Biz müstəqil Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin bünövrəsini qoymuşuq və hər gələn yeni iqtidar labüd olaraq bu relslər üzərində irəliləməlidir, çünki irəliyə başqa relslər getmir.

– Sizin fikrinizcə, ölkədəki siyasi dəyişikliklər Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinə necə təsir göstərib?

– Hələ ki respublikanın geosiyasi vəziyyəti müəyyənləşməyib. Məsələn, Qərbdə bizi dəstəkləyənlər yeni rəhbərlərin siyasəti ilə razılaşmırlar. Rusiya isə hələlik vəd verir, konkret kömək göstərmir. Bir sözlə, hələ bizə yardım əlini uzadan ölkə yoxdur. Bəlkə, yaxın vaxtlarda hansısa güzəştlərə görə Rusiya ilə müəyyən razılığa gələ bildik. Bizim düşmənlərimiz ermənilər isə Rusiyanın köməyindən tam istifadə edirlər. Rusiya baş qərargahının qərarı ilə 1992-ci ilin axırlarından Azərbaycana yox, Ermənistana yardım göndərilir. Bir səfir kimi bu barədə ətraflı məlumatım var idi.

– Rusiya Qarabağ münaqişəsinin həlli yollarını nədə görür?

– Mənim səfir olduğum dövrdə ruslar eyhamlı təkliflər irəli sürürdülər. Bu hansı təkliflər idi? 1. "Dağlıq Qarabağ Respublikası" ilə birbaşa danışıqlara getmək, yəni Azərbaycanın tərkibində peyda olmuş bu qurumu tanımaq lazımdır. 2. Bu respublikanın öz ordusu, parlamenti olmalıdır. 3. Laçın dəhlizi "DQR"-ə verilməlidir. 4. Azərbaycanla "DQR" sərhədlərində rus ordusu yerləşdirilməlidir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

– Sizcə, yaranmış siyasi vəziyyətdə demokratların taktikası necə olmalıdır?

– Bu barədə mən nə deyə bilərəm. Müharibə gedir, vəziyyət pisdir, buna baxmayaraq, biz heç vaxt bu planla razılaşmamalıyıq. Ermənilərə qalib gəlmək üçün cəmiyyəti parçalamağa heç kəsin haqqı yoxdur. Birləşmək lazımdır. Bu gün ölkədə iki-üç böyük siyasi qüvvə var. Əgər bu qüvvələrdən biri qabağa çıxıb o biriləri, sadəcə, uzaqlaşdırırsa, düşmən qarşısında tək qalacaq. Odur ki, indiki rəhbərlik və müxalifət danışıqlar aparmalı, qüvvələri birləşdirməlidirlər. Hər siyasi qüvvə ya rəqiblə birləşməlidir, ya düşmənlə. Başqa yol yoxdur. Bu imkan da əldən verilsə, demək, ermənilərin bütün şərtlərini qəbul etməliyik. Əks halda onlar rusların köməyilə bir-birinin ardınca şəhərləri, kəndləri zəbt edəcəklər. Vəziyyətdən çıxmaq üçün yeganə yol milli birlikdir. Bu yolda, xüsusilə müharibə dövründə güzəşt və kompromisdən çəkinmək lazım deyil.

Biz başa düşməliyik – cəmiyyət ordu deyil. Cəmiyyətə komandanlıq etmək yaramaz. Axı cəmiyyətdə çox müxtəlif qüvvələr, çox müxtəlif maraqlar var. Yeganə yol konsensus, ortaq nöqtələri axtarmaqdır.

– Gələcək planlarınız necədir? Siyasətlə məşğul olmaq fikrindəsiniz, ya yox?

– Siyasətlə hökmən məşğul olacağam. Hər vətəndaş siyasətlə məşğul olmalıdır. Siyasət fərdi və siyasi maraqlarımın cəmiyyət və dövlətdən müdafiə formasıdır. Mən də bunu həyata keçirəcəyəm. Hər birimiz də elə həmin işi görməliyik.

Böyük siyasətə gəldikdə isə (gülür) xalq məni çağırsa, qayıdacağam.

Söhbəti yazdı:
İlham SƏFƏR

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

RUSİYA-AMERİKA: SOYUQ MÜHARİBƏ QAYIDIRMI?[1]

Dünya bölüşdürülüb, amma müəmmalar hələ də var

Niyə Rusiya separatçı hərəkətləri ilə keçmiş SSRİ respublikalarına təzyiq göstərəndə Amerika susur? Niyə Amerika heç bir səbəb olmadan Bağdadı bombalayanda Rusiya susur? Siyasətşünaslarımız bu suallara birmənalı cavablar verirlər. Artıq dünya bölüşdürülüb və Qərb keçmiş SSRİ-nin işlərinə, Rusiya da Amerikanın dünyadakı işlərinə qarışmayacaq. Bəs bu qarşılıqlı anlaşma nə dərəcədə möhkəm və dəyişməzdir? Axı XX yüzillikdə dünyanın bölüşdürülməsi haqqında bir neçə gizli razılaşma olsa da, vaxt olub ki, bu razılaşmalar pozulub və yeni şəraitdə yeni əsasda dəyişdirilib. Bunu bildiklərinə görə də müstəqillik tərəfdarları dünyanın bölüşdürülməsi haqqında son razılaşmaların müəyyən qədər pozulması əlamətlərini səbirsizliklə gözləyirlər. İndi artıq ilk əlamətlər müşahidə olunur.

1. RUSİYA KEÇMİŞ MÜTTƏFİQ RESPUBLİKALARDAN ƏL ÇƏKMƏSƏ, ABŞ KONQRESİ RUSİYAYA PUL VERMƏYƏCƏK

RF XİN-in sentyabrın 29-da yaydığı bəyanatda deyilir: ABŞ konqresinin son qərarından soyuq müharibənin ab-havası gə-

[1] "Azadlıq" qəzeti, 2 oktyabr 1993.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

lir... Konqres qərara alıb ki, rus ordusu Baltikyanı ölkələrdən çıxarılmasa və keçmiş ittifaq respublikalarının ərazi bütövlüyünə xələl gətirən əməllər törətsə, Rusiyaya maliyyə yardımı verilməyəcək. Konqresin qəbul etdiyi bu qanunda respublikaların işlərinə qarışmaq məsələsində konkret olaraq Rusiyanın adı çəkilməsə də, RF XİN Amerika qanunvericilərinin bu çıxışından öz payını götürüb, lap da düz edib...

Konqresin bu qərarından aydın olur ki, Qərb heç də respublikaları Rusiyanın ağuşundan qoparmaq fikrindən əl çəkməyib. Bu məsələyə əməlli-başlı müdaxilə etmək üçün ABŞ-ın və onun müttəfiqlərinin əlində hələ ki kifayət qədər vəsait yoxdur, amma fürsət düşdükcə Qərb Rusiyaya təzyiq göstərmək imkanını əldən vermir (məsələn, insan hüquqlarının vəziyyəti məsələsi, maliyyə yardımı və s.).

İndiki mərhələdə Rusiya təsirindən çıxmağa çalışan ölkələrin diplomatları və demokratik fikirli liderləri öz sözlərini deməlidirlər. Hər an Amerika hakim dairələrinin nəzər-diqqətinə çatdırmaq lazımdır ki, Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukrayna ərazisindəki milli münaqişələrə rusların müdaxilə etməsi 1994-cü il üçün xarici yardım haqqında qanunun şərtlərinə ziddir.

Xüsusilə qeyd edək ki, ABŞ-da qəbul edilən Qanun heç də postsovet məkanında qəbul edilən Qanun deyil. Əgər ABŞ-da qanun qəbul edilibsə, demək, o, mütləq həyata keçiriləcək (məsələn, ABŞ-ın Azərbaycana humanitar yardımı ilə əlaqədar hökumət şərt qoymuşdu ki, azərbaycanlılar Ermənistanın blokadasını götürməlidirlər, və təcavüzün genişlənməsinə baxmayaraq, Amerika bu qanuna yenə də riayət edir).

2. RUSİYA İMPERİYANI SAXLAMAQ ÜÇÜN PUL İSTƏYİR

Rusiya sözə baxmayan respublikaları öz təsir dairəsinə qaytarmaq üçün səy və bacarığını əsirgəmir. Ölkədəki siyasi və iqtisadi böhrana baxmayaraq, RF ordusu Baş Qərarga-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

hının həyata keçirdiyi neomüstəmləkəçilik proqramı uğurla həyata keçirilir. Deyəsən, bu Rusiyanın bacara bildiyi yeganə işdir.

Milyonlarla qaçqının fəlakətinə, yandırılmış şəhərlərin aqibətinə baxmayaraq, Rusiya yenə də o fikirdədir ki, respublikaların əsl səadəti Rusiya ilə ömürlük bağlıdır.

Əldə etdiyi uğurlarla kifayətlənməyən Rusiya keçmiş SSRİ ərazisindəki əməkdaşlıq dərslərini dünya birliyi qarşısında leqallaşdırmaq istəyir. İlk belə cəhd 1993-cü ilin əvvəllərində göstərildi. Onda Yeltsin tələb etdi ki, keçmiş SSRİ ərazisində qayda-qanun yaratmaq üçün BMT Rusiyaya xüsusi səlahiyyətlər versin. Rusiya prezidentinin bu çıxışı Qərbdə çox soyuq qarşılandı, müstəqillik siyasəti yeridən keçmiş müttəfiq respublikalarda isə lap qiyamət qopartdı. Oxuculara xatırladaq ki, o zaman Elçibəyin mətbuat xidməti Rusiyanın Azərbaycandakı hər hansı xüsusi səlahiyyətlərini inkar edən bəyanatla çıxış etdi. O vaxtdan bəri Rusiya respublikalara onların səlahiyyətini anlatmaq baxımından xeyli uğur qazandı.

Bu gün isə Rusiya yenə müstəqil respublikaların işlərinə öz müdaxiləsini leqallaşdırmağa cəhd göstərir. BMT-nin Baş Assambleyasının iclasında Rusiya xarici işlər nazirinin son çıxışı da bu mövqeyə həsr olunub. Nazir deyib ki, Rusiya keçmiş SSRİ ərazisində qayda-qanun yaratmaq üçün müstəsna hüquqa malikdir: burada Rusiyanın sülhpərvər qüvvələrinə heç bir alternativdən söhbət gedə bilməz (bu, Qarabağa da aiddir), deməli, qaynar nöqtələrdəki rus ordusuna BMT-nin sülhpərvər qüvvələrinin statusu verilməlidir. Ərazidə qayda-qanun yaradan Rusiya dünya birliyinin əvəzinə maddi məsrəflərə də yol vermiş olur, bu isə Rusiyanın indiki iqtisadi böhran vəziyyətində xüsusilə çətin məsələdir. Ona görə də Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova, Tacikistan və sair yerlərdə Rusiyanın sülhpərvər səylərinin xərcini BMT ödəməlidir.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Kozırevin bu çıxışı olduqca pis qarşılanıb. BMT diplomatlarından birinin dediyi kimi, Baş Assambleya elə yer deyil ki, oradan imperiyanı saxlamaq üçün pul istəyəsən. Rusiyalı nazirin təkliflərini müzakirə etməkdən imtina ediblər. Ümid edirik ki, yaxın gələcəkdə Rusiyanın imperiya siyasətindən Qərbin narazılığının artmasının da şahidi olacağıq. O vaxtacan isə müstəqillik tərəfdarları ölkəmizin inkişafının demokratik alternativini bütün dünyaya nümayiş etdirməyə hazır olmalıdırlar.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

NEFTİMİZ NOVOROSSİYSKDƏN ÖTÜRÜLSƏ, QARABAĞ NEÇƏ DOLLARA BAŞA GƏLƏCƏK?[1]

Rusiya Federasiyasının energetika naziri Bakıya qısa səfəri zamanı dövlətlər arasında energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanıb. Müqavilənin məzmunu barədə ictimaiyyətə məlumat verilməsə də, "Svoboda" radiosu Moskva müxbirinin sözlərinə görə, tərəflər Azərbaycan neftini Rusiya ərazisindən ötürmək haqqında razılığa gəliblər. Əgər bu məlumat həqiqətə uyğundursa, deməli, Rusiya Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycana kömək göstərəcəyini vəd etdiyinə görə həmin güzəştli müqavilənin imzalanmasına nail olub.

Maraqlıdır, görəsən, məsələnin bu cür həlli bizim üçün neçə dollara başa gələcək? Azərbaycan və Orta Asiyadakı yeni yataqlardan hasil olunan neftin Qərb istehlakçılarına ötürülməsi perspektivləri haqqında bizə nə məlumdur?

1. Bizim neft emal edən zavodlara Rusiyadan neft gətirən Novorossiysk–Bakı boru kəməri var. Kəmərin istehsal gücü ildə 9 milyon tondur. Düz on il fəaliyyət göstərən bu kəmər, sözsüz ki, köhnəlib və həmin boru kəməri ilə əks istiqamətdə,

[1] "Azadlıq" qəzeti, 25 noyabr 1993.

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

yəni Bakıdan Novorossiyskə ildə planlaşdırdığımız 40 milyon ton neft göndərmək üçün əsaslı təmir işləri aparılmalıdır. Görülən işlər təxminən 2 milyard dollara başa gələcək.

Uzunluğu 1300 kilometr olan bu kəmərin cəmi 200 kilometri Azərbaycan ərazisindən keçir. Qalan 1100 kilometri üçün biz Rusiyaya haqq verməli olacağıq. Hər ton neftin 1000 kilometr yol getməsi 7 dollara başa gələcək. Deməli, Rusiyadan siyasi asılılığımız bir yana, hələ bu ölkəyə ildə 300 milyon dollar para da verəcəyik!

Bundan başqa, əgər biz Azərbaycan ərazisindən keçən Azərbaycan-İran-Naxçıvan-Türkiyə neft kəmərinin çəkilməsinə razılıq verməsək, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və Özbəkistan nefti bizim ərazimizdən (500 km-cən məsafə) keçirilməyəcək. İldə nə az, nə çox – 150 milyon ton neftin ərazimizdən keçirilməsi isə 450 milyon dollar qazanc deməkdir. Deməli, Rusiyaya pul da verəcəyik, öz qazancımızı da itirəcəyik.

Xəbər aldığımıza görə, türklər şifahi şəkildə keçmiş rəhbərliyimizə demişlər ki, Azərbaycan neftindən tranzit haqqı almayacaqlar.

Bir məsələ də var ki, biz Naxçıvanda ildə milyon ton gücü olan neftayırma zavodu da tikə bilərdik. Bu yolla həm Naxçıvan əhalisinin benzinə tələbatı ödənərdi, həm də ixracatdan valyuta qazanmaq olardı.

Demək, bizim neftimizin Novorossiyskdən ötürülməsi Azərbaycana ildə 750 milyon dollar ziyan vuracaq.

Əgər neftimiz Bakı-Brest-Avropa "Dostluq" neft kəməri ilə göndərilsə, bizim xərclərimiz ən azı iki dəfə artıb ildə 600 milyon dollara çatacaq.

Neftin Novorossiysk yolu ilə göndərilməsinin öz çətinlikləri də var. Novorossiysk terminalı ildə 32 (əslində, 26) milyon ton neft üçün nəzərdə tutulub və bu terminalı ən çoxu 60 milyon tonadək genişləndirmək olar. Bəs görəsən Azərbaycan, Qazaxıstan, Orta Asiya və Rusiyadan ildə 200 milyon tonadək neft axıb gələndə vəziyyət necə olacaq?

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

2. Novorossiyskin hava şəraiti də əlverişli deyil. Qışda bəzən liman 20 günlərlə bağlanır. Bu yaxınlarda fırtına nəticəsində 4 gəmi batdı, 5 nəfər həlak oldu.

3. Türkiyə ekoloji baxımdan bizim neftimizin öz körfəzlərindən keçirilməsinə etiraz etdiyini bildirib. Halbuki 1936-cı il tarixli Montro müqaviləsinə görə, körfəzlər sərbəst üzmə zonasıdır və Türkiyənin buna icazə verməməyə ixtiyarı yoxdur.

4. Amerikalılar İran ərazisindən kəmər çəkmək istəmirlər və Bakı–Poti xəttini təklif edirlər, 800 km-lik bu kəmərin 500 kilometri respublikamızdan keçəcək. Amerikalılar təklif edirlər ki, Potidən neft İsgəndəruna göndərilsin. Amma burda bir məsələ var ki, Gürcüstan ərazisində həmin kəmər ermənilərin yaşadığı bölgələrdən keçəcək.

5. Nefti hər hansı limana çatdırmaq işin yarısıdır. Axı bu nefti orda satmaq məsələsi də var. Kommersiya cəhətdən ən faydalı yer Türkiyənin Aralıq dənizi limanlarıdır. Amma Novorossiyskdə, yaxud İran körfəzində biz bir problemlə də qarşılaşacağıq: bu da yaxşı müştəri tapıb neftimizi satmaq problemidir.

6. Rusiyanın Türkiyədəki səfiri Albert Çernışov türklərə təklif edib ki, Qara dəniz sahilində Samsun yaxınlığında terminal tikilsin, həmin terminaldan isə neft Diyarbakırdakı neftayırma zavodlarına ötürülsün. Orada 10 milyon ton neft zavoda verilsin, qalanı isə Aralıq dənizindəki terminallara göndərilsin.

Deməli, Rusiya Qarabağ məsələsində bizə kömək etsə, bunun əvəzində biz ildə azı 300 milyon dollar verməli olacağıq, bundan başqa, SSRİ ərazisindən Aralıq dənizinə göndərilən neftin yol xərcinə görə ildə 450 milyon da itirəcəyik.

Qiymət böyük qiymətdir. Amma müharibə tez qurtarsın deyə, çoxumuz respublikaya dəyəcək maddi ziyanla razılaşacağıq.

Qaranlıq qalan isə bircə məsələdir: görəsən, Rusiya Qarabağ məsələsini bizim istəyimizə uyğun həll edəcəkmi?

Qorxuruq ki, it də gedə, ip də.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İNSAN HÜQUQLARI VƏ İSTİQLALİYYƏT[1]

DEKABRIN 10-u İNSAN HÜQUQLARI GÜNÜ İDİ. GÖRƏSƏN, AZƏRBAYCAN NƏ VAXTSA BU BAYRAMA DƏVƏT OLUNACAQMI?

Dekabrın 10-unu narahatlıqla gözləyirdim. Bilirdim ki, 3-4 gün qalmış redaktor müavinimiz təqvimə baxıb mənə deyəcək: "Hikmət bəy, ayın 10-da İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Beynəlxalq günüdür. Bəlkə, bir şey yazasınız?"

Nə yaza bilərəm? BMT-nin İnsan Hüquqları Bəyannaməsini dərc eləmişik. XII əsrdən başlayaraq insan hüquqları uğrunda aparılan mübarizənin tarixini izləmişik. Bu sahədəki ellərarası aktlardan, paktlardan, razılaşmalardan da oxucularımızın xəbəri var. Azərbaycan bu hərəkata qoşulanda və "yeni həyata qədəm" qoymalı olanda da onlara təntənəli sürətdə məlumat vermişdik. Amma indi baxıb görürük ki, əslində heç nə dəyişməyib.

[1] "Azadlıq" qəzeti, 14 dekabr 1993.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

MƏİŞƏTDƏ İNSAN HÜQUQLARI

İnsan hüquqlarının pozulması hallarının hamısını yeni iqtidarın siyasəti ilə bağlamaq fikrindən uzağam. İnsan hüquqlarının pozulması, deputatların və jurnalistlərin döyülməsi partokratların vaxtında olub, cəbhəkratların da və indiki kratların da. AXC müxalifətdə olarkən və insan hüquqları uğrunda mübarizə apararkən onun qərargahında da jurnalistləri (həm də özünə yaxın jurnalistləri) döyüblər. Bütün bu əməlləri siyasi yönümlü adamlar törədiblər (bəlkə də, bu qoluzorluların hamısı hansısa gizli bir partiyanın üzvləridir?).

İctimaiyyətimiz də heç vaxt əməlli-başlı tələb etməyib ki, insan ləyaqətini alçaldanlar, onun özəl hüquqlarını pozanlar layiqli cəzalarını alsınlar. Baş kəsmək, əlbəttə, ayrı məsələdir, beləsini yerində oturtmağın vaxtıdır. "Bu sərsəmliyin özündə də bir məntiq", çağdaş cəmiyyətimizin ümumi bir qanunu var.

Ən əsası məqalənin səmtini "səviyyəmiz çatmır", demək "maariflənmək lazımdır" axarına yönəltməkdir. Lakin son vaxtlar üzdən Rabindranat Taqorluq, Berdyayevlik edən, altdan isə insan hüquqlarını pozmağa, şəxsiyyəti təhqir edib alçaltmağa göstəriş verənləri də az görməmişik.

Qəribədir ki, nə elan olunan ideya prinsipləri, nə də savadlılıq həddimizi aşmaqla, qanunları tapdalamaqda bizə mane ola bilmir. Axı necə olur, qəşəng-qəşəng jurnallarda yazırlar ki, filan-filan yerlərdə bəxtəvər insanlar yaşayırlar: heç kim heç kimi alçaltmır, özlərini də alçaltmağa imkan vermirlər. Görəsən, onlar buna necə nail olublar?

Qoy partokratlar və başqaları öz başlarına özləri çarə qılsınlar. Gəlin, biz demokratlar da özümüz barədə fikirləşək. Hələ ki, vaxtımız var, bəlkə, nəsə eləyə bildik...

İnsan hüquqları Bəyannaməsini oxuyursan – kağızda hər şey aydındır. Elə ki onu həyata keçirmək istəyirsən məsələ qəlizləşir. Şəxsən mənə demokratiya hər cür fəlsəfədən, hər cür

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

dindən daha mürəkkəb təsir bağışlayır. Bəlkə, biz hələ XVIII əsrdən irəli gedə bilməmişik və buna görə də demokratiyanı gəlişdirən XX əsr toplumunu anlaya bilmirik?

Demokratiyanın tərifini öyrəndim. Bəs həyatda demokratiya nədir? Məişətdə o, hansı görkəmdə olmalıdır? Özü də bizim məişətdə.

Demokratiya çoxluğun insan hüquqları ilə məhdudlaşan hakimiyyətidir. Bu tərifin bir bölümü ilə (çoxluğun hakimiyyəti) razıyıq, onu başa düşürük. İkinci bölüm çox müəmmalıdır. Heç cür ağlımıza sığışdıra bilmirik ki, insanın məhkəməsiz həbs edilməsinə heç bir dövlət (partiya) mənafeyi ilə bəraət qazandırmaq olmaz və müttəhim hələ cinayətkar deyil. İmkan bərabərliyi, hüquq bərabərliyi məsələsində də qaranlıq cəhətlər çoxdur. Axı, həyatda kim görüb ki, güclü gücsüzə bərabər olsun. Qadın kişi işini özünə rəva bilməz. Biz razılaşa bilərikmi ki, insan təkcə istənilən əqidəyə malik olmaqda deyil, əqidəsini dəyişməkdə də azad olmalıdır? Axı bu, kişilikdən deyil? Bir halda ki biz demokratiyanın tərifinin ikinci bölümünü anlamırıq (qəbul etmirik), deməli, demokrat da deyilik...

Humanizmi də anlamaq çətindir. Məişət dilinə tərcümədə bu nə deməkdir? Hamını bağışlamaq? Hamıya həmişə kömək etmək? Yoxsa nəsə ayrı bir şey?

Məsələn, humanizm öyrədir ki, fatehlik, basıb-kəsmək pis, azadlıq və quruculuq yaxşı şeydir. Bəs ürəyimizdə nələr baş verir? XVIII əsrdə Avropada baş vermişlər. Görünür, bunlar daim bizimlə olan milli deyil, dəyişə bilən ötəri hisslərdir.

Demokratik qurumlardan birinin vestibülündə, onun fəallarından biri ilə olmuş dialoqa nəzər salaq.

Sual: Kimə daha çox rəğbət bəsləyirsən? Romanı fəth etmiş Yuli Sezara, yoxsa respublikanı devirib diktatura yaratmaq üçün Sezarı öldürmüş Bruta?

Cavab: Onların ikisini də bir-birinə qatmış Atillaya...

Gülməlidir, deyilmi?

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İndi isə “daha gülməli” bir əhvalat.

Noyabrın 17-də Dirçəliş günü münasibətilə keçirilən təntənəli iclasda iştirak etmək üçün AXC qərargahına gəldim. Arxa cərgədə oturub gözəl çıxışları dinləyirəm. Birdən Tağı Xalisbəyli kürsüyə qalxıb son həbslərdən, türmədə demokratlara verilən işgəncələrdən danışdı. Hiss olunurdu ki, çətin danışır, səsi titrəyirdi. O, özünün – qoca bir adamın, müəllimin başına gətirilən eybəcərliklərdən söz açanda zaldakıların bir qismi kinsiz-kinsiz hırıldadı. Qeyzlə yox, məhz kinsiz-kinsiz. Amma hər halda gülən oldu. Heç kəsin gözü yaşarmadı. Halbuki insan intihar ərəfəsində olduğunu söyləyirdi.

Demokratik qəzetlərdən biri Mircəfər Bağırov barəsində silsilə məqalələr verir. Bəlli olur ki, bizi ölüm qorxusu ilə idarə etmiş rəhbər, əslində, o qədər də pis adam deyilmiş. Gündüzlər qadınların dırnaqlarını çıxaran bu şəxs gecələr Üzeyir bəyin “Sənsiz”ini dinləyib ağlayırmış. O, qalibdir, fatehdir. Və biz bu keyfiyyətlərə görə ona heyran oluruq.

Belə misalların sayını artırmaq da olar. Elə bu vaxt İsgəndər Həmidovla aramızda ola biləcək bir söhbət gözlərimin önünə gəldi.

İsgəndər: “... Mən demokrat deyiləm. Millətimin xeyri naminə insan hüquqlarını təpiyimin altına salaram...”

Mən: “Onda Cəbhədən çıx, başqa yerə get. Bura demokratik təşkilatdır, biz ayrı cür düşünürük”.

İsgəndər: “Sən özün buradan çıx get. Burada hamı mənim kimi düşünür, səsləri çıxmır... Camaat vurub-yıxanı tikib-qurandan ulu bilir”.

Mən: “Düz deyirsən, sağ ol, mən getdim...”

İsgəndər: “Dayan, haraya gedəcəksən? Hər yerdə hamı mənim kimi düşünür...”

Mən: “Heç yerə getmirəm, yerimdə sayıram...”

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

İNSAN HÜQUQLARI VƏ İSTİQLALİYYƏT

Doğrudan da, hər yerdə hamı onun kimi düşünür. Heç kimdə də günah yoxdur. Biz bu gün beləyik.

Demokrat azadlığı qələbədən üstün tutan adamdır, amma bunu qəbul etmək o qədər çətindir ki, fransalılar onlara azadlıq vermiş De Qollu öz fatehliyi ilə Fransaya şöhrət gətirmiş Napoleondan yalnız 80-ci illərin sonunda üstün bildilər...

Tez-tez AXC-nin IV konfransını (iyun 1991) xatırlayıram. O zaman həmin konfransı Azərbaycanın siyasi həyatında dönüş nöqtəsi sanırdım. Uzun müddət bir-birinə qarşı duran AXC liberalları və radikalları, axır ki, aralarındakı fərqin nədən ibarət olduğunu və konfransdan sonra camaatın onlardan hansının arxasınca gedəcəyini dəqiq müəyyənləşdirmək qərarına gəlmişdilər.

Bu cinahların adını qoymuş cəbhəçilər konfransa qədər onların ideologiyalarındakı fərqi görmürdü. Sadəcə belə hesab edilirdi ki, radikallar daha qətiyyətli, liberallar isə daha ehtiyatlıdırlar... Radikallar "Adam gərək kişi olsun", liberallar isə "Kişi də gərək adam olsun", – deyirdilər... Lakin bu dəfə fraksiyalar həm ideoloji diskussiyaya, həm də konfransda səsverməyə möhkəm hazırlaşmışdılar.

Etibar Məmmədovun başçılıq etdiyi radikallar və İsa Qəmbərovun başçılıq etdiyi liberallar konfrans nümayəndələrini hərəkatın hansı yolla gedəcəyini müəyyənləşdirmək seçimi qarşısında qoydular.

Etibar təklif edirdi: tam müstəqillik əldə edilənə qədər insanların və milli azlıqların hüquqlarından az danışılsın. Lazım gəlsə, diktatura tətbiq etmək, yalnız imperiyadan qopandan sonra İnsan Hüquqlarından danışmaq lazımdır. Bunu isə ən görkəmli (məsələn, onun özü kimi) bir diktator həyata keçirə bilər. "Diktarura qurmaq hər kişinin işi deyil" – o qəzetlərdə belə çıxış edirdi.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Liberalların baxışlarını İsa belə ümumiləşdirmişdi: biz müstəqilliyə cəmiyyətdə insan hüquqlarını qorumaq yolu ilə, cəmiyyətdə özünüidarəni inkişaf etdirmək yolu ilə gedəcəyik. İnsan hüquqları olmadan müstəqillik xalqın vəziyyətini yüngülləşdirməyəcək.

Konfransda liberallar üstün gəldilər. 20 Yanvar faciəsinin nəticələrindən narahat olmuş və liberalların təbliğatına inanmış nümayəndələr "diktaturanı" rədd edib, "demokratiyaya" səs verdilər. Radikalların liderləri AXC-dən ayrıldılar, liberal ovqatlı müxalif qəzetlər isə diktaturanı atəşə tutub insan hüquqlarını tərənnüm etdilər. "Azadlıq" qəzeti yazırdı: "Demokrat olmaq hər kişinin işi deyil".

Amma qələbəni və hərəkatın inkişafındakı yeni dönüşü bayram etmək hələ tezmiş. Təcrübə göstərdi ki, konfransda biz, həyat da isə Etibar qalib gəldi. Onun dedikləri tezliklə cəbhəçilərin, demək olar ki, hamısının beynində əks-səda verdi. AXC-nin liberal İdarə Heyəti buraxıldı, Proqram və Nizamnamə dəyişdirildi. İndi hətta formal olaraq AXC-ni İnsan Hüquqlarına üstünlük verən demokratik qurum adlandırmaq çətin idi.

Cəmiyyətdə partiyalar yaranmağa başladı. Lakin önəmli partiyalardan heç biri demokratik ola bilmədi.

Möhtərəm AXC liderləri və demokratik partiyaların rəhbərləri, kabinetlərinizdəki kitab rəflərinə baxın, demokratiya nəzəriyyəsinə dair bircə kitab tapa bilsəniz, redaksiyamıza təcili zəng vurun, bu fərəhli hadisəni oxuculara çatdıraq...

AXC hakimiyyətə gələndən sonra da biz öz işimizi Etibarın konfransda irəli sürmüş olduğu konsepsiya əsasında qurduq.

Hökumətimizi istefa verməyə məcbur edən səbəblərdən biri də bu oldu ki, əhali əsas ümidi xilasedici diktatora bağlamışdı. Adamlar problemlərimizi həll edəcək belə diktatora öz azadlıqlarını da verməyə hazır idilər...

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Paradoks bunda oldu ki, diktatura da bizi xilas etmədi. İnsan Hüquqları daha çox pozulur, get-gedə müstəqillikdən daha çox uzaqlaşırıq...

Ümumiyyətlə, Rusiyanın təsir dairəsindən çıxmaq mümkündürmü? Axı onun bizim işimizə qarışmaq üçün həmişə kifayət qədər gücü olacaq.

Çoxları deyir ki, keçmiş hökumət Rusiyanın iradəsi ilə yıxılıb. Bəli, bu belədir. Bəs Rusiyanın Pribaltikaya niyə gücü çatmır? Baltik dənizinə çıxışı yolunu itirsə də, heç nə edə bilmir. Hətta qoşunlarını da tezliklə oradan çıxarmalı olacaq.

Məncə, bu bilməcənin cavabı belədir: indiki dövrdə mədəni və azad insanı heç kəs əsarətdə saxlaya bilməz. Bütün dünya da, Rusiya liderləri də qəbul edirlər ki, Pribaltika azad, mədəni, demokratiya səviyyəsinə yüksəlmiş insanların cəmiyyətidir. Belə insanları köləyə çevirmək günahdır. (Dağlıq Qarabağ da Azərbaycanın tərkibindən bu yolla çıxmağa çalışır: biz demokratik adamlar demokratiyasız Azərbaycanın tabeliyində necə yaşayaq?)

Qeyri-demokratik millətləri isə tabelikdə saxlamaq olar! "Onlara qəyyum lazımdır ki, ayağa qalxa bilsinlər". Və bu prinsip yenidən fövqəldövlətlər arasında müzakirə olunur.

BİZ ANCAQ DEMOKRATİYAMIZIN SƏVİYYƏSİNƏ GÖRƏ MÜSTƏQİLLİYİMİZİN SƏVİYYƏSİNİ ƏLDƏ EDƏ BİLƏRİK!

Yaranmış rəyin əksinə olaraq mən əminəm ki, demokratik cəmiyyət, məişətdə insan hüquqlarına nail olmayınca biz heç vaxt müstəqil siyasət apara bilməyəcəyik...

Düşünürsünüz ki bu, çox çətin işdir. Bəli, çətindir, amma mümkündür! Türkiyədən nümunə götürə bilərik. Heç inanmıram ki, Türkiyə məişətində İnsan Hüquqları bərqərar olub. Amma görün türklər demokratiyaya, mütərəqqi təcrübəyə necə də can atırlar? Və bu təcrübə yad, türkə xas olmayan təc-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

rübə kimi rədd olunmur. İndi burada qadını baş nazir seçiblər ki, hüquq bərabərliyini dünyaya nümayiş etdirsinlər.

Demokratiyanı axtarın, ona can atın. Başqalarından yaxşı olmasaq, pis də deyilik. Dünya təcrübəsini mənimsəməyə qadirik. Kompüterlərdə qəzet buraxırıq – mütərəqqi texnologiya özü də demokratiyaya doğru bir addımdır.

Müstəqil olmaq istəyiriksə, böyük intellektual və mənəvi səy göstərməliyik. Özümüzə qalib gəlməliyik. Onda görərsiz ki, dünya da bizə əl tutur, Tanrı da bizə yar olur.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ИДЕИ, КОТОРЫЕ Я ПРЕДЛОЖИЛ ОБЩЕСТВЕННОМУ МНЕНИЮ[1]

Ответы на вопрос "Фонда модернизации Азербайджана": "КАКИЕ ИДЕИ ВЫ ПЫТАЛИСЬ ПРОВЕСТИ В ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ".

Сразу отмечу, что никаких общественных идей, претендующих на мировую новизну ни я, да и никто в Азербайджане за последнее время не предложил, речь здесь может идти лишь об известных в мире идеях, впервые предложенных азербайджанскому обществу.

1988 (осень)

"Идея массовой отсылки книг" поэту Расулу Гамзатову в знак протеста против его проармянской позиции – идея была воспринята обществом с энту-

[1] Этот материал, обнаружен в архиве Хикмета Гаджизаде. О том, опубликован он был или нет, сведений, к сожалению, нет. Составители книги посчитали важной публикацию этих записей, поскольку в них Хикмет Гаджизаде оценивает свой вклад в демократические преобразования в Азербайджане. Ответы охватывают период 1988-2002 годы, однако в этом томе вниманию читателей представлены ответы за период 1988-1993. Остальная часть записок будет опубликована во втором томе трудов Хикмета Гаджизаде.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

зиазмом. Мне удалось найти московский адрес Расула Гамзатова и распространить его сначала среди сотрудников Академии, а затем и по всему городу среди интеллигенции. Эта идея пришла мне по аналогии с массовым возвратом со всей Европы после окончания второй мировой войны книг Кнуту Гамсуну – норвежскому писателю, лауреату Нобелевской премии, поддержавшему Гитлера. ПРИ ЭТОМ МЕНЯ ИНТЕРЕСОВАЛ НЕ РАСУЛ ГАМЗАТОВ, А НАЛИЧИЕ В ОБЩЕСТВЕ НЕКОЕГО СОМООРГАНИЗУЮЩЕГОСЯ ПОТЕНЦИАЛА, КОТОРЫЙ МОЖНО ЗАПУСТИТЬ, ТОЧНО УГАДАВ ЕГО ВЕЛИЧИНУ И НАПРАВЛЕНИЕ.

Идея полностью сработала, Гамзатов был завален тоннами книг из Азербайджана, а я был вдохновлен на новые эксперименты с общественным мнением.

1988 (8 декабря)

Предложен регламент правление Временного Инициативного Центра НФА, в котором предусматривалось поочередное председательствование на заседаниях правления НФА – это предложение было распространено на весь НФА и действовало два года.

1989 (апрель)

Предложена теория нейросети в качестве основы для деятельности такого широкого общественного движения как НФА.

Эта идея была развернута в моей статье, опубликованной в газете “Muxalifət”, 08.01.92. Здесь некоторые выдержки из статьи:

“...Все общественно-политические организации в СССР, с которых Инициативный центр НФА мог брать при-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

мер, были построены на принципе Демократического централизма. Все они жестко управлялись сверху, подавляли инициативу своих членов, которые превращались в винтики большого механизма, эффективность которого сегодня налицо. Идеи самоуправления, конкуренции захватили тогда и реформаторов в Москве, и демократов на местах: саморегуляция, общественный контроль, ограничение вмешательства государства в большинство сфер общественной жизни, передача власти из рук госчиновников в руки независимых общественных и промышленных ассоциаций. Именно эту концепцию взяли за основу авторы "перестройки".

По этому же пути пошли и мы, создавая принципиально новую организацию, которая должна была бы стать прообразом будущего азербайджанского общества.

Организация эта должна была как можно меньше зависеть от указов сверху. Ее первичные звенья наделялись невиданной ранее самостоятельностью и побуждались нами активно проявлять инициативу. Решение одной и той же проблемы могло идти в разных подразделениях разными путями. Центр в этой структуре выполнял роль координирующего звена, распространяющего инициативу, идущую снизу, на всю организацию. Кроме того, намеренно, с целью помощи в выработке навыков самоуправления, во всех органах НФА Уставом не был предусмотрен председатель, руководство осуществлялось коллективно.

Точно также устроен такой совершенный орган человека, как мозг. У него так же нет единого управляющего центра, из которого исходят указания на то, как именно решать ту или иную проблему. Каждое элементарное звено здесь работает автономно, параллельно ищет решения.

Такая система известна под названием "Нейросеть" и используется в работе компьютеров последнего поко-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ления. Эта система работает медленнее, чем централизованная, однако гораздо более эффективна и стабильна. “Нейросеть” найдет решение там, где централизованная система последовательных вычислений бессильна. Кроме того, если в ней испортить какое-либо звено, остальные структуры сами переорганизуются, компенсируют потерю и продолжат работу. Тогда как в централизованной структуре выход из строя одного звена приводит к параличу.

Живучесть построенной нами в виде “Нейросети” структуры НФА выявилась после событий 20 января 1990 года... Центр – Правление НФА – хотя и существовал, однако связь со многими районными отделениями была потеряна. Но, несмотря на это, приученные к самоуправлению районные отделения НФА, в два-три месяца восстановили свою работу. А к концу весны НФА вновь встал на ноги...

Есть и четкое математическое доказательство преимуществ саморегулирующихся систем над управляющимися из центра. Ведь для того чтобы принять правильное решение у человека должна быть правильная информация о проблеме. И доказано, что при любой самой хорошей организации в централизованной структуре ее “политбюро” обладает меньшей информацией, чем она имеется во всех в первичных звеньях. Перед Инициативным Центром по созданию НФА стояла, во-первых, задача самим научиться работать по самоуправляющейся схеме – без указок мудрых лидеров, а затем распространить это на всю организацию.

Однако времени на второе у нас не хватило. События развивались так стремительно, НФА так быстро завоевал авторитет, что в него влилось сразу огромное количество людей, мышление и квалификация которых соответствовали старым временам и административным

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

способам работы. Многие из них искали какого-нибудь чистого, мудрого руководителя, вождя, беззаветно веря которому они должны были пойти “до конца”. И Правление НФА постоянно решало две большие задачи: задачу политической борьбы и задачу воспитания у своих членов навыков самостоятельности, инициативности, без которых изменить что-либо в обществе невозможно.

И если отказаться от самоуправления в пользу жесткого администрирования, то смысл нашей борьбы теряется, ибо мы получаем в результате ту же диктатуру, но с обратным знаком.

...Введение самоуправления происходило почти насильно. Сколько бы мы ни говорили первичным звеньям НФА об их правах, они с большей охотой стремились выбрать себе вождя, которому бы передали все свои свободы и от которого могли бы требовать чуда. Несмотря на наши усилия, НФА постепенно превращал свою структуру из конфедеративной, самоуправляющейся в структуру демократического централизма...”

Первый опыт по самоуправлению полностью осуществить не удалось. Однако сегодня мы с уверенностью можем сказать, что наше движение с того времени сделало значительные шаги в направлении самоуправления – опыт самоуправления накапливается. Уже к 1991 году при полном бездействии государства гражданское общество в Азербайджане, включавшее наряду с НФА десятки независимых общественных организаций, газет, информационных агентств, успешно противостояло армянской агрессии...

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1989

1) ПРАКТИКА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Впервые в Азербайджане был предложен и принят устав – первый устав НФА – для организации, не использующий демократический централизм:

– “Участие в мероприятиях НФА добровольно”;
– “Инициатор акции становится главным координатором по проведению ее в жизнь”.

2) САМООРГАНИЗАЦИЯ – БОЛЬШИНСТВО ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ НЕ УПРАВЛЯЮТСЯ НИ ИЗ КАКОГО ЦЕНТРА

Вопреки распространенной тогда (да и сейчас) “теории заговоров” – согласно которым за всем, что происходит в обществе стоят какие-то “силы”, “организации” или “конкретные могущественные лидеры” вроде КГБ, жидомассонов, сторонников Г.Алиева или даже Правления НФА, мною была выдвинута идея о том, что никто не в состоянии управлять массовыми процессами в обществе и много из того, что мы наблюдаем в обществе, это самоорганизующийся и саморегулирующийся процесс. Такие процессы являются проявлением совпавшей воли тысяч и тысяч индивидов. Угадать это совпадение воли, угадать направление воли – вот истинная задача политика, а не искать “кому это выгодно”. Этой идеей и руководствовалось правление НФА в выборе своей тактики и стратегии. Я считаю эту идею основополагающей для успешной деятельности каждого политика или политической организации, работающей с общенародным движением.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

3) ПЕРВАЯ ПРОГРАММА НФА – ПЕРВЫЙ СОВРЕМЕННЫЙ ЛИБЕРАЛЬНЫЙ ДОКУМЕНТ.

Ключевые положения программы НФА, принятой на учредительной конференции 16 июня 1989 года – первый написанный современным политологическим языком либеральный документ в Азербайджане:

– "НФА признает в качестве высшей общечеловеческой ценности СВОБОДУ ЧЕЛОВЕКА, свободу, а не только его благосостояние!";
– "Никакая общественная польза не может служить оправданием для ущемления прав человека";
– "построение правового государство и развитие гражданского общества",
– введено понятие "гражданского контроля",
– "политические свободы и экономические достижения находятся в неразрывном единстве".

1989 (декабрь)

* МОРАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ДЛЯ ДЕМОКРАТА:

Во время разгара конфликта между либералами и радикалами в руководстве НФА выдвинута формула азербайджанского гуманизма, моральное правило для каждого азербайджанского демократа: "Adam gərək kişi olsun... kişi də gərək adam olsun".

* КРИТИКА КОНСЕНСУСА:

Вопреки господствующему тогда мнению, выдвинута идея о вредности консенсуса и компромиссов, которые парализовывали движение, приводили к распространению конформизма, невозможности критического обсуждения и бессмысленности голосования, предлагалось отказаться от формулы "palaza bürün, elnən sürün", и избавиться от страха оказаться в меньшинстве. Каждому члену движения

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

предлагалось “сделать шаг одиночку” – шаг, из которого и рождается демократия. Именно по этому случаю (боязнь конфликта внутри движения и стремление к принципу “любой ценой”) была предложена формула “İstefa g...t deyil, onu bir dəfə verərlər”.

* В ИСТОРИИ НЕТ НИЧЕГО ОТ НАС НЕ ЗАВИСЯЩЕГО. Вопреки господствовавшему тогда (да и сейчас) марксистскому подходу к “пониманию хода объективного исторического процесса” была выдвинута идея, о том, что в обществе не существует никакого объективного процесса, протекающего без воли каждого из нас. И если никто не будет сдвигать ситуацию, то она и не сдвинется.

1990

ПРОВОДИТСЯ БОЛЬШАЯ РАБОТА ПО УТОЧНЕНИЮ И ПРОПАГАНДЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ, ПОНЯТИЕ О КОТОРОЙ В ОБЩЕСТВЕ (ДА И У МЕНЯ САМОГО) БЫЛО БЛИЗКО К НУЛЮ. Я УЧИЛСЯ И УЧИЛ ОДНОВРЕМЕННО...

* Впервые дано четкое определение Гражданского Общества как “Суммы неполитических взаимоотношений в обществе”. Далее в прессе была развита мысль о том, что развитие страны напрямую и впервую очередь связано с развитием гражданского общества – самоуправляющихся общественных организаций и деловых ассоциаций. “К правовому государству через развитие гражданского общества”. Основываясь именно на этой идее, правление НФА тратило значительные усилия на поддержание независимых ни от правительства, ни от НФА (которое тогда охватывало почти все общество) общественных организаций;

* Впервые в Азербайджане введено определение современной демократии – называемой на Западе ограни-

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

ченной демократией – “демократия – это правление большинства, ограниченное правами человека”. То есть в жизни человека есть такие области, в которые ни общество, ни государство не вправе вмешиваться;

* Демократия в жизни осуществляется при помощи гражданского контроля над деятельностью правительства (этот контроль осуществляется через прессу, суды, акции протеста);

* Вопреки господствующему тогда мнению, что “демократический путь отвергает всякое насилие (а без него как же бороться с деспотией?) и поэтому-то и появились нерешительные либералы и отчаянные радикалы”, общественности в прессе впервые было дано разъяснение о том, что Демократия – это не отказ от противления злу насилием – но как записано в конституции США и французской “Декларации прав человека и гражданина” – а это “Свобода, Собственность, Безопасность и право на сопротивление насилию”.

1990 (8 сентября)

* Платформа НФА на выборах в Верховный Совет Азербайджанской ССР, которая вобрала в себя все те либеральные положения, которые были выработаны в ходе 1989-90 гг.;

* Верховенство прав человека;

* Гражданский контроль над деятельностью правительства;

* Обществом должно управлять не государство, но независимые ассоциации граждан.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1991

Написана первая в Азербайджане пьеса театра абсурда – “Вер-гюль”.

Предложен регламент меджлиса НФА, в котором вводился 25% кворум – принят не был.

1992 (4 апреля)

* Предвыборная платформа Эльчибея на президентских выборах:

– “Лучшей политикой для независимого Азербайджана является политика вооруженного нейтралитета”;
– “Права человека являются одним из важнейших факторов международной стабильности” (имеется в виду положение “третьей корзины” Хельсинкских соглашений);
– “Уравнять в правах перед законом все субъекты права от отдельного человека до государства” (человек должен иметь возможность подать в суд на государство, нарушившее его права);
– “Мы готовы представить наши законы о правах человека международной экспертизе и следовать их рекомендациям”.

1992 (декабрь)

Активное участие в подготовке текста и подписании двустороннего договора между Россией и Азербайджаном: Россия признавала независимость Азербайджанской республики в ее границах: это был первый договор между нашими странами после Туркменчайского договора.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1992 (июль) – 1993 (июнь)

В правительство и общественное мнение постоянно предлагалась идея о необходимости проведения осторожной политики по отношению к России. Visit Russia before Russia visits you. – (Идея принята не была, ни правительством, ни обществом)

1993

Написан очерк "Эльчибей, НЕЗАВИСИМОСТЬ – ВТОРАЯ ПОПЫТКА" (на азерб., рус. и анг. языках, ноябрь 1993), в котором впервые были заложены научные основы и главные направления Эльчибеяведения – исследования периода правления демократов 92-93 г.г. В очерке указаны также и основные задачи демдвижения после утери власти.

"Одной из основных наших задач должно стать просвещение, пропаганда демократических идеалов – приоритетности прав человека, плюрализма, гуманистических ценностей.

Демократическое движение должно бескомпромисно стоять на страже уже завоеванных нами рубежей независимости. Использовать все возможные политические средства, для того, чтобы предотвратить возможные шаги нынешней власти, могущие нанести ущерб суверенитету, территориальной целостности, экономическим интересам Азербайджана. Не позволять им свернуть нашу страну с пути демократии и ввергнуть снова в пучину тоталитаризма".

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1993 (12 декабря)

Предложена концепция Азербайджанской независимости в статье ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И НЕЗАВИСИМОСТЬ (АЗАДЛЫГ 12 декабря 1993). Впервые эта идея была предложена в справке Азербайджанского посла в России президенту республики в апреле 1993 года.

..."Да и вообще возможно ли теоретически вырваться из-под влияния России, ведь у нее всегда будет достаточно сил для вмешательства в наши дела?

Многие говорят, что прежнее правительство проиграло потому, что так захотела Россия. Но почему же она не может сделать то же с Прибалтикой? Ведь Россия теряет выход к Балтийскому морю, но сделать ничего не может. И видимо скоро выведет оттуда свои войска.

Разгадка здесь вот в чем. На мой взгляд, никто сегодня не может удержать в рабстве культурного и свободного человека. Перед всем миром, перед лицом Российских лидеров Прибалтика выглядит как сообщество свободных, культурных людей, поднявшихся до уровня демократии. А таких людей держать в подчинении большой грех. Кстати, так же пытается выйти из состава Азербайджана и Нагорный Карабах: мы демократичнее азербайджанцев, как же мы будем у них в подчинении?

1993 (декабрь)

НАША НЕЗАВИСИМОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА ТЕСНО СВЯЗАНЫ – "ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ СЕГОДНЯ"

(статья в газете "Azadlıq", 14 декабря 1993)

В статье выдвигались идеи о том, что:

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

а) ЧЕМ БОЛЬШЕ У НАС БУДЕТ ДЕМОКРАТИИ, ТЕМ БОЛЬШЕ У НАС БУДЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ;

б) Азербайджан может стать независимым лишь превратившись в демократичную и нейтральную кавказскую “Австрию”;

г) нашей общенациональной идей сегодня должна стать БЕЗОПАСНОСТЬ или НЕЗАВИСИМОСТЬ В РАМКАХ БЕЗОПАСНОСТИ.

 Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

FOTOLAR
1988-1993

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

1992 və ya 1993. Milli Məclisdə çıxış edərkən

Elçibəylə, 1992

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

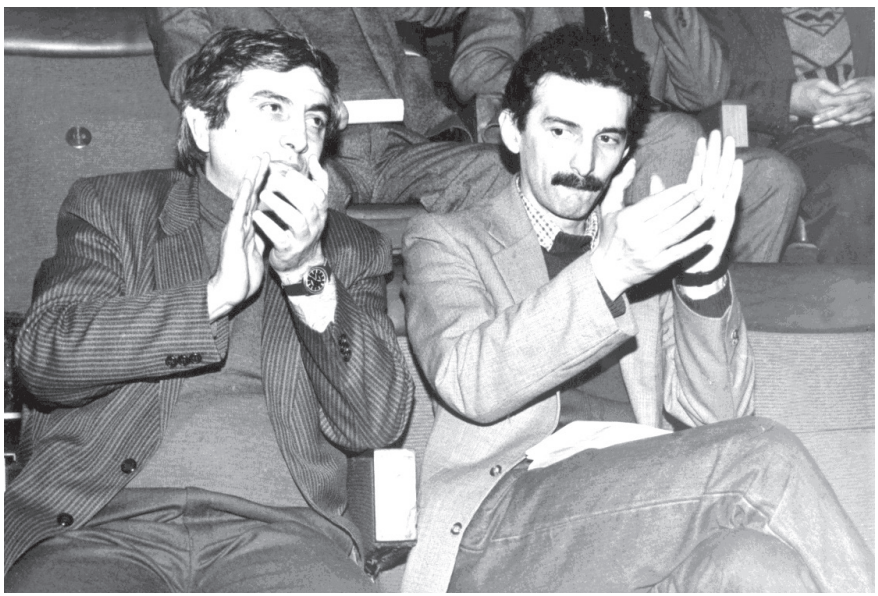

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb

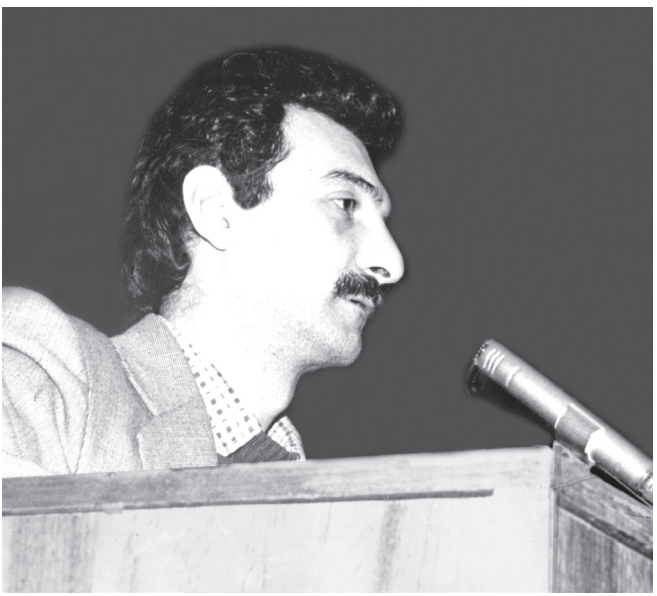

Satış üçün nəzərdə tutulmayıb